

TAMPEREEN YLIOPISTO

Tuuli Krekelä

KAIKILLE PÄÄSY KOHTI KORKEINTA SIVISTYSTÄ

Yhtenäiskoulu Oskari Mantereen ratkaisuna pohjakoulukysymykseen

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

Historian pro gradu – tutkielma

Tampere 2015

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

KREKELÄ TUULI: Kaikille pääsy kohti korkeinta sivistystä. Yhtenäiskouluhanke Oskari Mantereen ratkaisuna pohjakoulukysymykseen

Pro gradu – tutkielma, 85 s.

Historia

Tammikuu 2015

Tutkielman tarkoituksena on avata Oskari Mantereen koulutuspolitiikkaa ohjanneita arvoja ja näkemyksiä. Mantere oli näkyvä itsenäisyyden alkuaan Edistyspuolueen kansanedustaja ja ministeri. Hän teki poliittisen työnsä ohella yli 40 vuotta kestäneen uran koulu- ja opetustyön kehittämisen parissa.

Tutkielmassani kuvaan Mantereen elämänpolkua ja koulutusnäkemysten muotoutumista keskittyen lopuksi Oskari Mantereen merkittävimpään tavoitteeseen eli niin kutsuttuun yhtenäiskouluhankkeeseen. Mantere toimi Kallion hallituksen asettaman oppikoulukomitean puheenjohtajana vuosina 1927-1932. Komitean tehtävänä oli laatia lakiesitys uudeksi oppikoulun järjestämislaiksi. Komitea esitti vuonna 1932 mietinnössään siirtymistä kansakoulujen ja oppikoulujen rinnakkaisjärjestelmästä yhtenäiskoulujärjestelmään, jossa oppikoulu perustuisi kansakoulun koko oppimäärälle.

Tutkimusongelmani tiivistyy kysymyksiin siitä, miten Mantere on perustellut yhtenäiskoulu-uudistuksen tarpeellisuutta ja mitä perustelut kertovat hänen omista näkemyksistään. Tarkastelen, miten Mantereen arvomaailma näkyy hänen kirjoituksistaan, puheistaan ja toiminnastaan. Samalla kuvaan niitä ympäristöjä ja henkilöitä jotka ovat vaikuttaneet Mantereen koulutuspoliittisten näkemysten muotoutumiseen. Tutkimukseni yhdistelee biografiatutkimusta, poliittista historiaa sekä aatehistoriaa. Olen lähtenyt siitä oletuksesta, että yhtenäiskoulu-uudistus oli Mantereelle hyvin henkilökohtainen hanke, minkä vuoksi hän on ajanut sitä arvoihinsa nojautuen. Tästä johtuen teoreettinen viitekehyseni nojaa hyvin pitkälle henkilöhistoriaan, jota yhdistän aatehistoriaan.

Tärkeimpinä alkuperäisaineistona työlleni ovat Oskari Mantereen arkisto sekä oppikoulukomitean arkisto Kansallisarkistossa. Mantereelta ei ole säilynyt päiväkirjaa, mikä tarkoittaa sitä, että hänen ajatuksensa on koottava hajanaisista lähteistä kuten puheista ja kirjoituksista. Yhtenäiskouluhankkeen kannalta oleellinen aineisto on oppikoulukomitean arkistossa olevat pöytäkirjat muistiinpanoineen ja saapuneet kirjeet vuosilta 1927-1932 sekä varsinainen painettu mietintö vuodelta 1932. Mantere julkaisi vuonna 1932 vielä lyhyen kirjasen *Kohti yhtenäiskoulua*, jolla hän yritti muokata asenteita yhtenäiskoululle suotuisiksi. Näistä lähteistä löytyvien argumenttien lähiluvulla ja tekstien sisällönanalyysillä olen pyrkinyt saamaan selville Mantereen omia käsityksiä yhtenäiskoulusta sekä koulujärjestelmän uudistamista.

Mantereelle yhteiskoulu-uudistus ja kysymys kansakoulusta koko kansan pohjakouluna olivat enemmän yhteiskunnallinen asia kuin kasvatusteoreettinen hanke. Hänen johtamansa oppikoulukomitea perusteli yhtenäiskouluun siirtymistä eniten yhteiskuntapoliittisena ratkaisuna ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden toteutumisenä. Myös Mantereen omista puheistaan ja perusteluistaan yhtenäiskoulu-uudistuksen välttämättömyydestä nousevat aina ensimmäisinä esiin yhteiskunnalliset ja sosiaaliset näkökulmat ennen pedagogisia perusteluja.

Asiasanat: Oskari Mantere, yhtenäiskouluhanke, pohjakoulukysymys, koulutuspolitiikan historia

Sisälllys

1.	JOHDANTO.....	1
1.1	Tutkimusongelma ja tutkimuksen rakenne	2
1.2	Aiempi tutkimus ja tutkimuksen lähdeaineisto	6
1.3	Aatehistoria, henkilöhistoria ja poliittinen historia.....	11
2	TALOLLISEN POJASTA KOULUHALLITUKSEN YLIJOHTAJAKSI	17
2.1	Nuoren Oskari Mantereen valinnat.....	17
2.2	Uusien aatteiden vaikutuspiirissä – SYK:stä Hämmäläis-Osakuntaan	21
2.3	Nuoren rehtorin yritys auttaa varatonta oppilasta	35
2.4	Mantere koulutuksen tutkijasta kehittäjäksi ja toimijaksi	39
3	KOULUTUSPOLITIikka MANTEREEN AJAN SISÄPOLITIikkASSA.....	47
3.1	Yhtenäiskoulu-uudistuksen taustat ja opetuskäsitykset	47
3.2	Oskari Mantereen poliittinen ura Edistyspuolueessa	50
3.3	Koulutuspolitiikka nousee osaksi kansan yhdistämistä.....	55
4.	YHTENÄISKOULULLA TASA-ARVOISEMPI YHTEISKUNTA	59
4.1	Yhtenäiskoulu-uudistus osana vanhaa pohjakoulukysymystä	59
4.2	Mantereen oppikoulukomitea pohtimaan yhtenäiskoulukysymystä.....	63
4.3	Kohti yhtenäiskoulua – Mantereen vetoisuus koulu-uudistuksen puolesta	69
4.4	Lausuntokierros ja yhtenäiskouluhankkeen kaatuminen.....	74
5.	KANSAKUNNAN KASVATTAJA - OSKARI MANTEREEN ARVOT	77
6.	LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	79

1. JOHDANTO

Vaikka Oskari Mantereen (1874-1942) nimi tunnetaan ehkä parhaiten hänen yhdessä Gunnar Sarvan kanssa kirjoittamistaan historian oppikirjoista, Mantere oli ennen kaikkea näkyvä itsenäisyyden alkuajan Edistyspuolueen kansanedustaja ja ministeri. Hän teki poliittisen työnsä ohella yli 40 vuotta kestäneen uran koulu- ja opetustyön kehittämisen parissa. Mantere ehti toimia opettajana, rehtorina, virkamiehenä sekä lähes 20 vuotta Kouluhallituksen ylijohtajana. Mantereen tavoitteena oli kehittää suomalaisesta koulujärjestelmästä mahdollisimman oikeudenmukainen niin, että kaikilla lahjakkailta oppilailta olisi mahdollisuus jatkaa opintojaan varallisuudesta tai asuinpaikasta riippumatta.

Mantere oli talollisen nuorin poika Hausjärveltä. Hän muutti 15-vuotiaana Helsinkiin opiskellakseen Helsingin Suomalaisessa yhteiskoulussa. Yliopisto-opintojensa aikana Mantere teki rehtorin viransijaisuuksia hämäläisissä kansanopistoissa. Valmistuttuaan maisteriksi hän jatkoi opettajan ja rehtorin töitä Helsingissä sekä innostui kasvatustieteellisen tutkimuksen teosta. Mantere väitteli tohtoriksi vuonna 1907 ja hänen herbartilaiseen kasvatustieteeseen nojaava väitöksensä käsitteli historian opetusta oppikouluissa. Mantere ei kuitenkaan jäänyt pelkästään virkamiesuralle tai tutkijaksi, vaan lähti mukaan politiikkaan Kansallisen Edistyspuolueen riveistä. Hän toimi kansanedustajana vuodesta 1919 vuoteen 1939 ollen välillä ministerinä ja kerran pääministerinäkin.

Koulutuksen asiantuntijana Mantere valittiin Kouluhallituksen ylijohtajaksi Mikael Soinisen seuraajaksi vuonna 1924. Seuratessaan Soinista Kouluhallituksen ylijohtajana Mantere jatkoi edeltäjänsä yrityksiä koulujärjestelmän uudistamiseksi. Mantereen tavoitteena oli saada koulujärjestelmän rakenne muutettua niin, että kansakoulun koko oppimäärä toimisi oppikoulun pohjakouluna. Näin rinnakkaiskoulujärjestelmä olisi muuttunut yhtenäiskouluksi, jossa kansakoulu ja oppikoulu olisivat muodostaneet eheän kokonaisuuden. Mantereen yhtenäiskoulumallin tarkoitus oli kohottaa kansakoulun asemaa ja tarjota kaikista kansanosista tuleville lahjakkaille oppilaille yhtäläiset mahdollisuudet jatkaa opintojaan. Vuonna 1927 Mantere kutsuttiin puheenjohtajaksi oppikoulu-komiteaan, jonka tehtävänä oli laatia ehdotus uudeksi oppikoulun järjestämislaiksi. Mantereen johtama komitea suositti mietinnössään oppikoulun rakentamista kansakoulun koko oppimäärän varaan. Vaikka 1920-luvulla poliittinen ilmapiiri oli suosinut yhtenäiskoulu-uudistusta, 1930-luvun puolivälissä eduskunnan käsittelyyn päässyt lakiehdotus herätti voimakkaita vastalauseita etenkin voimistuneessa oikeistossa. Myös oppikouluväki suhtautui ehdotukseen kielteisesti.

Samaan aikaan vaikeutunut taloudellinen tilanne pakotti kunnat keskittymään vain koulutoimen rutiineista selviytymiseen. Mantereen komitean lakiesitys ei loppujen lopuksi ikinä astunut voimaan.

1.1 Tutkimusongelma ja tutkimuksen rakenne

Tutkimuksen lähtökohdat

Tämän työn tarkoituksena on avata Oskari Mantereen koulutuspolitiikkaa ohjanneita arvoja ja näkemyksiä. Perinteisesti henkilöhistoriaan limittyvässä kasvatuksen ja koulutuksen aatehistoriallisessa tutkimuksessa on kuvattu yksittäisen kasvatusajattelijan elämäkerrallisten tietojen ja uran lisäksi hänen toimintaansa ja ajatteluunsa vaikuttaneita yhteiskunnallisia, kulttuurisia ja ideologisia tekijöitä. Näin rakennetusta kokonaiskuvasta on johdettu kulloisenkin pedagogin ajattelun kehityksen perusteet. Esimerkiksi Uno Cygnaeusta tutkinut Veli Nurmi on kuvannut Cygnaeuksen elämänvaiheita, pedagogista ajattelua ja ulkomailta saatuja vaikutteita ja yhdistänyt nämä Cygnaeuksen ajan yhteiskunnalliseen kontekstiin. Toinen kasvatuksen aatehistoriallisen tutkimuksen keskeinen kohde on ollut laajojen pedagogisten uudistusten taustatekijöiden analysointi, jolloin tutkimuksen keskiöön on nostettu eri toimijoiden ja intressipiirien argumenttien erittely ja analyysi. Näin saatua kuvaa voidaan haluttaessa täydentää tutkitun suuntauksen mahdollisten vastustajien tai uudistajien argumentoinnilla.¹

Tutkielmassani kuvaan Mantereen elämänpolkua ja koulutusnäkemysten muotoutumista keskittyen lopuksi Oskari Mantereen merkittävimpään tavoitteeseen eli niin kutsuttuun yhtenäiskouluhankkeeseen. Mantere toimi Kallion hallituksen asettaman oppikoulukomitean puheenjohtajana vuosina 1927-1932. Komitean tehtävänä oli laatia lakiesitys uudeksi oppikoulun järjestämislainsiksi. Komitea esitti vuonna 1932 mietinnössään silloisen koulujärjestelmän uudistamista eli siirtymistä kansakoulujen ja oppikoulujen rinnakkaisjärjestelmästä yhtenäiskoulujärjestelmään, jossa oppikoulu perustuisi kansakoulun koko oppimäärälle. Oppikoulun perustaminen kansakoulun pohjalle oli ollut osa Mantereen puolueen eli Kansallisen Edistyspuolueen kulttuuripoliittisia tavoitteita sen perustamisesta lähtien.

¹ Nurmi, Veli: *Uno Cygnaeus. Suomalainen koulumies ja kasvattaja*. Valtion painatuskeskus. Helsinki 1989; Tähtinen, Juhani: *Askel menneisyyteen. Näkökulmia kasvatuksen historian tutkimukseen*. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisu A:14. Turku 1993, 81–84.

Tutkielmani tavoitteena on selvittää, minkälaiset arvot ja näkemykset ohjasivat Oskari Mantereen koulutuspolitiikkaa 1920- ja 1930-lukujen taitteessa. Samalla minun on avattava, mitä asioita hän on politiikassa pyrkinyt ajamaan ja miten hän on tavoitteitaan perustellut. Näin ollen tutkimusongelmani tiivistyy kysymyksiin siitä, miten Mantere on perustellut yhtenäiskoulu-uudistuksen tarpeellisuutta ja mitä perustelut kertovat hänen omista näkemyksistään? Tähän vastatakseni tarkastelen, miten Mantereen arvomaailma ja toiveet näkyvät hänen kirjeenvaihdostaan, kirjoituksistaan, puheistaan ja toiminnastaan. Samalla kuvaan niitä ympäristöjä, henkilöitä ja tapahtumia, jotka ovat vaikuttaneet hänen koulutuspoliittisten näkemystensä muotoutumiseen.

Vaikka Mantere ei ollut keksinyt yhtenäiskoulun ideaa yksin, 1920- ja 1930-lukujen taitteen koulu-uudistushanke henkilöityy häneen. Mantereen edeltäjä ja kollega, Kouluhallituksen ylijohtaja Mikael Soininen oli puhunut kansakoulun varaan rakentuvasta oppikoulusta 1900-luvun alusta alkaen. Samoin sosiaalidemokraattien kansanedustaja ja 1920-luvun opetusministeri Julius Ailio oli yhtenäiskoulun kannattaja. Soinisen seuraajana Kouluhallituksen johtajana Mantere jatkoi toimia koulujärjestelmän uudistamiseksi toimien samalla Edistyspuolueen kansanedustajana. Näin Manterelle avautui 1920-luvulla tilaisuus saada läpi koulu-uudistus, jota hänen edeltäjänsä ja oppi-isänsä olivat tavoitelleet.

Kasvatusajattelijoiden ja -aatteiden tutkimuksen ohella myös koulutuspolitiikan tutkiminen voidaan katsoa kuuluvan aatehistoriallisen tutkimuksen kenttään, sillä koulutuspolitiikkaa tutkimalla voidaan tarkastella sen taustalla vaikuttaneita aatteita ja ihanteita. Tässä tutkimuksessani yhdistelen sekä kasvatusajattelijan eli Mantereen koulutuspolitiikan analysointia pedagogiseen uudistusprosessiin eli yhtenäiskouluhankkeeseen. Yhtenäiskouluhankkeen puolustamisen analysointi avaa Mantereen koulutuspoliittisia näkemyksiä samalla kun Mantereen aatemaailman tutkiminen ja yhtenäiskouluhanketta vastustavien puheenvuorojen erittely toimii ikkunana 1920- ja 1930-lukujen sisäpoliittiseen keskusteluun.

Tutkimuksen käsitteistä

Tutkimusongelmani pohjaa ajatukselle siitä, että Manterelle koulutuspolitiikka on ollut keino ja väline toteuttaa hänen arvojaan. Filosofin Ilkka Niiniluodon mukaan arvot ovat niitä päämääriä ja

tavoitteita, joihin yksilö tai yhteisö pyrkii. Ne ovat suhteellisen itsenäisen aseman omaavia ihmisen luomuksia, joita käytetään erityisesti toiminnan oikeuttamiseen ja rakentuvat aina ”arvostamiseksi” kutsuttavan inhimillisen toiminnan varaan.² Tutkimuksen haaste on selvittää, mitkä asiat ovat olleet arvokkaita erilaisille yksilöille ja ryhmille. Ihmistieteissä tavallisia menetelmiä ovat vastauksen kysyminen ihmisiltä itseltään ja heidän käyttäytymisensä tarkkaileminen. Jälkimmäinen tapa on yleistä konstruktiviselle näkökulmalle, jonka mukaan arvot ovat osa sosiaalista todellisuutta ja sosiaalisesti tuotettuja. Siten ne myös ilmentyvät sosiaalisten tilanteiden teoissa, tapahtumissa ja kielessä. Julkilausutut mielipiteet ja arvostukset ovat yksi kanava ihmisten tai muiden toimijoiden arvojen selvittämisessä. Toinen kanava koskee tekoja, tavoitteita ja toimintatapoja.³ Arvokonstruktivismissa arvot ymmärretään sidonnaisiksi kulttuuriin ja historiaan. Vaikka konstruktivismi näkee arvot historiallisesti muuttuvina, se pitää niitä omassa historiallisessa kontekstissään objektiivisina ilmiöinä. Toisin sanoen arvokonstruktivistisen näkemyksen perusteella arvoja on mahdollista tutkia esimerkiksi historian tutkimuksen metodein.⁴

On oleellista selvittää, mihin konteksteihin Mantereen omat arvot liittyvät ja millaisia merkityksiin ne yhdistyvät. Historiantutkimuksen yksi klassinen ongelma liittyy tutkimusaiheen lukuisiin yhteyksiin. Periaatteessa kontekstoinnin päättämättömyys on mahdollista, sillä kaikille konteksteille on mahdollista esittää olevan vielä oma kontekstinsa. Historiantutkijan on pakosti jossain kohtaa katkaistava tämän kaltainen ketju. Primäärikontekstien sijaan Markku Hyrkkänen pitää oleellisempänä erottaa relevantit kontekstit. Hyrkkäsen lanseeraama käsite viittaa primäärikontekstia paremmin kontekstin monitulkintaisuuteen. Hänen mukaansa tutkija on vain päättänyt valita jotkut ulottuvuudet tulkintansa kohteiksi, koska hän on päättellyt niiden olevan tutkimustehtävän kannalta relevantteja.⁵

Selvittäessäni Mantereen koulutuspoliittisia pyrkimyksiä olen tukeutunut tohtori Osmo Lampisen määritelmän koulutuspolitiikasta. Hänen mukaan koulutuspolitiikalla voidaan ymmärtää kaikkia niitä toimenpiteitä ja pyrkimyksiä, joilla julkinen valta ja yhteiskunnan eri ryhmät pyrkivät vaikuttamaan koulutukseen ja sen kehittymiseen. Koulutuspolitiikkaa voi kuvastaa kenttänä, jossa on erilaisia tavoitteita, osallistujia ja vaikuttamisen keinoja. Suomessa valtion keskushallinto on aina ollut koulutuspolitiikan tärkein muotoilija, sillä vain se on voinut asettaa koulutuksen kehittämistä

²Niiniluoto, Ilkka: *Järki, arvot ja välineet. Kulttuurifilosofisia esseitä*. Otava. Helsinki 1994, 186–187.

³Häyry, Heta & Häyry, Matti: *Hyvä, kaunis, tosi. Arvojen filosofiaa*. Yliopistopaino. Helsinki 1997, 8–11.

⁴Niiniluoto 1994, 70–71.

⁵Hyrkkänen 2002, 213–215.

koskevia oikeudellisia normeja. Vaikka koulutuspoliittisen kentän tärkeimmät asemat ovat julkisella vallalla, koulutuspoliittisten ratkaisujen muotoutumiseen ovat aina vaikuttaneet myös muiden organisaatioiden sekä yksilöiden toiminnot ja päätökset. Koska koulutus on perinteisesti ollut keino hankkia yhteiskunnallista arvostusta, erityisesti pitkällistä koulutusta edustavat professionaaliset ryhmät voivat etujensa mukaan joko puoltaa koulutuksen laajennusta tai vaihtoehtoisesti rakentaa esteitä koulutuksen pääsyyllä.⁶ Käytännössä Suomessa koulutuspolitiikkaa on muotoiltu itsenäisyyden alkuajoista lähtien valtiollisissa komiteoissa, joiden jäseninä on ollut sekä poliitikoita, virkamiehiä ja tutkijayhteisöjen jäseniä. Komiteoiden kautta koulutuspoliittiseen päätöksentekoon on välittynyt uusia ajatuksia ja intressipiirien näkemyksiä. Oskari Mantereen johtama oppikoulukomitea on koostunut kuvatuslaisesti poliitikoista, yliopiston edustajista, opettajista ja virkamiehistä.⁷

Oskari Mantereen aikana eli 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä koulutuspolitiikan sijaan aikalaiset ovat puhuneet yleisemmin kulttuuripolitiikasta, johon on laskettu kuuluvaksi koulutus- ja kasvatustieteet.⁸ Muuten Lampisen kuvaus koulutuspolitiikasta vertautuu Mantereen ajan koulutus- ja kasvatustieteiden ajamiseen. Erityisesti itsenäisyyden alkuaikoina koulutuskysymykset olivat sisäpolitiikan keskiössä. Julkisen vallan eli hallitusten ja eduskunnan lisäksi 1920-luvun koulutuspolitiikkaan ovat vaikuttaneet professionaalista ryhmistä ehkä eniten kansakoulujen ja oppikoulujen opettajat sekä yliopistot. Niin sanottuun pohjakoulutuskysymykseen eli oppikoulun oppimäärän rakentamiseen kansakoulun oppimäärän varaan ovat ottaneet kantaa oppikouluopettajat ja yliopiston edustajat, jotka ovat halunneet säilyttää vallinneen rinnakkaiskoulujärjestelmän ja siten oppikoulun aseman yliopistoon valmistavana kouluna. Rinnakkaiskoulujärjestelmästä luopumista ovat tiettyjen puolueiden ja poliitikkojen ohella kannattaneet erityisesti kansakoulujen opettajat.⁹

⁶ Koska Suomessa koulutusta on säädelty yhteisellä lainsäädännöllä, se lasketaan niin kutsuttuihin keskitettyihin maihin. Vastakohtaista mallia edustavat federalistiset valtiot kuten Yhdysvallat. Lampinen, Osmo: *Suomen koulujärjestelmän kehitys*. Gaudeamus. Tampere, 1998, 10–12.

⁷ *ibid*; Oppikoulukomitean mietintö 1932. Valtion painatuskeskus. Helsinki 1933.

⁸ Ks. esim. Kansallisen Edistyspuolueen yleishjelma vuodelta 1929. POHTIVA, Poliittisten ohjelmien tietovaranto. [<http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?tunniste=keyleis1929>]. Luettu 12.5.2014.

⁹ Ks. lisää esim. Arola, Pauli: *Tavoitteena kunnan kansalainen. Koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa 1917–1924*. Kasvatustieteiden väitöskirja. Helsingin yliopisto 2003; Kiuasmaa, Kyösti: *Oppikoulu 1880 – 1980*. Kirjapaino Osakeyhtiö Kaleva. Oulu 1982; Kiuasmaa, Kyösti: *Oppikoulun järjestysmuotokysymys 1920- ja 1930-luvuilla*. Tampereen yliopiston kasvatustieteen laitos. Julkaisusarja A: Tutkimusraportit No. 2. Tampereen yliopisto 1971.

Hyrkkäsen mukaan mentaliteetit, ideologiat ja intressit johtavat ihmisiä tietynlaiseen käyttäytymiseen. Mentaliteetin ja sen taustalla olevien arvojen, olemassaolon sanotaan parhaiten näyttävän konflikteissa ja vastakohtaisuuksissa.¹⁰ Koulutuspolitiikka on osaltaan toimintaa, joka muotoutuu arvoista ja intresseistä ja jota ajetaan usein ristiriitatilanteiden kautta. Manterekin on puolustanut omaa koulu-uudistustavoitettaan erilaisissa konfliktitilanteissa kuten kokouksissa ja eduskuntakeskusteluissa. Koulutuspolitiikan arvot voivat olla vahvasti yhteisöllisiä ja koulutuksella voidaan tavoitella esimerkiksi taloudellisia tai sosiaalisia päämääriä. Länsimaissa koulutusta ovat ohjanneet humanistiset arvot, jotka korostavat koulutuksen yksilöille tuottamaa sivistystä ja persoonan kasvua. Lampisen mukaan useita koulutuspolitiikan jänniteitä voidaan selittää humanististen ja välineellisempien yhteiskunnallisten arvojen ristiriidoilla.¹¹ Myös Mantereen ajan koulukeskusteluissa ristiriidat ovat syntyneet, kun koulutuspoliittisia tavoitteita on määritelty erilaisten arvojen perusteella.

1.2 Aiempi tutkimus ja tutkimuksen lähdeaineisto

Kaikkia elämänvaiheita kattavaa elämäkertaa tai koulutuspoliittisia näkemyksiä selvittävää tutkimusta Oskari Mantereesta ei ole tehty. Mantere mainitaan usein itsenäisyyden alkuaikojen sisäpolitiikkaa käsittelevissä tutkimuksissa ja ehkä eniten Manteretta ovat tutkimuksissaan sivunneet muun muassa oppikoulun historiaa tutkinut Kyösti Kiuasmaa sekä opetusministeriön historian kirjoittanut Veli-Matti Autio. Lisäksi Autio on kirjoittanut Kansallisbiografiaan pienoisi biografian Mantereesta, joka on kattava esitys Mantereen uravaiheista mutta jättää muuten hyvin pintapuolisen kuvan Mantereesta itsestään.

Vastaavasti Mantereen edustamalla Edistyspuolueella ei ole omaa puoluehistoriaa, joten tutkimuskirjallisuuden kannalta tärkeä teos on ollut Tyko Tarposen lisenssiaatin työ *Kansallinen Edistyspuolue, sen kannatuksen väheneminen ja puolueen loppu* vuodelta 1955. Vaikka tutkimus ei edusta ajallisesti viimeisintä tutkimusta ja on luonteeltaan historiikkimainen, se on ollut tarpeellinen Edistyspuolueen piirteiden ja historian selvittämisessä. Uudempaa tutkimusta on tekemässä Jenni Karimäki, joka kirjoittaa parhaillaan väitöskirjaansa Edistyspuolueesta. Hänen pro gradu –

¹⁰ Hyrkkänen 2002, 81.

¹¹ *ibid.*

tutkielmansa *Porvaripuolueet mentaliteettien murroksessa. Porvaripuolueiden ideologinen uudelleenajattelu puolueiden välisten suhteiden muokkaajana Väinö Tannerin sosialidemokraattisen vähemmistöhallituksen aikana 1926-1927* sekä Historialliseen Aikakauskirjaan kirjoittamansa artikkelit ovat olleet apuna hahmottaessani Mantereen roolia Edistyspuolueessa. Vaikka poliittista historiaa on Suomessa tutkittu melko paljon, juuri 1920-luvun poliittisesta historiasta ei ole saatavilla tutkimuskirjallisuutta liiaksi asti. Aikakauteen on toki viitattu useissa poliittisen historian teoksissa. Tärkeitä teoksia ajan poliittisen hengen kuvaamisen kannalta ovat olleet Rauli Mickelssonin *Suomen puolueet. Historia, muutos ja nykypäivä* sekä Vesa Vareksen *Itsenäisyys ja poliittisen mentaliteetin muutos. Konservatiivisesta elitismistä massa- ja luokkapohjaiseen demokratiaan (1919–1933)*.

Poliittista historiaa ja koulutuksen historiaa nivovat yhteen sekä tutkija Pauli Arolan väitöskirja *Tavoitteena kunnan kansalainen. Koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa 1917–1924* että valtiotieteiden tohtori Osmo Lampisen teos *Koulujärjestelmän kehitys*. Yleisesityksessään suomalaisen koulutuspolitiikan vaiheista Lampinen myös määrittelee ja avaa erilaisia tapoja ymmärtää koulutuspolitiikka käsitteenä. Arolan väitöskirja on puolestaan perusteellinen tutkimus siitä, miten kansalaiskasvatus ja siten koulun rooli on nähty vasta itsenäistyneessä Suomessa osana vakaan kansalaisyhteiskunnan luomista.

Mantereen ajan koulutuspolitiikan ja koulujärjestelmän kehityksen kannalta tärkeitä teoksia ovat olleet tutkija Kyösti Kiuasmaan perusteellinen teos *Oppikoulu 1880–1980. Oppikoulu ja sen opettajat koulujärjestyksestä peruskouluun* sekä Martti T. Kuikan *Suomalaisen koulutuksen vaiheita*. Kiuasmaan sinänsä perusteellinen teos *Oppikoulu 1880–1980*. ei aihepiirinsä mukaisesti käsittele koko koulujärjestelmää, joten pohjakoulukysymys käydään teoksessa läpi oppikoulun näkökulmasta. Pohjakoulukysymys nousi Kiuasmaan mukaan 1920-luvulla pedagogisesta kysymyksestä yhteiskunnalliseksi periaateongelmaksi.¹² Kiuasmaan aiempi tutkimus *Oppikoulun järjestysmuotokysymys 1920- ja 1930-luvuilla* vuodelta 1971 on ollut suurena apuna itsenäisyyden ajan oppikoulun järjestämisuotokeskusteluiden kuvaajana. Kiuasmaan tutkimus on seikkaperäinen selvitys oppikoulun järjestysmuotokysymyksestä autonomian ajan lopusta 1930-luvun loppuun. Tutkimuksessa käydään läpi Mantereen johtaman oppikoulukomitean toimintaa sekä uudistusyrittäisiä ennen ja jälkeen Mantereen komiteaa.

¹² Kiuasmaa 1982, 45–54.

Kansakoulun kehittämistarpeiden näkökulmaa on käsitellyt tutkija Annukka Jauhiainen tutkimuksellaan *Työväen koulutus ja nuorisokasvatuksen yhteiskunnalliset merkitykset*. Jauhiainen on tehnyt perusteellisen esityksen Suomen kansakoulun jatko-opetuksesta. Kysymys kansakoulun jälkeisen koulutuksen tarpeesta ja luonteesta on nähty eri aikoina erilaisena: toisaalta on haluttu sivistää koko kansaa, toisaalta jatko-opinnot muille kuin oppikouluun jatkaneille on nähty ajan haaskaamisena.¹³ Juhani Tähtisen ja Simo Skinnarin toimittamassa teoksessa *Kasvatus- ja koulukysymys Suomessa vuosisatojen saatossa* luodaan kattava kuva suomalaisen koulutusjärjestelmän, kasvatustieteen historian pääjuonteista 1500-luvulta nykypäivään. Kirjassa on artikkeleita useilta alan tutkijoilta.

Lähdeaineistosta

Tärkeimpinä alkuperäisaineistona työlleni ovat Oskari Mantereen arkisto sekä oppikoulukomitean arkisto Kansallisarkistossa. Mantereen arkisto kattaa vuodet 1895-1942 eli ajan Mantereen ylioppilaskesästä hänen kuolemaansa pitäen sisällään saapuneita kirjeitä, esitelmiä, puheita, muistiinpanoja ja asiakirjoja. Mantereelta ei ole säilynyt päiväkirjaa, mikä tarkoittaa sitä, että hänen ajatuksensa on koottava hajanaisista lähteistä kuten kirjeistä, muistiinpanoista ja pidetyistä puheista. Ennen vuotta 1900 arkistosta ei löydy muuta kuin näitä saapuneita kirjeitä: muistiinpanot, puheet ja kirjoitukset ovat vasta myöhemmiltä vuosilta. Mantereen elämästä ennen vuotta 1895 pystyn kertomaan ainoastaan perhetaustaa ja tutkimuskirjallisuutta kuvaten. Mantereen perheestä ja sisaruksista olen löytänyt tietoa Hausjärven seurakunnan rippikirjasta.

Mantereen nuoruutta tutkiessani päälähteeni ovat olleet siis Mantereelle tulleet kirjeet vuosina 1895-1899. Säilyneet kirjeet alkavat vasta hänen ylioppilaskesästä, mutta on syytä olettaa, että hän on kirjoittanut ja vastaanottanut kirjeitään jo ennen ylioppilaaksi tuloaan. Näitä kirjeitä ole valitettavasti säilynyt tai ainakaan niitä ei ole arkistoitu tähän arkistoon. Niillä ihmisillä, joiden kanssa nuori Mantere on kirjeenvaihdossa ollut, ei ole jäänyt arkistoja tai sitten näiden ihmisten henkilöllisyydestä ei voi olla varma. Muiden ihmisten Mantereelle lähettämässä kirjeissä viitataan aina silloin tällöin yhteisiin keskusteluihin sekä Mantereen kirjoittamiin kirjeisiin. Tämän kirjeiden dialogisuuden avulla on mahdollista peilata Oskari Manteretta, hänen luonnettaan,

¹³ Jauhiainen, Annukka: *Työväen lasten koulutie ja nuorisokasvatuksen yhteiskunnalliset merkitykset: kansakoulun jatko-opetuskysymys 1800-luvun lopulta 1970-luvulle*. Annales Universitatis Turkuensis C 187. Turun yliopisto 2002, passim.

ajatuksiaan ja aikomuksiaan. Koska hänen omia päiväkirjojaan tai kirjeitään tuolta ajalta ei ole mahdollista lukea, ei täysin hänen päänsä sisälle voi päästä. Käytettävissä olevia lähteitä yhdistelemällä on kuitenkin ollut mahdollista rakentaa pienistä palasista suurempi hänen elämäänsä, taustaansa ja ajatusmaailmaansa selittävä kuva.

Yhtenäiskouluhankkeen kannalta oleellinen aineisto on oppikoulukomitean arkistossa olevat pöytäkirjat, muistiinpanot ja saapuneet kirjeet vuosilta 1927-1932 sekä varsinainen painettu mietintö vuodelta 1932. Mantere julkaisi vuonna 1932 vielä lyhyen kirjansen *Kohti yhtenäiskoulua*, jolla hän yritti muokata asenteita yhtenäiskoululle suotuisiksi. Näistä lähteistä löytyvien argumenttien lähiluvulla ja tekstien sisällönanalyysillä pyrin saamaan selville Mantereen omia käsityksiä yhtenäiskoulusta sekä hänen pyrkimyksiään ohjata koulujärjestelmän uudistamista tiettyyn suuntaan. Tätä Mantereen ”ääntä” olen lähiluvun lisäksi eritelty vertaamalla Mantereen itse kirjoittamaa *Kohti yhtenäiskoulua* – kirjasta oppikoulukomitean mietintöön ja erityisesti sen ensimmäiseen osioon ”Yleiset perustelut”.

Kuvaa Mantereen näkemyksistä ja arvoista olen täydentänyt hänen muutamilla kirjoituksillaan *Koulu ja kasvatus* – lehteen 1900-luvun alusta. Lisäksi Edistyspuolueen yleiset tavoiteohjelmat vuosilta 1918 ja 1929 kertovat Mantereen puolueen koulutuspoliittisista tavoitteista.

Tutkimuksen rakenteesta

Tässä tutkimuksessani käyn läpi Mantereen omaa elämää ja kasvatus- ja koulutusnäkemysten muokkaantumista nitoen ne osaksi itsenäisyyden alkuaajan sisäpolitiikkaa sekä 1800-luvun lopulta alkanutta keskustelua kansakoulun asemasta pohjakouluna. Luvuissa kaksi, kolme ja neljä käyn läpi Mantereen omia taustoja, häneen vaikuttaneita henkilöitä ja aatteita sekä sitä poliittista ympäristöä, missä hän on koulutuspolitiikkaansa ajanut.

Luvussa kaksi käyn Mantereen nuoruutta ja uran alkuvaiheita läpi kronologisessa järjestyksessä, sillä tavoitteeni on kuvata hänen kasvua ja muutosta nuorukaisesta aikuiseksi. Luvun kappalejakoon on vaikuttanut Mantereen vaihtelevat elinympäristöt, sillä hänen nuoruudessa tapahtuneet muutokset ovat aina vieneet hänet uusiin ja erilaisiin ympäristöihin. Tämän Mantereen nuoruutta ja siviiliuraa käsittelevän luvun kautta avaan paitsi Mantereen sosiaaliekonomista taustaa myös niitä valintojen vaihtoehtoja, joiden väliltä hän on omaa

elämäänsä rakentanut. Nuorena ylioppilaana Oskari Mantere ei ole suunnitellut olevansa joskus itsenäisen Suomen poliitikko, vaan on tehnyt valintojaan sen hetkisessä elämänpiirissään. Mantereen tekemät valinnat avaavat kuitenkin hänen persoonaansa ja aatemaailmansa, joiden kautta voi kuvata hänen koulutuspolitiikkaansa ohjanneita arvoja. Mantereen koulutuspoliittiset näkemykset ovat alkaneet muotoutua ennen hänen poliittisen uransa alkua. Koska yhtenäiskouluhanke voidaan katsoa henkilöityvän Oskari Mantereeseen, on hänen persoonansa muotoutumisen kuvaaminen hänen koulutuspolitiikkansa selittämisen kannalta oleellista.

Kolmannessa luvussa kuvaan niitä toiminnan kenttiä, joissa Mantereen koulutuspoliittiset näkemykset ovat muotoutuneet hänen siirtyessä opettajasta virkamieheksi ja poliitikoksi. Kuvaan Mantereen aikaista koulujärjestelmään ja käyn läpi aikalaisten käymää koulutuspoliittista keskustelua, jota Mantere on aikanaan seurannut ja johon hän on kasvatustieteilijänä, virkamiehenä ja poliitikkona osallistunut. Mantere on elänyt vanhempien kollegoidensa Mikael Soinisen ja Julius Ailiuksen vaikutuspiirissä tehden heidän kanssaan yhteistyötä ja jatkaessaan heidän työtään. Samaan aikaan Suomen itsenäistymisen ja puoluekentän muutokset ovat tempaisseet Mantereen mukaan politiikkaan. Mantere on vaikuttanut puolueensa Kansallisen Edistyspuoleen politiikkaan samalla kun puolue on vaikuttanut hänen poliittiseen uraansa ja toimintaansa. Edistyspuolue ajoi perustamisestaan lähtien yleistä oppivelvollisuutta sekä kansakoulun saamista yleiseksi pohjakouluksi, mitä myös Soininen ja Mantere olivat kannattaneet jo vuosia aiemmin.

Neljännessä luvussa käyn läpi Mantereen johtaman oppikoulukomitean työskentelyä. Oppikoulukomitean pöytäkirjoja, valmistunutta komiteamietintää sekä Mantereen omaa julkaisua Kohti yhtenäiskoulua erittelemällä käyn läpi niitä argumentteja, joilla oppikoulukomitea ja Mantere ovat perustelleet kansakoulun oppimäärälle rakentuvaa yhtenäiskoulumallia. Neljännän luvun kautta osoitan, kuinka Mantereen komiteatyöskentelyssä on nähtävissä samoja arvoja, jotka ovat olleet mukana hänen aiemmissa puheissa ja kirjoituksissaan. Mantereelle oppikoulukomitean mietintö ja lakiehdotus ovat olleet keino ajaa läpi yhtenäiskouluidealle rakentuva ratkaisu pohjakoulukysymykseen.

1.3 Aatehistoria, henkilöhistoria ja poliittinen historia

Tutkimukseni Oskari Mantereen koulutuspoliittisista ja yhteiskunnallisista näkemyksistä yhdistelee biografiatutkimusta, poliittista historiaa sekä aatehistoriaa. Lähdän siitä oletuksesta, että yhtenäiskoulu-uudistus oli Mantereelle hyvin henkilökohtainen hanke. Tämän vuoksi hän on ajanut sitä arvoihinsa nojautuen. Tutkimukseni kohteena ovat siis yksittäisen henkilön ajatukset ja toiminta, mistä johtuen teoreettinen viitekehyseni nojaa hyvin pitkälle henkilöhistoriaan, jota yhdistän aatehistoriaan. Tutkimuksessani Mantereen tausta eli elämänkaari ja valinnat selittävät osaltaan hänen aatemaailmaansa ja siten koulutuspoliittisia näkemyksiä. Valintoja ovat osaltaan olleet myös Mantereen argumentit: erittelen Mantereen argumentaatiota hänen kasvatukseen ja koulutukseen liittyvissä puheissaan ja julkaisuissaan. Argumentaation tutkimus tuo tärkeän osan aatehistorialliseen analyysiin, sillä pelkästä toiminnasta ei vielä pääse suoraan Mantereen aatemaailmaan. Argumentaatiota tutkiessa pääsee analysoimaan valintoja, sillä argumentit ovat kummunneet osaksi olosuhteiden pakosta mutta myös aatemaailmasta.

Kokonaisen elämäkerran kirjoittamisen sijaan oma tutkimusaiheeni rajautuu siis Oskari Mantereen ajatuksiin ja näkemyksiin koulutuksesta, sivistyksestä ja yhteiskunnasta. Metodologisen lähestymistapani hahmottelua on ohjannut ajatus ihmisen ajatusmaailman, käsityksien ja uskomuksien heijastumisesta yksilön toiminnassa ja esiintymisessä eli Mantereen tapauksessa hänen puheiden, puheenvuorojen ja julkaisujen argumentaatioissa. Tämä lähestymistapa tuo tutkimukseeni aatehistoriallisen näkökulman, sillä pyrin Mantereen toimintaa analysoimalla tavoittamaan hänen maailmankuvaansa ja ajatteluaan. Tutkija Markku Hyrkkäsen esittämä aatehistoriallinen lähestymistapa yhdistettynä henkilöhistorialliseen tutkimukseen kuvaa parhaiten sitä ajatusmallia, jonka pohjalta olen tutkimustani tehnyt.¹⁴ Aatemaailma ja ideologia voivat olla tutkimuksessa sekä kohteita että välineitä. Tutkimalla aatemaailmaa tai ideologiaa voin ymmärtää Mantereen toimintaa ja toisaalta taas Mantereen toimintaa tutkimalla paljastuu hänen ideologiansa tai aatemaailmansa. Aion itse tukeutua nimenomaan jälkimmäiseen eli välineelliseen tapaan käsittää ja käyttää mentaliteetin ja ideologian käsitteitä.

¹⁴ Eryityisesti Hyrkkänen, Markku: *Aatehistorian mieli*. Vastapaino. Tampere 2002. Metodisen viitekehyseni hahmottelussa on auttanut osaltaan myös Jenni Karimäen poliittisen historian pro gradu – työ *Porvaripuolueet mentaliteettien murroksessa. Porvaripuolueiden ideologinen uudelleenajattelu puolueiden välisten suhteiden muokkaajana Väinö Tannerin sosiaalidemokraattisen vähemmistöhallituksen aikana 1926–1927*. Historian pro gradu – tutkielma. Tampereen yliopisto 2006. Karimäen työssä lähdetään siitä oletuksesta, että puolueen toiminnan jälkiä tutkimalla on mahdollista sanoa jotain myös toiminnan taustalla vaikuttaneista mentaliteeteista ja ideologioista.

Jotta Oskari Mantereen aatteita ja maailmankuvaa olisi mahdollista tavoittaa, on siis tutkittava ensisijaisesti hänen toimintaansa. Toiminnan jälkien, Mantereen tapauksessa hänen poliittisen työskentelynsä, argumentaation, julkaisujen, pidettyjen puheiden sekä kirjeenvaihdon, tutkiminen on mahdollista. Silti toiminnan selittäminen on haastavaa, sillä toimintaa ohjanneesta ajattelusta on hyvin vähän tai ei lainkaan suoranaista todistusaineistoa jäljellä. Mantereelta ei ole jäänyt päiväkirjoja tai muita omaelämäkerrallisia tekstejä, joiden perusteella olisi yksinkertaisempaa analysoida hänen ajatteluaan ja toimintamallejaan.

Käytettävissä olevien lähteiden myötä mahdollisuudeksi jää Mantereen toiminnan rekonstruoiminen. Hyrkkäsen mukaan mikään toiminta ei kuitenkaan koskaan ole niin läpinäkyvää, että siitä voitaisiin suoraan nähdä sitä ohjanneet ajatukset. Mantereen ajatusmaailmaa onkin selvitettävä todistusaineiston tulkinnan perusteella. Ajattelun ja toiminnan välisen yhteyden osoittaminen on päättelyä, tulkintaa, mutta sellaisena välttämätöntä.¹⁵ Selitettäessä siis Mantereen käsityksiä ja arvoja on tiedostettava, että niiden taustalla ovat vaikuttaneet sekä tiedostetut ideologiat ja arvot että tiedostamattomat ajattelumallit. Huomioon on luonnollisesti otettava myös tilanne ja konteksti, jossa Mantere on elänyt. Hyrkkäsen mukaan mielekkäintä on tutkia, miten tietyt käsitykset ja uskomukset johtivat toimintaan tietyissä tilanteissa tai millä tavalla aikalaiset käyttivät käsityksiään¹⁶. Aatehistorian haasteena on kuitenkin olla tulkitsematta eri aikakausien kasvatustajattelu liian staattisesti, eli esimerkiksi yhdistää yksittäinen ajattelutapa tai oppisuuntaus tiukasti tiettyyn aikaan ja paikkaan, kun todellisuudessa erilaisia kasvatustajatteluja ja aatteita on esiintynyt samanaikaisesti ja limittäin. Aatehistoriallisessa tutkimuksessa on huomioitava aatteiden ja näkemysten muutosten jatkuvuus.¹⁷ Tämä näkökulma mielessäni olen pyrkinyt välttämään selittämässä Mantereen kasvatustajatteluun liian liian hänen kolmekymmentä vuotta aikaisemmin omaksumalla herbartilaisella kasvatustajatteluajattelulla. Vaikka Mantere väitellyt aiheesta vuonna 1906, hänen johtamansa oppikoulukomitean toimimisen aikoihin herbartilaisuus oli jo menettänyt asemaansa kasvatustieteellisenä suuntauksena.

¹⁵ Hyrkkänen 2002, 27; Karimäki 2006, 4.

¹⁶ Hyrkkänen 2002, 55.

¹⁷ Tähtinen 1993, 84.

Voidakseni tutkia ja tulkita Mantereen aatemaailmaa, minun on ensin pitänyt kartoittaa se elinympäristö, jossa hän on elänyt ja omaa elämäänsä suunnitellut. Lähdän siitä olettamuksesta, että henkilön toiminnasta on tulkittavissa hänen sisäistä ajatusmaailmaansa. Mantereen elämän aikana tekemät teot ovat kaikki osaltaan valintoja, joihin hän on päätenyt erilaisista syistä. Mantereen valintoja tarkastelemalla on mahdollista kurkistaa hänen ajatusmaailmaansa. Koska menneisyyden henkilöä ei kuitenkaan voi selittää ottamatta huomioon sitä maailmaa, jossa hän on elänyt, peilaan Oskari Mantereen koulutuspoliittisia näkemyksiä 1920- ja 1930-lukujen poliittiseen ilmapiiriin ja toimintakenttään, jotka ovat vaikuttaneet Mantereeseen ja joihin Mantere näkyvänä ja aktiivisena poliitikkona on vaikuttanut.

Vaikka tutkimuskohteeni voidaan laskea aikansa eliittiin kuuluneeksi valtiomieheksi, en silti katso tekeväni niin sanottua perinteistä suurmieshistoriaa. Oskari Mantere on jäänyt poliittisessa historiankirjoituksessa sivurooliin ja hänestä löytyy lähinnä mainintoja kuuluisimpien valtiopäämiesten elämäkerroissa.¹⁸ Mikrohistoriallista tutkimusta on perinteisesti tehty pienistä, omana aikanaan ehkä jopa näkymättömistä ihmisistä. Vaikkei Mantere kansanedustajana ja virkamiehenä täysin istu tähän kuvaukseen, on otettava huomioon hänen jäämisensä omassa viiteryhmässään melko tuntemattomaksi. Erityisesti hänen ajattelunsa ja aatemaailmansa huolellinen tutkiminen ja kuvaaminen ovat jääneet hyvin vähäiseksi aikakauden historian tutkimuksessa. Koska mikrohistorian tutkimuskohteet ovat usein ajallisesti, alueellisesti ja henkilömääräisesti suppeita sekä keskittyvät rajattuihin ilmiöihin, katson Oskari Mantereen koulutuspoliittisten näkemysten tutkimuksessa olevan enemmän mikrohistoriallista kuin makrohistoriallista otetta. Mikrohistoriassakaan tutkimusaiheen koko ei ole oleellisin asia, vaan menetelmä, jolla aihetta tutkitaan. Mikro- ja makrotasojä ei myöskään voi koskaan täysin erottaa toisistaan ja niiden sidoksien tunnistaminen on tutkimuksessa oleellista.¹⁹ Oskari Mantereen koulutuspoliittiset näkemysten, aatteiden ja ajatusten tutkimus on osaltaan myös Suomen 1920-luvun aateilmapiiriin ja politiikan tutkimusta.

¹⁸ Ks. Esim. Vesa Varesen henkilöhistoriallinen tutkimus Mantereen aikalaisesta Lauri Ingmanista ja Yrjö Blomstedin kirjoittama K.J. Ståhlbergin elämäkerta. Oskari Mantere kulkee näissä ja useissa samaa aikaa käsittelevissä tutkimuksissa taustalla. Hänen kauttaan on selostettu ja kuvattu muiden toimintaa, mutta hän itse ei ole ollut tutkimuksen keskiössä. Vares, Vesa: *Konservatiivi ja murrosvuodet: Lauri Ingman ja hänen poliittinen toimintansa vuoteen 1922*. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1993; Blomsted, Yrjö: *K.J. Ståhlber – valtiomieselämäkerta*. Otava. Helsinki 1969.

¹⁹ Ks. esim. Elomaa, Hanna: ”Mikrohistoria johtolankojen jäljillä”. Teoksessa Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuurihistoria – Johdatus tutkimukseen*. SKS. Helsinki 2001, 59–74.

Koska tutkimukseni on osaltaan myös henkilöhistoriallista tutkimusta, olen joutunut pohtimaan tutkijan ja tutkimuskohteen välistä suhdetta. Elämäkerrallista tutkimusta tehdessä tutkija on aina henkilökohtaisten asioiden parissa. Nyt jo kuolleen ihmisen elämästä kertominen on aina tutkijan tulkintaa: ihminen itse ei pääse kertomaan asioista omaa versiotaan. Tutkija Merja-Liisa Hinkkasen mukaan elämäkerrallista tutkimusta tekevän on vastuussa siitä, miten on tutkittavansa elämän ymmärtänyt ja julkisesti näytteille pannut. Elämäkerrallisessa tutkimuksessa tutkija on normaalin, itsensä ja lähteiden välisen vuorovaikutuksen lisäksi erityislaatuudessa vuorovaikutussuhteessa myös tutkittavansa kanssa. Koska vuorovaikutus tapahtuu lähinnä tutkimusprosessin aikana lähteiden antamien tietojen tutkijalle pikkuhiljaa valottuen, ja todellisen dialogin puuttuessa on lopullinen sana ja tulkintavalta aina tutkijalla.²⁰ Tutkija Maarit Leskelä-Kärjen mukaan toisen henkilön elämästä kirjoittamiseen liittyy ongelmia myös siksi, että henkilön elämä ja henkilö itse muokkaantuvat vääjäämättä tutkijan oman ajatusmaailman mukaan. Tutkija ottaa kohteensa haltuun ja luo hänestä osaltaan mielikuviensa mukaista kuvaa.²¹

Huolimatta siitä, että tutkijalla on oikeus tutkimuksen tekoon ja tulkintoihinsa, hän ei kuitenkaan saa kävellä tutkittavansa yli ja olettaa ymmärtävänsä kohdettaan paremmin kuin tämä itse. Tutkija Anu Korhonen käyttää tämän kaltaisesta ajatteluvirheestä esimerkkinä tapaa esittää, ettei tutkittava kohde olisi osannut tiedostaa omia ajattelu- ja toimintamallejaan.²² Tutkimuksessani luon kuvaa Oskari Mantereesta ja hänen ajattelustaan, mutten voi esittää, että luomani kuva olisi tarkempi tai parempi kuin Mantereen oma käsitys itsestään. Koska käytettävissä olevat lähteet eivät tarjoa välineitä Mantereen itseymmärryksen analysointiin, on minun tyydyttävä tulkitsemaan hänen ajatteluaan hänen toimintansa kautta.

Vaatimukset elämäkerrallisen tutkimuksen yhtä aikaisesta kriittisestä ja empaattisesta otteesta ovat Maarit Leskelä-Kärkeä mukailleen joskus vaikeita sovittaa yhteen. Kunnioitus tutkittavaa kohtaan ei saisi tarkoittaa sitä, että yksityisiä tai vaikeita asioita ei saisi tutkimuksessa nostaa esille. Tutkijan on muistettava kriittinen ote, vaikka se tarkoittaisikin kipeiden tai arkojen aiheiden käsittelyä. Vaikeneminen ei välttämättä palvele tutkittavana olevan ihmisen etuja, sillä aukot saattavat estävät lukijaa ymmärtämästä kokonaiskuvaa. Toisaalta tutkijan kokema liiallinen läheisyyden tunne ei saisi vaikuttaa tutkimukseen, sillä se voi johtaa kriittisyyden puutteeseen ja

²⁰ Hinkkanen, Marja-Liisa: "Oman elämänsä sankaritar?" Artikkeliteoksessa Kuparinen, Eero (toim.): *Työkalut riviin. Näkökulmia yleisen historian tutkimusmenetelmiin*. Turun yliopisto. Julkaisuja 43. Turku 1997, 124–125.

²¹ Leskelä-Kärki 2001, 103. Lisäksi Korhonen, Anu: "Mentaliteetti ja kulttuurihistoria" Artikkeliteoksessa Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuurihistoria – Johdatus tutkimukseen*. SKS. Helsinki 2001, 40–58.

²² Korhonen 2001, 46.

vivahteiden huomiota jättämiseen. Leskelä-Kärjen mukaan tutkijan empatiaan onkin liittyttävä vahvasti ajatus tutkijan kokonaisvaltaisesta vastuusta ja omasta läsnäolostaan tutkimustekstissä.²³ Hinkkanen tarjoaa ratkaisuksi pieteettistä suhtautumista tutkittavaan: elämäkerrallista tutkimusta tekevän on parasta tuntea aina tietynlaista kunnioitusta tutkittavaa eli toista ihmistä kohtaan.²⁴

Kirjeiden tulkintaa

Koska Mantereen kirjeenvaihto on keskeinen lähdeaineistoni erityisesti hänen nuoruuttaan koskevassa kohdissa, olen joutunut ottamaan huomioon yleisiä metodologisia haasteita, jotka liittyvät kirjeiden käyttöön historian tutkimuksen lähteinä. *Maarit Leskelä-Kärjen* mukaan kunakin aikana kirjeiden kirjoittamista ovat säädelleet kulttuuriset konventiot kuten puhuttelumuodot. Historiantutkija ei voi ottaa kirjeisiin kirjoitettuja tekstejä kirjaimellisesti, vaan asioita selitettäessä kirjeiden avulla on otettava huomioon ajalle tyypilliset normit, yhteisölliset säännöt ja muut kulttuuriset ja historialliset prosessit.

Eri aikoina kirjeiden kirjoittamista ovat ohjanneet erilaiset ihanteet: Kirjeen tavoitteena on saattanut olla pääasian esiintuominen lyhyen tyylikkäästi tai sitten kirjoittajan taituruuden esittely korulauseiden muodossa.²⁵ Näiden eri aikojen tapojen tunnistaminen on tärkeää, kun kirjeitä käytetään jonkin historiallisen tapahtuman tai ilmiön selittämisessä. Historioitsijat ovat joskus ohittaneet monipolviset kirjetervehdykset korulauseina tai ”pelkkänä retoriikkana” tarkoittaen termillä sanahelinää vailla sisältöä. Todellisuudessa eri puhuttelumuodoilla ja tyylivalinnoilla on ollut tärkeä merkitys kirjoittajan tarkoituksien kannalta. Tutkija sortuu anakronismiin tulkitessaan korulauseet ja konventiot ainoastaan laskelmoiduksi ja tunteettomaksi muotokieleksi. Muotoseikat kertovat kullekin ajalle tyypillisistä tavoista ilmaista henkilökohtaisia toiveita, tunteita ja tavoitteita. Tulkintoja tehdessä on oltava herkkä tunnistamaan nyansseja, mikä vaatii kirjeiden huolellista lähilukua eli kirjeiden tekstuaalisen maailman huolellista havaitsemista sekä tulkintaa suhteessa kirjeiden historialliseen, sosiaaliseen ja kulttuuriseen kontekstiin.²⁶

²³ Leskelä-Kärki, Maarit: ”Tutkimusprosessi ja tunteet.” Artikkeliteoksessa Latvala Johanna, Peltonen Eeva, Saaremaa Tuija (toim.): *Tutkija kertojana. Tunteet, tutkimusprosessi ja kirjoittaminen*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 79. Jyväskylän yliopisto 2004, 323–325, 327–328.

²⁴ Hinkkanen 1997, 132.

²⁵ Esimerkiksi 1500-luvun kirjeenvaihdossa korostettiin ystävyys- ja sukulaisuussuhteita kun 1600-luvulla keskeisen sijan puolestaan saivat virkahierarkiat ja valtasuhteet.

²⁶ Maarit Leskelä-Kärki et al. *Kirjeiden uusi tuleminen*. Teoksessa Maarit Leskelä-Kärki et al. (toim.) *Kirjeet ja historiantutkimus*. SKS. Helsinki 2012.

Mantereen kirjeiden huolellisella lähiluvulla ja vertailulla rakennan kuvaa siitä, kuinka läheisiä kirjeiden lähettäjä ovat Mantereelle olleet ja kuinka tiiviissä kirjeenvaihdossa Mantere on heidän kanssaan ollut. Esimerkiksi Walter Ahlströmin kirjeet Mantereen ensimmäisen opiskeluvuoden aikana antavat ymmärtää nuorukaisten olleen hyvin läheisiä ja toisilleen uskottuja. Koska kirjeiden saapumisväli leveni vuosien saatossa ja sävy muuttui läheisen kiusoittelevasta vakavampaan ja enemmän elämäntapahtumien raportointiin, oli pääteltävissä, että Ahlström ja Mantere pikkuhiljaa erkanivat toistensa elämästä. Samaan aikaan muiden ihmisten kirjeissä on ollut yhä enemmän Mantereen elämää ja hänen luonnettaan kommentoivia kohtia, joiden perusteella oli nähtävissä, kuinka heistä oli ajan myötä tullut uusia läheisiä.

Muotoseikat eivät Mantereen kirjeenvaihdossa ole olleet pelkkiä korulauseita, vaan selkeästi ajalle tyypillinen tapa kirjeen kirjoittajien määrätellä keskinäistä suhdettaan. Esimerkiksi Rehtori Severi Nymanin ensimmäiset kirjeet Mantereelle ovat hyvin muodollisia, kohteliaita ja viranhoitoasioissa pitäytyviä. Kirjeenvaihdon edetessä muodolliset tervehdykset ja allekirjoitukset väistyvät tuttavallisempien ilmausten yleistyessä. Nyman antaa edelleen vastauksia Mantereen esittämiin kysymyksiin, mutta mukaan tulee myös huumoria kollegoista vitsailun myötä.

Vaikka kirjeet lasketaan usein omaelämäkerrallisiin teksteihin tai niin sanottuihin egodokumentteihin, kirjeiden tekstejä ei silti pidä katsoa yksinpuheluksi. Kirje on aina tarkoitettu vastaanottajalle ja sillä on kommunikoitu. Vastaanottajan merkitys näkyy siinä, mitä ja miten kirjoitetaan. Tämä dialogisuus vaikuttaa siihen, että kuhunkin kirjeenvaihtoon sisältyy omia erityispiirteitä, tapoja ja rakenteellisia ulottuvuuksia: jokainen kirje on aina kirjoitettu tietynlaisesta näkökulmasta tietynlaista tarkoitusta varten.²⁷

Dialogisuus on ollut Mantereen kirjeenvaihdon tulkintaa helpottava asia. Dialogisuuden ansiosta on mahdollista seurata kirjeenvaihdossa käytyä keskustelua vaikka Mantereen omia vastauksia ei ole käytettävissä. Esimerkiksi ”Lillin” kirjeessä Mantereelle mainitaan Mantereen päätös lähteä opiskelemaan historiaa. ”Lilli” ihmettelee, milloin Mantere on hylännyt aikeensa opiskella papiksi.

²⁷ Hollantilaisen historioitsija Jacques Presserin luoma ja mm. Rudolf Dekkerin kehittämällä egodokumentti-käsitteellä tarkoitetaan kirjallisia menneisyyden lähteitä, joissa ihmiset kertovat itse omasta elämästään ja ajatuksistaan. Egodokumentteja ovat mm. yksityiskirjeet, päiväkirjat ja omaelämäkerralliset tekstit. Ks. lisää esim. Keravuori, Kirsi: *Itseoppineet kirjoittajat, kirjeenvaihdon kulttuuri ja kirjeet egodokumentteina. Tutkimus Janssonin laivuriperheen kirjeenvaihdosta 1860- ja 1870-luvulla*. Suomen historian lisensiaatintutkimus. Turun yliopisto 2012; Leskelä-Kärki 2012.

2 TALOLLISEN POJASTA KOULUHALLITUKSEN YLIJOHTAJAKSI

Mantereen selkeät sosiaalisen yhdenmukaisuuden vaatimukset pohjautuvat hänen omaan elämäkokemuksensa. Ottaen huomioon, että Oskari Mantere oli akateemiselta oppiarvoltaan tohtori, pitkäaikainen Kouluhallituksen ylijohtaja ja Edistyspuolueen kansanedustaja sekä ministeri, hänen perhetaustansa on verrattain vaatimaton. Nuori Oskari Mantere tuskin on suunnitellut tai edes haaveillut tämän kaltaisesta urasta. Hänen perheensä oli hämäläinen talonpoikaisperhe, jonka jäsenistä kaikki muut olivat käyneet pelkän kiertokoulun. Mantere ei siis ponnistanut virkamiesuralleen perinteikkästä virkamies- tai aatelistalosta vaan elämän voidaan katsoa johdattaneen Mantereen usean mutkan kautta osaksi 1920-luvun poliittista kenttää.

Tässä Mantereen nuoruutta ja nuorta aikuisuutta kuvaavassa luvussa esitän, kuinka Mantereella on ollut edessään useita valintoja, jotka ovat osaltaan ohjanneet hänen uraansa. Toisaalta kaikki Mantereen elämään vaikuttaneet valinnat eivät ole olleet hänen omiaan: Mantereen itsensä sijasta perheen nuorimman pojan kouluttaminen on ollut Mantereen vanhempien valinta. Kuvaamalla Mantereen perhetaustaa, nuoruuden kirjeenvaihtoa ystäväpiirin kanssa ja hänen esikuvina toimineita vanhempia kollegoitaan tulkitsemalla hänen ajatusmaailmaansa ja sitä muokanneita tekijöitä. Erityisesti hänen toimintansa rehtorin sijaisena Hämeen kansanopistossa ja yritykset auttaa vähävaraista opiskelijaa jatkamaan opintojaan osoittavat, kuinka Mantereen vaatimukset sosiaalisen oikeudenmukaisuuden puolesta ovat alkaneet jo nuorena aikuisena ja pohjaavat hänen omiin kokemuksiinsa. Mantereen myöhemmässä poliittisessa toiminnassa näkyvä vahvan sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja tavallisen kansan puolustamisen on perustelua sanoa pohjaavan hänen omaan taustaansa ja elämänpolkuunsa.

2.1 Nuoren Oskari Mantereen valinnat

Oskari Mantereen tausta on tiukasti Hämeessä, sillä sekä isän että äidin suvut ovat vanhoja hämäläisiä talonpoikaissukuja. Mantere kuitenkin muutti jo nuorella iällä, vain 15-vuotiaana, pois synnyinseuduiltaan, eikä sen jälkeen enää palannut asumaan kotikyläänsä. Opintojensa ohessa tekemät sijaisuudet kansanopistoissa kyllä vetivät Mantereen takaisin Hämeeseen pari vuodeksi, mutta sen jälkeen hän on asunut loppuelämänsä Helsingissä. Veli-Matti Autio kirjoittaa

Oskari Mantereesta tekemässään pienoisbiografiassa, ettei Oskari koskaan unohtanut talonpoikaisia juuriaan, vaikkei koskaan itse maanviljelystä harjoittanutkaan. Oskari piti aikuisena huolen siitä, että Majamäen vanha tila pysyi suvulla. Hän peri vuonna 1935 puolet tilasta veljeltään ja osti kuolinpesältä toisen puolen. Samana vuonna Oskari myi tilan pojalleen Eerolle. Mantere ei siis tullut luoneeksi uutta identiteettiä pääkaupungissa, vaan säilytti koko elämänsä ajan kiinteät siteet kotipaikkaansa. Osaltaan tätä tunnesidettä on varmasti ylläpitänyt opiskeluaikojen toiminta Hämäläisessä osakunnassa, rehtorin sijaisuudet hämäläisessä kansanopistossa sekä vaimon sukutausta Hämeessä. Mantereelle Häme säilyi tärkeänä ja rakkaana paikkana, ja hänen itseymmärrykseensä on oletettavasti kuulunut juuret syvällä hämäläisyydessä.

28

Oskari Mantere syntyi Hausjärvellä maanviljelijä Johan Fredrik Majamäen ja Klara Lovisa Majamäen (omaa sukua Tolkkila) kolmanneksi lapseksi 18. syyskuuta 1874. Perheeseen oli syntynyt vuonna 1869 vanhin lapsi Adolf Mantere sekä vuonna 1871 toinen lapsi Albert Majamäki. Vuonna 1876 syntyi perheen nuorin lapsi Hilma Mariana Majamäki, joka kuitenkin kuoli vain neljän vuoden ikäisenä vuonna 1880.²⁹

Majamäen talo sijaitsee Hausjärvellä, joka kuuluu nykyisen Hyvinkään pohjoisosiin. Mantereen kotikylä on ollut Ridasjärvi, joka on aikoinaan sijainnut lähellä Hausjärven kirkonkylää. Hausjärvi on kuitenkin ollut vuosisatoja kiinteämmässä yhteydessä Janakkalaan kuin Hyvinkäeseen, sillä Hausjärvi oli Janakkalan kappeliseurakunta vuoteen 1855, jonka jälkeen se itsenäistyi omaksi kirkkopitäjäksi. Majamäen talo oli satoja vuosia pysynyt saman suvun hallussa. Vastaavasti myös Mantereen äidin kotitalo Tolkkila on kuulunut äidin suvulle vuosisatoja. Antero Alhonen käyttää Majamäen tilasta myös nimitystä Ridasjärven Katila. Katila lienee Majamäen tilan vanhempi nimi, sillä Arolammen kylän yhteydessä on mainintoja jo 1500-luvulta Katilan tilasta. Katilan tilan nykyinen päärakennus on valmistunut vuonna 1889. Uusi päärakennus lienee siis Mantereen isän rakennuttama.³⁰

²⁸ Puhekonsepti Mantereen 60-vuotissyntymäpäiville, Mantereen arkisto, KA. Lisäksi Autio, Veli-Matti: *Oskari Mantere*. Kansallisbiografian verkkojulkaisu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001.

[<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/650/>] Luettu 29.3.2014; Alhonen, Antero: ”Oskari Mantere – omaa aikaansa edellä.” Artikkeliteoksessa *Hämeenmaa XIX*. Hämeen heimoliiton julkaisu. Hämeenlinna 2005, 53.

²⁹ Oskari Mantere eli lapsista pisimpään, kuollen virkatehtävissä vuonna 1942. Adolf Mantere menehtyi vuonna 1939 ja Albert Majamäki vuonna 1934. Rippikirja 1853–1880. Hausjärven seurakunnan arkisto, Hämeenlinnan maakunta-arkisto.

³⁰ Hautala, Kustaa: *Hyvinkään seudun historia 1860 – 1950*. Forssan kirjapaino oy. Forssa 1951, 120; Autio 2001, Alhonen 2005, 54; Putkonen, Lauri (toim.): *Rakennettu HÄME. Maakunnallisesti arvokas kulttuuriperintö*. Hämeen

Autio on biografiassaan kirjoittanut, että ”Oskari Mantere luopui teini-ikäisenä 1889 alkuperäisestä Majamäki-nimestään”³¹, mikä antaa ymmärtää, että nuori Oskari Mantere olisi tehnyt itse päätöksen nimensä vaihdosta. Kuitenkaan viitteet siitä, että myös Mantereen isä on vaihtanut sukunimensä, eivät tue oletusta, että viisitoistavuotias Mantere olisi itsenäisesti keksinyt vaihtaa nimensä. Päätös vaihtaa sukunimeä on luultavimmin ollut Mantereen isän tekemä. Koska vuonna 1889 Oskari Mantere on ollut alaikäinen, isän päätös sukunimen muutoksesta on vaikuttanut suoraan hänenkin nimeensä. Helsingin ylioppilasmatrikkelissa Oskari Mantereen tietoihin hän on kirjattu isäksi ”maanvilj Juho Fredrik Mantere (e Majamäki)”. Myös Alhonen käyttää Mantereen isästä nimeä Juho Fredrik Mantere.³²

Syy siihen, miksi Oskari ja ainakin hänen isänsä on vaihtanut nimensä Majamäestä Mantereeseen, ei ole tiedossa. Vaikka Mantere että Majamäki ovat suomalaisia nimiä, todennäköisin syy nimenmuutokselle on ollut perheessä voimistunut suomalaisuustunne ja uudistuksen halu. Nimenmuutos on tapahtunut vuonna 1889, jolloin myös Majamäelle on rakennettu uusi päärakennus. Mahdollinen liikkeelle pistänyt voima nimimuutokselle on saattanut olla kotitilan uuden päärakennuksen myötä noussut halu uudistaa myös sukunimi. Nimenvaihdoksessa ei kuitenkaan ole ollut kyse pelkästään sukunimen muutoksesta, sillä myös etunimet on vaihdettu. Etunimien vaihto Johanista Juhoksi ja Oskar-nimestä Oskariksi viittaa vahvasti haluun ”suomalaistaa” nimet.

Mantereen koulupolku

Oskari Mantere kouluttautui perheenjäsenistään pisimmälle. Mantereen isällä on mitä ilmeisimmin ollut vahva näkemys poikansa tulevaisuudesta, sillä hän ollut perustamassa kotikylänsä kansakoulua, jonka ensimmäisiä oppilaita hänen nuorin poikansa oli. Muutenkin nuorimman pojan kouluttautumiseen on Mantereen perheessä selkeästi panostettu, sillä Mantere on lähetetty jatkamaan kansakoulun jälkeisiä opintojaan oppikouluun Helsinkiin. Ylioppilaaksi valmistuminen on mahdollistanut hänelle uran vanhempien veljien jatkaessa perheen tilan hoitoa.

liitto. Karisto oy. Hämeenlinna 2003, 52. Vanhassa Arolammin kylässä on ollut kaksi tilaa, jotka on jaettu 1500-luvulla Katilaksi ja Nokkalaksi. Kuten Ridasjärvi, myös Arolammin kylä on sijainnut nykyisen Hyvinkään ja Riihimäen rajalla.

³¹ Autio 2001.

³² Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkeli 1853 – 1899: Oskari Mantere; Alhonen 2005, 54.

Mantereen kouluttamista voi kutsua niin sanotuksi aineettomaksi perinnöksi, joka nuorimmalle veljelle on haluttu tarjota.

Mantere kävi Ridasjärven kiertokoulua Mäki-Tolkkilassa ja sen jälkeen kansakoulua vuosina 1886–1889 eli 12-vuotiaasta 15-vuotiaaksi saakka. Kansakoulu on ilmeisesti ollut Ridasjärven kansakoulu, sillä Mantereen isän mainitaan olleen Ridasjärven ensimmäisen kansakoulun johtokunnan jäsen vuodesta 1886 eli koulun perustamisesta lähtien. Vuosi on sama kuin milloin Mantere on koulunsa aloittanut. Isän toimiminen ridasjärveläisen kansakoulun johtokunnassa osoittaa, että hänestä on ollut tärkeätä saada paikkakunnalle oma kansakoulu, jossa nuorin poika on voinut jatkaa koulunkäyntiään. Se, että Mantereen isä on toiminut paikkakunnan kansakoulun johtokunnassa, antaa myös ymmärtää hänen arvostaneen koulutusta.³³

Oskari Mantere jatkoi koulunkäyntiä vuonna 1889 Helsingin Suomalaisessa Yhteiskoulussa (tästä eteenpäin SYK). Koska Mantere jatkoi opintojaan yhteiskoulussa eikä maatalousoppilaitoksessa, hänen tulevan ammattinsa tai uransa on luultavimmin suunniteltu olevan muu kuin maanviljelyksen harjoittaminen kotitilallaan. Hämeessä olisi ollut useita varteenotettavia oppilaitoksia, joissa Mantere maanviljelijän poikana olisi hyvin voinut jatkaa opintojaan. Esimerkiksi Suomen vanhin maatalousoppilaitos Mustialan maanviljelysopisto oli aloittanut toimintansa jo vuonna 1840. Mustiala oli 1900-luvun alkuun saakka myös Suomen tärkein maatalousoppilaitos. Myös Lammin Evossa oli perustettu 1872 metsäkoulu ja Hakoisissa oli aloittanut 1869 maatalousopetuksen edelläkävijä, Suomen ensimmäinen meijerikoulu. Lukioistakin ilmeisin vaihtoehto hausjärveläiselle nuorelle olisi ollut jatkaa opintojaan Hämeenlinnan suomenkielisessä lyseossa. Hämeenlinnan vuonna 1872 perustettu lyseo oli hyvämaineinen oppikoulu, ja se olisi sijainnut lyhemmän etäisyyden päässä Hausjärvestä kuin Helsingin keskusta.³⁴

Helsingiläisen koulun valitseminen Hämeenlinnan lyseon sijaan voi johtua monesta asiasta. Mantereella on saattanut olla sukulaisia Helsingin keskustassa, joiden luona hänen on ollut mahdollista asua kouluaikoinaan. Virkamiesura vaati 1800-luvun lopulla yliopistotutkintoa, joten opintojen jatkaminen helsinkiläisessä oppikoulussa on voinut olla harkittu pohjustus yliopistoon

³³ Alhonen 2005, 54; Tieto Ridasjärven koulun perustamisesta Hautala 1951, 56.

³⁴ Autio 2001; Putkonen 2003, 54–55. Hämeenlinnan lyseoon tuli oppilaita pääasiassa Hämeenlinnasta ja Kanta-Hämeen kylistä pohjoishämäläisten ja pirkanmaalaisten mennessä Tampereelle tai Jyväskylään oppikouluun.

pääsemiselle. Mantereen vanhemmilla on ollut päätösvalta poikansa jatko-opiskelupaikasta, ja helsinkiläinen oppikoulu on voinut vaikuttaa heistä parhaimmalta vaihtoehdolta.

Selittävä syy on myös se, että Helsingin kouluilla on ollut vetovoimaa varsinkin Kanta-Hämeen eteläisiin osiin, jotka olivat läheisimmissä kosketuksissa pääkaupunkiseudun kuin hämäläisten kaupunkien kanssa. Vaikka Hämeenlinna on ollut maantieteellisesti lähempänä Ridasjärven kylää kuin Helsingin keskusta, kylällä on ollut enemmän yhteyksiä pääkaupunkiin kuin Hämeenlinnaan. Oskarin voidaan siis katsoa olevan esimerkki hämäläistaustaisesta maanviljelijän pojasta, joka on aikalaijensa tapaan lähtenyt kotipaikkakunnaltaan kohti pääkaupunkia hankkiakseen koulutusta ja ammatin.³⁵

2.2 Uusien aatteiden vaikutuspiirissä – SYK:stä Hämäläis-Osakuntaan

Oppikoulu-aika on vaikuttanut vahvasti Mantereen aatemaailman kehittymiseen ja selkeästi sytyttänyt Mantereessa innon sekä opiskeluun ja suomalaisuuteen. Vuonna 1886 perustettu SYK on Mantereen aikana ollut kouluna uusi ja tavoiltaan moderni sekä vahvan suomalaishenkinen yhteiskoulu. SYK:ssä Mantere on myös tutustunut ensimmäistä kertaa tulevaan kollegaansa Mikael Soiniseen, joka koulun rehtorina on osaltaan vaikuttanut nuoren Mantereen kasvuympäristöön ja ilmapiiiriin sekä naisasialiikkeen näkyvään hahmoon Lucina Hagmaniin, joka vastaavasti toimi rehtorina Mantereen opiskeluaikoina. Mantereen kirjeenvaihto oppikouluajoilta osoittaa hänen ystäväpiiriinsä kuuluneen muita suomenmielisiä opiskelijatovereita.

Koulun perustamislupaa hakivat vuonna 1886 Professori Karl Gabriel Thiodolf Rein ja vapaaherra Ernst Gustaf Palmèn, mutta koulun ensimmäinen rehtori Lucina Hagman oli myös vahvasti mukana koulun perustamisessa. Alun perin oli tarkoitus saada tytöille tarkoitettu yliopistoon johtava koulu, mutta ajatuksen syrjäytti perustajat vallannut yhteiskoulu-aate, jota varsinkin Lucina Hagman innostui ajamaan Suomeen. Yhteiskasvatusajatuksen lisäksi koulusta haluttiin tehdä opetuksenkin puolesta moderni koulu. Perustajat halusivat luoda ”uudenaikais-

³⁵ Kuusisto, Seppo: *Kansallishenkeen uskoen. Hämäläis-Osakunnan historia 1. 1865 – 1918*. Hämäläis-Osakunta. Vaasa oy. Vaasa 1978, 29.

humanistisen oppilaitoksen”, mikä käytännössä tarkoitti esimerkiksi sitä, että SYK:ssä tarjottiin muita kouluja enemmän historian ja äidinkielen opetusta. Vieraina kielinä opetettiin niin sanottuja uusia kieliä eli saksaa ja englantia latinan ja kreikan sijaan. Myös oppilaiden harrastustoimintaa tuettiin koulun alkuaajoista lähtien.³⁶

Koulu pysyi yksityisomistuksessa vuoteen 1892, jonka jälkeen koulun on omistanut Helsingin suomalaisen yhteiskoulun osakeyhtiö. Perustamisesta vuoteen 1890 koulun rehtorina toimi Lucina Hagman ja hänen jälkeensä Mikael Johansson aina vuoteen 1897. Mantere oli koululainen molempien rehtorien aikana. Vuonna 1890 koulu muutti uuteen rakennukseen osoitteeseen Yrjönkatu 24. Tässä rakennuksessa Mantere vietti ensimmäistä kouluvuottaan lukuun ottamatta koko kouluaikansa. Lukukaudella 1890–1891 eli Mantereen toisena opiskeluvuonna koulussa on ollut oppilaita 182 ja opettajia 14. Opiskelijamäärä oli kasvanut huomasti koulun alkuvuosista, mikä selittää muuttoa kokonaan uuteen koulurakennukseen.³⁷

Mantere kirjoitti ylioppilaaksi koulun ensimmäisten ylioppilaiden joukossa keväällä 1895. Ylioppilastutkinto-oikeuden koulu oli saanut vasta puolta vuotta aiemmin 23.10.1894.³⁸ Koulun ilmapiiri, opettajat ja painotukset opetustarjonnassa ovat osaltaan muokanneet Manteretta ihmisenä. Myöhempien vuosien kirjeenvaihdosta käy ilmi, että Mantere on kirjoittanut kirjeitä sujuvasti saksaksi. Kielen hän on oppinut arvatenkin juuri oppikoulussa. Se, että Mantere on lähtenyt koulun jälkeen yliopistoon lukemaan juuri historiaa ja suomenkieltä, voi johtua juuri näiden aineiden opetuksesta SYK:ssä. Aineet on koettu koulussa tärkeiksi, sillä niille on varattu tavallista enemmän tunteja. Luultavasti opetus on siksi ollut muutenkin innostunutta. Jos Mantere on opiskellut aineita keskivertoa oppikoululaista enemmän, hänen valmiutensa ja halukkuutensa aineita kohtaan ovat olleet oletettavasti tavallista korkeammalla.

Mantereen myöhemmistä kirjeistä käy ilmi, että hänellä on ollut ystäviä, jotka ovat toimineet Naisasialiitto Unionissa.³⁹ Oskari myös työskenteli itse SYK:n rehtorina vuosina 1915 – 1918.⁴⁰ Hän on siis aikuistuttuaan ollut itsekin yhteiskasvatuksen kannattaja ja todennäköisesti

³⁶ Pekkarinen, Pirkko-Liisa & Elisa Puhto (toim.): *Helsingin suomalainen yhteiskoulu (SYK) 1886 – 1976*. Helsingin suomalainen yhteiskoulu. Helsinki 1976, 9-15.

³⁷ Salminen, Jari: *Suomen yksityisten oppikoulujen digitaalinen matrikkeli*. Jari Salminen ja Yksityiskoulujen Liitto 2005. [<http://www.yksityiskoulut.fi/yksityiskoulujenmatrikkeli/index.htm>] Luettu 29.3.2014. Vuonna 1886 oppilaita oli ollut 55 ja opettajia 8.

³⁸ Salminen 2005.

³⁹ Ks. esim. vuoden 1898 kirjeet Mantereelle, Mantereen arkisto, KA.

⁴⁰ Autio 2001.

tuttavapiirinsä perusteella suhtautunut myötämielisesti naisasialiikkeen toimintaan. Pohja tällaiselle ajatusmaailmalle kumpuaa varmasti joltain osin kouluajoilta, jolloin Mantere on opiskellut yhdessä saman ikäisten tyttöjen kanssa naisasialiikkeen aktiivin opetuksessa. Yhteiskasvatuksen mukaisesti SYK:ssä samoille tunneille ovat osallistuneet sekä tytöt että pojat. Koulun rehtori ja opettaja Lucina Hagman oli vahva yhteiskasvatuksen kannattaja ja suomalaisen naisasialiikkeen pioneeri.

Tarkkaa tietoa Mantereen kouluajoista ja elämästä lukioaikoina ei ole saatavilla. Hänen arkistostaan löytyvät kirjeet alkavat kesästä 1895 eli vasta Mantereen ylioppilaaksi tulon jälkeiseltä kesältä. Oppikoulu- ja lukioajoilta ei siis ole säilynyt kirjeitä, vaikka onkin syytä olettaa, että Mantere olisi ollut kirjeenvaihdossa vanhempiensa tai muiden sukulaisten ja ystäviensä kanssa. Käydessään SYK:iä vuosina 1889-1895 Mantereen on täytynyt asua Helsingissä, sillä välimatka Ridasjärveltä Helsinkiin rautatieyhteydestä huolimatta on ollut niin pitkä, ettei matkaa ole voinut kulkea päivittäin. Siitä missä Mantere on teini-ikäisenä nuo vuodet asunut, voi esittää vain arvailuja. Yksi vaihtoehto on ollut sukulaisten tai tuttujen luona asuminen. Hän on myös voinut alivuokrata huonetta jostain asunnosta yliopisto-opiskelijoiden tapaan. Mantere ei viittaa kouluaikeihinsa lyhyessä elämäkerrallisessa tekstissään, jossa hän muistelee ainoastaan Hausjärveä ja Ridaskylää. Myöskään myöhempien vuosien kirjeenvaihdosta ei tule ilmi mitään tietoja siitä, missä Oskari on kouluaikeensa asunut.⁴¹

Vuosina 1895 ja 1896 Mantereelle lähetetyissä kirjeissä muutama hänen lukioaikainen ystävänsä muistelee yhteisiä kouluaikeja. Näiden kirjeiden perusteella saa kuvan Mantereen kouluaikejen tiivistä ystäväpiiristä. Mantereen opiskelukaverit ovat SYK:n hengen mukaisesti suomenkielisiä sekä suomenmielisiä. Esimerkiksi kirjeensä Walteri Leppävirta – nimellä allekirjoittanut nuori mies on todellisuudessa ollut Alhström-suvun vesa Walter Ahlström, joka on innokkaansa käyttäytynyt itsestään omaa suomenkielisempää versiota. Leppävirran kirjeistä saa kaikista eniten tietoa lukioajoista. Leppävirta on Manteretta vuoden nuorempi, sillä ensimmäisessä kirjeessään kesältä 1895 hän kertoo itse valmistuvansa abiturienttivuoden koitoksiin opiskelemalla kieliä ja lukemalla suomalaista kirjallisuutta hänen ja Mantereen yhteisen kaverin Hjalmarin kanssa. Kirjeen sävy on kaiken kaikkiaan lämmin ja riehakas, mistä voi päätellä ainakin Leppävirran

⁴¹ Ridasjärven lähellä on sijainnut Hikiän rautatieasema vuodesta 1869. Junia on kulkenut 1890-luvulla kuitenkin niin harvakseltaan, ettei päivittäinen kulkeminen Helsinkiin ja takaisin ole ollut mielekäästä. Putkonen 2003, 90. Puhekonsepti Mantereen 60-vuotissyntymäpäiville sekä kirjeenvaihtoa, Mantereen arkisto, KA.

pitäneen Manteretta hyvänä ystävänä. Leppävirta toruu Manteretta laiskasta kirjeiden lähettämisestä, naljailee tälle tämän ylioppilaaksi tulosta ja muistelee toverusten yhteisiä aikoja Helsingissä. Hän kutsuu Manteretta ”pruuriksi” eli veljeksi ja kertoo löytäneensä Mantereelle hyvän ”henttukandidaatin” eli tyttöystävähokkaan. Ei ole tiedossa, missä Mantere on ylioppilaskesänsä viettänyt tai miksi hän on kirjoitellut niin laiskasti Leppävirralle. Walteri Leppävirta ei kuitenkaan ole ainoa, joka Mantereelle tästä laiskuudesta huomauttaa, vaan muutkin kirjeiden lähettäjät toruvat Manteretta samasta aiheesta.⁴²

Vuodelta 1895 on säilynyt myös yksi Jalmari – nimisen henkilön lähettämä kirje Mantereelle. Toruttuaan Manteretta siitä, ettei tämä ole lähetelty kirjeitä, Jalmari kertoo muun muassa kuinka heidän yhteinen ystävänsä Aura oli saanut reput matematiikasta. Kirjeen jälkikirjoituksessa on terveisiä Mantereelle muilta ystävilä.⁴³

Mantereen läheisistä väleistä Lucina Hagmaniin kertoo joulukuussa 1895 Mantereelle on tullut kirje. Kirjeen perusteella Lucina Hagman ja Mantere ovat olleet tuttavallisissa väleissä jo Mantereen lukio-aikoina, sillä Hagman tuntee ketkä oppilaista ovat Mantereen ystäviä. Kirjeessä Hagman kiittää Manteretta tämän SYK:ssä pitämästä esitelmästä ja kertoilee hyvin tuttavalliseen sävyyn Mantereen ystävien kuulumisia. Kuten Jalmari, myös Lucina Hagman mainitsee ”onnetoman Aura-paran”, joka oli saanut matematiikasta hylätyn. Hagman on ilmeisesti ylpeä entisestä oppilaastaan, ja on ehkä halunnut esitellä Mantereen nykyisille oppilailleen ikään kuin esimerkkinä hyvin menestyneestä koulun aiemmasta oppilaasta. Mantere on pitänyt esitelmänsä yhteiskoululla ilmeisesti Lucina Hagmanin pyynnöstä, sillä vielä kirjeen lopussa tämä kiittelee Manteretta suuresta palveluksesta.⁴⁴

Viimeinen kirje, jossa viitataan Mantereen kouluaikeihin, on Walteri Leppävirralta kesältä 1896. Kirjeen lopussa hän kirjoittaa:

”Olen niin hartaasti toivonut, että me triumviirit saisimme pian taas terveinä ja raittiina tavata toisiamme Helsingissä. Kun ajattelen niitä hupaisia iltoja, joita vietimme yhdessä viime keväänä,

⁴² Leppävirta Mantereelle 14.7.1895, Mantereen arkisto, KA. Walter Ahlströmistä lisää esim. Kansallisbiografiassa.

⁴³ Kyseessä on ilmeisesti Leppävirran mainitsema yhteinen Hjalmari – tuttu, sillä kirjeessään Jalmari kertoo kuulumisia Mantereen vanhasta koulusta. Myös Jalmari on Oskaria vuoden nuorempi, sillä joulukuussa lähetetystä kirjeestä käy ilmi, että hän oli vielä abiturientti SYK:ssä. ”Jalmari” Mantereelle 14.12.1895, Mantereen arkisto, KA.

⁴⁴ Hagman Mantereelle 15.12.1895, Mantereen arkisto, KA. Ks. Hagmanista tarkemmin esim. Anne Ollilan artikkeli Kansallisbiografian verkkojulkaisussa [<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/2705/>] Luettu 13.11.2013.

niin tuntuu minusta kuin olisimme kolme lihallista veljeä, joita yhdistää ikirakkauden siteet. Saatoimme silloin niin ujustelematta vaihtaa ajatuksiamme ja keskustella asioista, jotkas koskivat meitä triumviirejä. Hupaiset muistot olen minä ainiaaksi säilyttänyt mielessäni niitä ajoilta.”

Tämä Leppävirran mainitsema triumviiriin eli kolmikkoon lienee kuulunut Waltterin ja Mantereen lisäksi molempien yhteinen ystävä Jalmari. Joka tapauksessa Mantereella on ollut kouluaikoinaan todella läheisiä ystäviä, jotka ovat silloin uskoutuneet Mantereelle omista asioistaan ja osin jatkoivat uskoutumistaan kirjeitse, vaikeivat ystävykset Mantereelle tulleiden kirjeiden perusteella todennäköisesti Mantereen lopetettua koulun enää tavanneetkaan.⁴⁵ Asiat, joihin Leppävirta ja Jalmari viittaavat kirjeissään, vaikuttavat universaaleilta kaksikymmentävuotiaiden nuorten miesten ongelmilta: molemmat kertoilevat Mantereelle ongelmistaan tyttöjen parissa ja riutuvat yksipuolisessa rakkaudessa. Mantereen kouluajat SYK:ssä ovat siis sisältäneet opintojen ohella myös ystävyyden rikastuttamaa nuoren miehen elämää ja hauskanpitoa Helsingissä.⁴⁶ Kirjeenvaihdon perusteella Mantereesta muotoutuu kuva ystäviensä arvostamana ja kaipaamana toverina. Mantereella on laajahko tuttavapiiri, johon on kuulunut luokkatovereiden lisäksi nuorempia oppilaita sekä Mantereen opettajia.

Historian opinnot Helsingin yliopistossa ensimmäisen polven ylioppilaana

Mantereen kirjoittaessa ylioppilaaksi 1895 julkisuudessa esitettiin vaatimuksia opiskelun demokratisoimiseksi ja mielipiteet kärjistyivät koulukysymysten ympärillä. Opiskeluaikoinaan 1895–1899 hän on elänyt ensimmäisen venäläistämispolitiikan aikaa. Molemmat Mantereen nuoren aikuisuuden ajankohtaiset asiat ovat osaltaan muokanneet ja vahvistaneet hänen aatemaailmaansa. Kiuasmaa on arvioinut suomettarelaiten linjan olleen Mantereelle vieras, minkä takia hän kiinnittyi 1900-luvun alussa perustuslaillisiin nuorsuomalaisiin.⁴⁷

Mantere kirjautui Helsingin yliopistoon 22.5.1895 eli heti ylioppilaaksi tulonsa jälkeen. Hän aloitti historian ja suomen kielen opinnot syksyllä 1895 valmistuen normaalin aikataulun

⁴⁵ Sydänystävien eli Leppävirran ja Jalmarin lisäksi Oskarilla on ollut melko laaja tuttavapiiri SYK:ssä, sillä useat eri henkilöt kuten ”Tekla” ja ”Väinö” ja ”Aura” lähettävät Oskarille terveisiä kirjeiden mukana. Ks. esim. ”Jalmari” Mantereelle 14.12.1895, Mantereen arkisto, KA.

⁴⁶ Myös Mantereen tempauksiin naisrintamalla viitataan: Leppävirta paitsi kiusoittelee kesällä 1895 Oskaria ”henttukandidaatilla”, myös syyttelee tätä kesän 1896 kirjeessään siitä, ettei Oskari ole uskoutunut hänelle kirjeenvaihdostaan ”Ainon” kanssa. Leppävirran kirjeet Mantereelle 1895-1896, Mantereen arkisto, KA.

⁴⁷ Kiuasmaa 1971, 119.

mukaisesti neljässä vuodessa filosofian kandidaatiksi 1899. Mantere jatkoi opintojaan valmistuen maisteriksi seuraavana vuonna 1900. Opettajan töidensä ohessa hän valmistui vielä tohtoriksi vuonna 1907.

Mantereen opiskeluvuodet Helsingin yliopistossa osuivat kaupungin kasvun ja vilkastumisen aikoihin. Helsingin asukasmäärä kolminkertaistui 1800-luvun kolmena viimeisenä vuosikymmenenä. Suurimpana syynä väkiluvun kasvuun oli kaupunkiin muutto, kun teollistuminen veti ihmisiä maaseudulta kaupunkiin töihin. Pääkaupunkiin ei kuitenkaan muutettu pelkästään työn perässä. Myös Helsingin yliopistolle vuosikymmenet olivat kehityksen ja kasvun aikaa. Yliopistolle saatiin uusia virkoja, opetustiloja ja stipendejä. Opiskelijoiden määrä kasvoi ja muutosta aikaisempiin vuosikymmeniin oli erityisesti Mantereen tapaan muualta Suomesta yliopisto-opintoja varten muuttaneiden opiskelijoiden määrän lisääntyminen. Kun 1870-luvulla opiskelijoita oli noin 600, syyslukukaudella 1899 määrä oli noussut jo lähes 1300 opiskelijaan. Mantere on ollut osa aikansa muuttoliikettä kohti pääkaupunkiseutua ja mukana yliopistoon virranneissa ensimmäisen sukupolven ylioppilaiden massassa.⁴⁸

Kesällä 1895 Mantere on saanut kirjeen ”Lilli” – nimiseltä henkilöltä, jossa kirjeen kirjoittaja kommentoi Oskarin opiskeluvalintoja:

”Hauskaa oli kuulla mitkä aineet olet valinnut. Vai sinusta ei teologia tulekaan, etkös enää milloinkaan saarnaakaan? Ainahan se on parasta mitä tapahtuu ja sulla ei ole haluakaan siihen. Miten ehdit käydä niin monissa luennoissa? [...] On se varmasti hienoa kun saa noin itse oman elämänsä suunnan valita”⁴⁹

Kirjeen perusteella Mantere on kouluaikoinaan ainakin harkinnut opiskelua teologisessa tiedekunnassa ajatuksenaan ehkä valmistua papiksi. Molemmat vaihtoehdot, teologia ja historia, ovat Matti Klingen mukaan tyypillisiä valintoja maanviljelystautaiselle ensimmäisen polven opiskelijalle. Vaikka Mantereella on ollut taloudelliset mahdollisuudet lukea ylioppilaaksi ja jatkaa sitten yliopistossa, hän on kuitenkin tähännyt varmaan tulon turvanneisiin aineisiin eikä

⁴⁸ Klinge, Matti: *Ylioppilaskunnan historia. Kolmas osa 1872 – 1917*. Helsingin yliopiston ylioppilaskunta. Werner Söderström osakeyhtiön kirjapaino. Helsinki 1968. 1.

⁴⁹ ”Lilliltä” Oskarille 25.9.1895, Mantereen arkisto, KA. Kirjeen kirjoittajan henkilöllisyydestä ei ole varmaa tietoa, sillä hän ei kerro itsestään kirjeessä paljoakaan eikä arkistossa ole muita saman henkilön lähettämiä kirjeitä. Kirje on kirjoitettu Räisälässä eli todennäköisesti nykyisin Venäjälle kuuluvassa karjalaisessa kylässä. Kirjoittaja on ehkä ollut Mantereen kouluaikainen ystävä, joka on palannut kotiseudulleen hoitamaan äitiään. Lilli valittelee omaa osaansa ja vertaa sitä Oskarille tapahtuneisiin jännittäviin asioihin.

aloittanut opintojaan esimerkiksi fyysis-matemaattisessa tiedekunnassa. Tästä voi päätellä, että Mantereelle opiskelu on ollut ensisijaisesti keino hankkia varma ammatti ja elanto. Hän on kuitenkin muuttanut valintaansa hylätessään pappisuran ja lähtiessä lukemaan historiaa. Näin ollen ilmeisesti kiinnostavampi opiskeluaine on mennyt kaitaleipäisen mutta turvallisen pappisuran edelle.

Mantereen aikaan yliopistoon kirjautuneet voidaan luokitella ensimmäisen polven ylioppilaiksi ja säätyläisperheiden lapsiksi. Mantere on tyypillinen ensimmäisen polven opiskelija, sillä hänen isänsä ei ylioppilasmatrikelin mukaan ole opiskellut yliopistossa. Myös kumpaakaan Oskarin vanhemmista veljistä ei löydy ylioppilasmatrikelista. Mantere on opiskellut historiaa ja suomen kieltä historiallis-kielitieteellisessä osastossa monien muiden käsityöläis- ja maanviljelystaustaisten opiskelijoiden kanssa. Klinge mainitsee jakautumisesta yleisiä piirteitä. Kauppiaiden poikien Klinge kertoo kirjautuneen eniten lainopilliseen ja fyysis-matemaattiseen tiedekuntaan kun taas käsityöläisten ja maanviljelijöiden pojat tähtäsivät papin tai pedagogin uralle. Säätyläistaustaiset pojat hakeutuivat hyvin harvoin teologiseen tiedekuntaan. Tiedekunnittain tarkasteltuna opiskelijamäärät kasvoivat 1871–1899 lääketieteellisessä ja filosofisessa tiedekunnassa melko tasaisesti. Teologinen tiedekunta menetti opiskelijoitaan muihin tiedekuntiin nähden, kun taas oikeustieteellisessä kasvu oli huimaa tasaantuen 1890-lukua kohden. Kauden lopussa eli 1890-luvulla opiskelijamäärä kasvoi eniten filosofisessa tiedekunnassa.⁵⁰

Syitä opiskelijoiden jakautumiseen eri tiedekuntiin Klinge selittää opiskelun taloudellisten edellytysten kautta. Säätyläisperheiden pojat opiskelivat usein korkeampia tutkintoja vähävaraisimpien perheiden poikien tähdätessä suoraan ammatin varmistaviin tutkintoihin. Lainopillisessa tiedekunnassa oli mahdollisuus eriateisiin tutkintoihin, ja Klinge esittääkin lähes ainoastaan varakkaampien perheiden poikien tähdänneen korkeampiin tutkintoihin, sillä vain heidän perheillään oli varaa panna rahaa poikiensa koulutukseen. Varattomien perheiden pojat kirjautuivat historiallis-kielitieteelliselle osastolle, sillä sieltä oli mahdollisuus valmistua pedagogin melko varmalle mutta ”kaitaleipäiselle uralle”⁵¹. Vastaavasti myös teologiseen tiedekuntaan hakeutui pappisuralle tähtäävät köyhemmät opiskelijat. Kuusiston mukaan teologisten opintojen suosiota köyhempien opiskelijoiden keskuudessa selittää varman ammatin

⁵⁰ Klinge 1968, 2-3; Kiuasmaa 1971, 119; Kuusisto 1978.

⁵¹ Klinge 1968, 3.

lisäksi myös opintojen suhteellisesta lyhytkestoisuudesta johtunut kustannusten pienuus. Fyysis-matemaattisessa osastossa varakkaammat opiskelivat lääkärin uraa varten toisten tähdätessä koulu-uralle sekä teollisuuden palvelukseen.⁵²

Ylipäätään Mantereen kaltaisten ensimmäisen polven ylioppilaiden osuus kaikista yliopisto-opiskelijoista kasvoi 32 prosentista 42 prosenttiin vuosina 1859-1899. Kasvu perustuu Klingen mukaan sekä talouden kehitykseen mutta myös suomenkielisten, yliopistoon valmentavien koulujen määrän kasvuun. Suomenkielisen oppikoulun käyneiden opiskelijoiden määrä kasvoi tasaisesti, muttei mennyt selkeästi ohi ruotsinkielisistä. Klinge esittää tälle syyksi työläis- ja talonpoikaiskodeista tulleiden poikien käyneen edelleen pääsääntöisesti ruotsinkielisen koulun. Klingen mukaan ensimmäisen polven ylioppilaat keskeyttivät opintonsa useammin kuin säätyläiskodeista tulleet opiskelijat. Hän toteaa yleistäen, että säätyläisperheiden pojista 80 prosenttia päätti opintonsa tutkintoon, kun ensimmäisen polven ylioppilaista tähän ylsi vain puolet.⁵³

Mantere ei siis ole säätyläistaustaisten opiskelijoiden tapaan opiskellut vain sivistyksen takia tai tähdännyt esimerkiksi lääkärin uralle, vaan hän on opiskellut varmaa alaa turvatun tulevaisuuden takia. Viimeiset lukiovuodet SYK:ssä ovat myös voineet vaikuttaa Mantereen päätökseen lähteä opiskelemaan historiaa. Innostavat ja läheiset opettajat ovat voineet toimia esimerkin tapaisena innoituksena, joka on saanut Mantereen haluamaan itsekin opettajaksi. Vaikka Mantereen ainevalinnan voidaan katsoa olleen tyypillinen hänen taustansa huomioon ottaen, hän kuitenkin poikkeaa valtaosasta saman taustaisista opiskelijatovereistaan. Hän on käynyt yliopistoon valmistavan koulutuksen suomen kielellä toisin kuin useimmat muut alkujaan suomenkieliset pääkaupunkiseudun ulkopuolelta tulleet opiskelijat. Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu on nimensä mukaisesti ollut yhteiskasvatusperiaatteen mukaisesti sekä tytöille että pojille tarkoitettu koulu, jollaisen käyminen 1890-luvulla oli vielä harvinaista.⁵⁴ Toisin kuin puolet ensimmäisen sukupolven ylioppilaista, Oskari ei keskeyttänyt opintojaan vaan valmistui kandidaatiksi neljän vuoden opiskelun jälkeen. Hän myös jatkoi opintojaan aina tohtoriksi asti.

Kirje ”Lillitä” osoittaa sen, että Mantereen oletettavasti lukioaikaiset suunnitelmat teologian opinnoista olivat vaihtuneet viimeistään ylioppilaskirjoitusten jälkeen. Opinnot historia-

⁵² Kuusisto 1978, 46.

⁵³ Klinge 1968, 4-5.

⁵⁴ Ks. esim. Autio 2001.

kielitieteellisessä osastossa viittaavat haluun työskennellä opettajana. Mikäli Mantere oli tähdännyt nopeaan valmistumiseen ja työelämään siirtymiseen opintonsa aloittaessaan, niin opiskelujen kuluessa hän on innostunut opinnoistaan ehkä odotettuaan enemmän. Opettajana työskentely ei olisi välttämättä vaatinut maisteritason tutkintoa, joten jatkaessaan opintojaan maisteriksi ja aina tohtoriksi saakka oletettavasti myös Mantereen tavoitteet elämänsä ja tulevan uransa suhteen ovat muuttuneet.

Nuoren opiskelijan ja osakuntalaisen elämää

Mantereen kirjauduttua yliopistoon hänestä tuli Hämmäläis-Osakunnan jäsen. Osakunnat olivat muuttuneet 1868 yliopiston virallisiksi elimiksi ja tuolloin Hämmäläis-Osakunnastakin oli tullut pakkoyhteisö. Rehtori kirjasi uuden opiskelijan osakuntaan pääasiassa maantieteellisin perustein, jolloin useimmiten ylioppilaan syntymä- tai asuinpaikka ratkaisi osakunnan jäsenyyden. Vaikka Mantere olikin kirjoittanut ylioppilaaksi helsinkiläisestä yhteiskoulusta, hänen syntymäpaikkansa Hausjärvi on ratkaissut sen, että hänestä on tullut Hämmäläis-Osakunnan jäsen eikä Uusmaalaisen osakunnan jäsen.⁵⁵ Helsingistä ylioppilaaksi kirjoittaneita uusia hämmäläis-osakuntalaisia oli 1890-luvulla noin 28 prosenttia ja hämeenlinnalaisia ylioppilaita noin 32 prosenttia loppujen ylioppilaiden tullessa joko Tampereelta tai Jyväskylästä. Hämmäläis-Osakunta on Mantereen opiskeluaikoina ollut yliopiston toiseksi pienin osakunta. Vuosina 1895-1900 läsnä olevia jäseniä osakunnassa on ollut noin 150–180 kappaletta mikä on ollut reilu kymmenesosa kaikista läsnä olevista yliopisto-opiskelijoista⁵⁶

Suomalaisaatteen kannatuksesta kertoo Mantereen kuuluminen opiskelijajärjestö Suomen Nuijaan.⁵⁷ Vaikka mikään Mantereen kirjeenvaihdossa ei viittaa siihen, että hän olisi ollut erityisen aktiivinen osakuntalainen, Hämmäläis-Osakunnan historiassa on yksi valokuva vuodelta 1897, jossa joukko osakuntalaisissa on viettämässä kesäpäivää retkellä ylioppilaslakit päässä.

⁵⁵ Ylioppilasmatrikkeli 1853 – 1899: Oskari Mantere; Kuusisto 1978, 22. Oskari Mantereen aikana Hämmäläis-Osakunnan alueeksi määrättiin historiallinen Hämeen maakunta lukuun ottamatta Viipurin lääniin kuuluvia osia sekä Hämeen ja Vaasan lääneihin kuulunutta osaa Satakunnasta.

⁵⁶ Kuusisto 1978, 26–27.

⁵⁷ Vares 1991, 217. Vares mainitsee Lauri Ingmania kuvatessaan, ettei tämä kuulunut koskaan suomenkielisten opiskelijoiden järjestöön Suomen Nuijaan toisin kuin monet myöhemmät kollegansa. Vares mainitsee Oskari Mantereen yhtenä esimerkkinä Nuijaan kuuluneista opiskelijoista.

Historiikin kirjoittaja on nimennyt yhden valokuvassa näkyvän miehen Oskari Mantereeksi.⁵⁸ Kuvan perusteella voi siis sanoa, ettei Mantere ole ollut ainakaan kokonaan ulkopuolella osakuntatoiminnasta. Myöhemmät kansanopistojen sijaisuudet puoltavat ajatusta siitä, että Mantere on ollut aktiivinen osakuntalainen.

Se, ettei kirjeenvaihdosta löydy merkintöjä osakunnan tapahtumista, voi johtua siitä, että Mantere on lähettänyt kirjeitä vuosina 1896 ja 1897 henkilöille, jotka eivät ole asuneet Helsingissä. Kirjeet käsittelevät yleisempiä asioita eivätkä paljoakaan arkipäiväistä elämää. Opiskelijatovereidensa kanssa Mantere ei ole kirjeitä lähettänyt, koska se ei ole ollut tarpeen samassa kaupungissa asuneiden opiskelijoiden kesken. Oletettavasti juuri tämän vuoksi hänen opiskeluvuosistaan ei ole tallentunut paljoa tietoa. Ainoastaan Waltteri Leppävirran kirjeestä heinäkuulta 1896 saa selville, että Mantere on opintojensa ohella toiminut kotiopettajana. Kirje vahvistaa myös tulkintaa siitä, että Mantereen ystäväpiiri on koostunut hänen kaltaisistaan nuorista suomenmielisistä. Waltteri kirjoittaa:

”Oi sinua onnellista poikaa, joka saa olla noitten kauniiden Saltzmanin tyttösten seurassa! [...] Tunnen varsin hyvin (ulkonäöltä nimittäin) noita professori Saltzmanin neitosia. [...] Suomea kai sinä opetat noille neitosille? Tahtoisin mielelläni tietää millaiset ovat heidän taitonsa suomenkielessä ja ovatko kovia sveesejä kuten isäkin. Tiedän vaan, ettei heitä aivan isänmaallisiksi koulussa opeteta, vaan päinvastoin vihaamaan ja halveksimaan kaikkea, mitä vaan on suomalaista.”⁵⁹

Kyseessä on ilmeisesti ollut Helsingin yliopiston kirurgian professori Fredrik Saltzmanin (1839-1901)⁶⁰ perhe, jossa Mantere on kotiopettajana toiminut. Ylioppilasmatrikkelin perusteella ainakin toinen Saltzmanin tyttäristä, Emma Saltzman (1880-1972), on kirjautunut yliopistoon vuonna 1898. Koulu, josta Emma on kirjoittanut ylioppilaaksi, on matrikkelin mukaan ollut ”Priv. sv. flickskolan i Hfors.” eli yksityinen ruotsinkielinen tyttölyseo.⁶¹ Hän on saanut ainakin opetuksensa ruotsiksi. Ikänsä ja taustansa puolesta hän on voinut hyvinkin olla Mantereen opetuksessa vuonna 1896. Todennäköisesti koko perhe on ollut ruotsinkielinen, sillä Leppävirta mainitsee isän olevan kova ”sveesi” eli ruotsinmielinen. Tosin se, että tyttärille on palkattu

⁵⁸ Kuusisto 1978, 143. Lisäksi hän on pitänyt ainakin yhden esitelmän vanhalla koulullaan, mutta siitä ei voi sanoa, onko esitelmä pidetty osakuntalaisen roolissa vai vain koulun vanhana oppilaana. Hagmanin maksama 20 markan palkkio puhuu tosin enemmän sen puolesta, että Oskari olisi pitänyt esitelmän ”omana itsenään”. Hagmanin kirje Mantereelle 1896, Mantereen arkisto, KA.

⁵⁹ Leppävirta Mantereelle 21.7.1896, Mantereen arkisto, KA.

⁶⁰ Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkeli 1853–1899: Fredrik Saltzman.

⁶¹ Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkeli 1853–1899: Emma Saltzman.

kotiopettaja opettamaan heille suomea, ei tue Leppävirran väitettä suomenvastaisuudesta tai oletusta siitä, että perheessä olisi erityisesti vastustettu suomenkieltä. Päinvastoin tyttöjä on peräti kannustettu kieltä oppimaan.

Kotiopettajan pestin vastaanottaminen on ollut Manterelle jälleen yksi valinta. Vaikka Leppävirta mainitsee Saltzmanin neitosten olleen herttaisia ulkonäöltään, se tuskin yksin on riittänyt Manterelle syyksi toimia kotiopettajana, vaikka onkin saattanut lisätä tehtävän mieluisuutta. Mantere on voinut työskennellä kotiopettajana saadakseen työkokemusta tai kerätä rahaa elinkuluihinsa tai todennäköisesti kerryttääkseen molempia. Kuten aiemmin on tullut mainittua, eläminen Helsingissä on ollut etenkin vaatimattomista oloista ponnistaville ylioppilaille kallista. Lisätienestien ansaitseminen kotiopettajana on varmasti ollut Manterelle onnekas mahdollisuus.

Kesken opintojen rehtorin sijaiseksi Kansanopistoon

Oskari Mantere keskeytti opintonsa vuonna 1898 Helsingin yliopistossa ja otti hoitaakseen kevätlukukauden mittaisen rehtorin viransijaisuuden Sääksmäen eli Hämeen kansanopistolla. Tämä sijaisuus ja Mantereen seuraava rehtorin sijaisuus osoittavat, että nuori Mantere on arvioinut tulevaisuuden uransa olevan opettajuus. Kesken opintojen tarjoutunut tilaisuus kansanopiston johdossa on ollut mainio mahdollisuus kerryttää työkokemusta. Samalla vahvistuu kuva Mantereen melko niukasta taloudellisesta asemasta. Tarjottu työtehtävä kansanopiston johdossa on ollut nuorelle ylioppilaalle varmasti hyväpalkkainen. Opintojen keskeyttäminen puoleksi toista vuodeksi ei ole välttämättä ollut huono vaihtoehto, jos vastapalkaksi on saanut tarpeeksi rahaa kokoon, jotta loppuopiskeluaika olisi taloudellisesti huolettomampaa. Ei ole tiedossa, kuka Mantereen elämisen Helsingissä opiskeluaikoina on kustantanut, mutta todennäköisesti hänen perheensä on tukenut häntä ainakin jonkin verran. Asuminen ja eläminen ovat olleet 1890-luvun Helsingissä opiskelijalle melko kallista, ja lisätulot ovat varmasti olleet aina tervetulleita. Jo Mantereen ensimmäisenä opiskeluvuonna tekemät koti-opettajan työt professori Saltzmanin perheessä kertovat siitä, että työnteko opintojen ohessa on ollut hänelle luonnollinen, ehkäpä jopa

välttämätön vaihtoehto. Varakkaiden perheiden vesat ovat voineet keskittyä opintoihinsa ilman lisätienestien hankkimista.⁶²

Hämäläis-Osakunnan jäsenyys on todennäköisin syy sille, että Manteretta pyydettiin kesken opintojensa Hämeen kansanopiston. Hämeen kansanopisto oli alun perin osakunnan aloitteesta perustettu, ja 1890-luvulla osakunta oli kansanopiston tärkein rahoittaja ja tukija. Voidaan jopa ehkä katsoa, että koululaisena Lucina Hagmanin ja Mikael Johanssonin opetuksessa sekä myöhemmin hämäläisosakuntalaisena Mantere on imenyt sen verran kansallisuusaatetta sekä sivistysihannetta itseensä, että rehtorinviran hoitaminen hämäläisessä kansanopistossa on ollut hänelle työkokemuksen ja varallisuuden keräämisen ohella loistava tilaisuus toteuttaa omaa kutsumusta ja tehdä aatemaailmaansa vastaavaa työtä. Hämeen kansanopiston ensimmäinen rehtori, Severi Nyman, oli itsekin opiskeluaikoinaan kuulunut Hämäläis-Osakuntaan. Vaikkei Mantere itse ole ollut varsinainen osakunta-aktiivi, osakunta on kuitenkin yhdistävä tekijä hänen ja Nymanin välillä.

Vuonna 1898 Mantere on ollut vasta 23 -vuotias, eli verrattain nuori ottaen huomioon sijaisuuteen kuuluneen vastuun. Kansanopiston rehtorin viransijaisena Mantere ei pelkästään opettanut, vaan myös vastasi koko kansanopiston pyörittämisestä. Hän myös toimi esimiehenä itseään vanhemmille kollegoille. Varsinainen rehtori Severi Nyman (myöhemmin Nuormaa) palasi vaimonsa, apulaisrehtori Hilja Nymanin kanssa Helsinkiin tarkoituksenaan viimeistellä väitöskirjansa. Siitä, miksi juuri Mantere valikoitui Nymanin viransijaiseksi, voi esittää vain arvailuja. Kaikista todennäköisimmin Severi Nyman on tuntenut Mantere jostain entuudestaan, ja itse pyytänyt tätä viransijaisekseen. Rehtori Nymanin kansanopistossa opettamista aineista historia oli tärkein. Karttunen kertoo Nymanilla olleen historian viikkotunteja viisi, ja paino opetuksessa oli sivistyshistoriassa sotien jäädessä vähemmälle huomiolle. Historian lisäksi Severi Nyman opetti myös äidinkieltä ja kirjallisuuden historiaa. Hilja Nyman vastasi maantieteen ja laulun opetuksesta. Koska Severi Nymanin oma opetettava aine on ollut historia, voidaan olettaa, että hänelle on ollut tärkeää saada sijaisekseen joku historiaa opiskellut. Historian lisäksi Mantere opiskeli yliopistossa myös suomen kieltä, mikä on varmasti tehnyt hänessä Nymanin silmissä erittäin sopivan sijaisen.⁶³

⁶² Ks. esim. Klinge 1968, 6-7. Kallis asuminen ja muut menot ajoivat monet ylioppilaat ottamaan pienempiä ja suurempia velkoja. Ylioppilaiden velkaantuminen oli 1800-luvun lopulla huomattava ongelma, johon useampi yliopiston rehtori kiinnitti huomiotaan avajaispuheissaan.

⁶³ Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkeli 1853–1899: Severi Nyman; Karttunen 1976, 72–74. Kirjeessään Manterelle Nyman kirjoittaa: *”Suostun kirjeessäsi mainitsemaasi palkkioon, 200 kuussa + 100 laulusta”*. Nyman kirjoitti

Rehtorin arkea

Severin Nymanin Oskari Mantereelle lähettämistä kirjeistä vuodelta 1898 saa muodostettua kuvaa paitsi siitä, millaista on ollut arki kansanopiston rehtorina, myös hieman siitä minkälainen Mantereen luonne on ollut. Nyman vastailee kirjeissään Mantereen kysymyksiin ja kertoo mielipiteitään siitä, miten Mantereen tulisi menetellä esimerkiksi opiskelijoiden poissaolojen kanssa. Myös Nymanin vaimo Hilja on käynyt kirjeenvaihtoa Mantereen kanssa, ja hänen kirjeensä käsittelevät opiston asioiden sijaan Manteretta itseään ja hänen kuulumisiaan ja tunteuksiaan. Kirjeenvaihdon perusteella Mantere on vakavamielinen ja jopa varovainen nuori rehtori. Nymanin vaimo onnittelee Manteretta siitä, että tämä on päästänyt synkkämielisyydestään irti ja Nyman rohkaisee Manteretta luottamaan itseensä. Varovaisuus ja huolellisuus lienevät olleet Mantereelle läpi elämän säilyneitä luonteenpiirteitä, sillä puheenvuoroissaan eduskunnassa, oppikoulukomitean kokouksissa hänen puheensa ovat järkeensä maltillisia ja peräänkuuluttavat asioiden monipuolista ja huolellista tarkastelua.

Toimiessaan rehtorin sijaisena Mantere on joutunut varmasti uusien tilainten eteen, joissa hänen on ollut pärjättävä oman harkintakykynsä avulla. Nymanille lähetetyistä kirjeistä näkee, millaisten kysymysten parissa ylioppilas on kansanopiston johdossa kamppailut. Nyman ei anna kirjeessä Mantereelle suoria käskyjä, miten toimia, vaan ainoastaan kertoo näkemyksensä ja suosittelee tiettyjä vaihtoehtoja. Hän ei siis ole pitänyt Manteretta tiukassa narussa tehden itse virkavapaastaan huolimatta kaikki päätökset, vaan luottaa antaa tälle luottamuksensa hoitaa asiat parhaaksi katsomallaan tavalla. Tämä kertoo Nymanin luottamuksesta Manteretta kohtaan.⁶⁴ Ystävien kirjeiden ohella Nymanin kirje vahvistaa kuvaa Mantereesta luotettavana ihmisenä, jonka arvostelukykyä arvostetaan. Seuraava Nymanin kirje Oskarille on lähetetty noin kuukauden kuluttua edellisestä. Kirjeessä Nyman kertoo ensi viikon vierailustaan kansanopistolle. Hän on viisihenkisen retkikunnan johtaja, muut osallistujat ovat ”osakunnan” vieraita. Nyman kertoo Oskarille, mitä järjestelyitä haluaa vieraiden majoituksen suhteen tehtävän ja pyytää panemaan lipun liehumaan salkoon tervetulon toivotukseksi. Nyman sanoo valinneensa itse retkikunnan

järjestäneensä niin, että Mantereella tuli olemaan 10 tuntia viikossa, joista viisi tuntia tuli olemaan valmistelua vaativia (4 tuntia historiaa ja yksi tunti kirjallisuushistoriaa) ja joista viittä ei tarvinnut valmistella. Nyman Mantereelle 31.10.1897, Mantereen arkisto, KA.

⁶⁴ Nyman Mantereelle 24.2.1898. Mantereen arkisto, KA.

osallistujat, ja ottaneen mukaan ”tasapuolisena yhden naishenkilön sinun ja Vuorion katseltavaksi”. Vieraiden voi olettaa olevan Hämäläis-Osakunnan jäseniä, sillä vuonna 1898 osakunta oli yksi kansanopiston päärahoittajista. Matkan tarkoituksena on ehkä ollut halu tai tarve esitellä kansanopiston toimintaa osakunnan edustajille. Nymanin huomautus naishenkilön mukaan ottamisesta Oskarin ja Vuorion katseltavaksi viittaa siihen, ettei Mantereella ollut maaliskuussa 1898 ainakaan virallista mieltiettyä tai kihlattia, vaan hän ollut Nymanin silmissä poikamies.⁶⁵

Mielitietty löytyy

Kesäkuussa 1898 Mantere on saanut kirjeen Severi Nymanin vaimolta Hiljalta. Hilja kertoilee Nymanin olleen niin kiireinen, että kirjeen kirjoittaminen Mantereelle on jäänyt. Kirjeestä käy ilmi, että Mantereen sijaisuus Hämeen kansanopistossa on päättynyt, sillä Hilja toivottelee hänelle rauhoittavaa kesää. Hän myös ilmaisee ilonsa siitä, että Mantere on tyytyväinen elämäänsä kohdattuaan viimein jonkun ”helmen”. Hilja kirjoittaa:

”Se ilahduttaa minua suuresti [...] että olet tyytyväinen kohtaloosi (jos niin voi sanoa), joka suuntasi tiesi tänne opistoon talvella ja ettei tämä aika ole ollut ilman merkitystä kehityksellesi, sen uskon myöskin. Joutua niin nuorena niin vastuunalaiseen asemaan ja suoriutua siitä mainiosti, se merkitsee jotakin. Ja että olet päässyt synkkämielisyydestäsi [...] on kovin ilahduttavaa. Sitä minä aina ihmettelen, että sinun mielipiteesi kaikenlaisissa asioissa, mistä sattui juttelemaan, olivat niin varttuneet, enemmän kuin mitä usein tapaan ikäisissäsi.”⁶⁶

Hilja siis kiittelee Mantereen kypsyyttä, joka on näkynyt paitsi hänen tavassaan suoriutua mallikkaasti vaikeasta rehtorin sijaisuudesta, myös niissä keskusteluissa, joita Mantere on Hiljan kanssa käynyt. Tiedot mielitietyn löytymisestä ja synkkämielisyydestä pääsemisestä voivat hyvinkin liittyä yhteen. Hilja ei ole ensimmäinen ihminen, joka mainitsee Mantereen synkkämielisyyden, sillä myös Walteri on siitä aiempina vuosina kirjeissään maininnut. Walterin mukaan Mantereen raskasmielisyyden on täytynyt johtua epäonnesta rakkaudesta.⁶⁷ Tosin varmistusta siitä, onko Mantere itse ajatellut olevansa alakuloinen luonne, ei ole saatavilla.

⁶⁵ Nyman Mantereelle 26.3.1898, Mantereen arkisto, KA. Vuorio lienee puutyönohjaaja B.L. Vuorio, joka opetti koulussa vuosina 1897 – 1899. Karttunen 1976, 195.

⁶⁶ Hilja N. Mantereelle 19.6.1898, Mantereen arkisto, KA.

⁶⁷ Ks. esim. Leppävirran kirjeet Mantereelle kesältä 1896, Mantereen arkisto, KA.

Se, minkä muut ihmiset ovat tulkinneet synkkämielisyydeksi, on voinut olla vain ulospäin näkyvä osa Mantere harkitsevaa tai mietiskelevää luonnetta.

Tyttö, tai Hiljan mukaan ”helmi”, jonka Mantere on löytänyt, on luultavasti hänen tuleva vaimonsa Fanny Sykäri, sillä reilun puolen vuoden kuluttua tästä neiti Sykäriä puhutellaan jo Mantereen morsiamena.⁶⁸ Fanny Sykäri on Mantereen tapaan kotoisin Hausjärveltä. Hän on myös opiskellut Helsingin yliopistossa ja kuulunut Hämäläis-Osakuntaan.⁶⁹ Mantere on voinut tavata Fannyn joko osakunnan toiminnan kautta, tai sitten he ovat tunteneet jo aikaisemmin toisensa.

2.3 Nuoren rehtorin yritys auttaa varatonta oppilasta

Mantereen arvoista kertoo hänen kirjeenvaihdostaan löytynyt, nuorta naisoppilasta käsittelevä tapaus. Mantereen myöhemmissä puheissa ja kirjoituksissa toistuva sosiaalisen oikeudenmukaisuuden peräänkuuluttaminen pohjaa todennäköisesti hänen omiin kokemuksiinsa opettajana. Rehtorin virassa hän on ollut näköalapaikalla toteamassa, kuinka kaikilla lahjakkailla opiskelijoilla ei ole ollut taloudellisista syistä mahdollisuuksia jatkaa koulunkäyntiä. Hän on itse yrittänyt rehtorina puuttua näkemäänsä epäkohtaan Hämeen kansanopiston sijaisuuksensa aikana.

Mantereelle on tullut maaliskuussa 1898 kirje henkilöltä, joka toimii Naisasialiitto Unionissa. Kirje on vastaus Mantereen kysymykseen, voisiko Naisasialiitolta saada rahallista avustusta köyhälle tytölle, jolla ei ole varaa käydä koulua. Kirjoittaja varmistaa Unionin olevan Mantereen arvailujen mukaan rutiköyhä ja pohtii, että Mantereen ainoaksi keinoksi jäänee yrittää järjestää jonkinlaista iltamaa tai kansankeräystä tytön hyväksi:

”[...] mutta eihän iltamillakaan paljoa saa. Ja ennen kuin voit kehottaa tyttöä tuohon kouluun, täytyy tietysti jotakuinkin tietää, mistä ottaa nuo tarpeelliset varat. Sehän se on aina niin tukalana esteenä tuo varattomuus.”⁷⁰

⁶⁸ ”Anna” Mantereelle 6.4.1899, Mantereen arkisto, KA.

⁶⁹ Ylioppilasmatrikkeli 1853 – 1899: Fanny Sykäri.

⁷⁰ Kirje Mantereelle 31.3.1898. Kirjeen kirjoittajan puumerkistä ei voi päätellä kirjeen kirjoittajan henkilöllisyyttä, mutta hän puhuttelee Oskaria ystävänä. Mantereen arkisto, KA.

Mantere on siis halunnut auttaa jotakuta tyttöä jatkamaan koulun käyntiä jossain sopivaksi katsomassaan oppilaitoksessa, mutta tytön varattomuus on esteenä. Mantere on nähnyt niin paljon vaivaa, että on arvelustaan huolimatta yrittänyt tiedustella Unionin mahdollisuutta tukea varatonta tyttöä.

Tytön henkilöllisyys ei selviä Unionin puolesta vastanneen henkilön kirjeestä, mutta Mantereelle 4.huhtikuuta kirjoittanut Alma Lundel voi olla juurikin tämä tyttö. Lyhyessä, virallisen oloisessa kirjeessä Alma kiittää perheensä puolesta herra Mantereen lähettämästä kirjeestä ja tämän suosituksesta, että Alma lähtisi opiskelemaan agronomi Saalastin kouluun. Tyttö on kuitenkin itse ajatellut mennä Hämeenlinnan käsityökouluun ja sitä hänen vanhempansakin toivovat. Alma arvelee, että ”ehkä se on minulle edullisempi koulu” mutta kuitenkin päättää kirjeensä pyyntöön, että Mantere kertoisi hänelle, tehdäänkö koulussa muita käsitöitä kuin kankaankudontaa. Alma toivoo Mantereen joko kirjoittavan takaisin ennen hakuajan loppumista tai tulevan käymään kertomassa. Kirjeen lopussa Alma toivottaa terveisiä ”meiltä kaikilta”.⁷¹ Kirje on kirjoitettu Hausjärvellä, ja kylään kutsuminen sekä terveisten toivottaminen koko perheeltä yhdessä viittaavat siihen, että Alman perhe on Mantereelle tuttu. Mahdollisesti Alma on ollut opiskelijana kansanopistossa tai sitten Alman perhe on Mantereelle ennestään tuttu esimerkiksi naapurussuhteen takia. Muita kirjeitä Almalta ei kuitenkaan ole Mantereelle tämän jälkeen tullut tai niitä ei ole säästynyt, joten tietoa siitä, miten Alman lopulta kävi, ei voi Mantereen kirjeenvaihdon perusteella selvittää.

Uusi sijaisuus- Manteretta rohkaistaan kansanopiston rehtorin uralle

Kesäkuussa 1898 Mantere on saanut kaksi muutakin kirjettä. Toinen kirje on Lahden kansanopiston rehtorin pyyntö, että Mantere tulisi hänen sijaisekseen syksyn alusta mielellään helmikuuksi asti. Rehtori Franssila lupaa Mantereelle suurempaa palkkaa kuin mitä hän sai Nymanin sijaisuudesta Hämeen kansanopiston johdossa ja toivoo pikaista vastausta. Seuraava kirje on Severi Nymanin kirje, josta käy ilmi, että Franssila on lähettänyt Oskarille tarkoittamansa kirjeen Nymanille, jotta tämä saattaisi sen Mantereelle. Nyman on tietoinen Franssilan kirjeen sisällöstä, sillä hän kehottaa Manteretta voimakkaasti ottamaan sijaisuuden vastaan ja ilmoittamaan siitä Franssilalle viipyilemättä. Nymanin mielestä Franssilan maksama palkka on niin erinomaisen hyvä ja hän jatkaa:

⁷¹ Lundel Mantereelle 4.4.1898, Mantereen arkisto, KA.

”Mitä tulee siihen seikkaan, että lukusi keskeytyisivät 4:ksi kuukaudeksi, -yliopistoon voisit silti olla kiinnitettyinä kuluvan lukuvuoden aikana - niin olet siksi nuori, että jonkin kuukauden sivutyöskentely semmoisella alalla ja semmoisella palkalla on sekä henkistä että aineellista tuloa.”

Nyman myös kehottaa Oskaria olemaan otettu siitä luottamuksesta, mitä kansanopistojen rehtorit hänelle osoittavat.⁷²

Parin viikon kuluttua Mantere on saanut kirjeen Kaarlo F:ltä. Kirjeen alussa kirjoittaja kiittää Manteretta tämän päätöksestä ja uskoo, että sijaisuus tulee menemään hyvin, olihan Mantere pärjännyt Sääksmäelläkin niin hyvin. Käsialasta ja kirjeen sisällöstä voi päätellä, että kirje on rehtori Franssilalta ja että Mantere oli päättänyt ottaa sijaisuuden vastaan. Franssila kertoo, että Mantereelle tulee noin 10–12 oppituntia ja että opetus alkaa syyskuun 24.päivä.⁷³ Opintojen uudelleen keskeytyminen ei ole nähtävästi haitannut Manteretta niin paljon, että hän olisi jättänyt ottamatta sijaisuutta vastaan. Myös maksettu rahasumma on varmasti vaikuttanut asiaan: ylioppilaalle tulolähteet ovat olleet mieluisia. Toisaalta Mantere on myös voinut tuntea velvollisuudekseen ottaa tarjottu työtehtävä hoitaakseen; häntä on siihen Franssilan ohella myös Nyman vahvasti kehottanut. Nymanin mielipiteillä on varmasti ollut Mantereelle väliä, sillä heidän kirjeidensä sävy vaikuttaa hyvin läheiseltä.

Vaikka molemmat rehtorit ovat luottaneet Mantereen kykyyn selviytyä rehtorin sijaisuuksista, vaikuttaa siltä, että Mantere on itse epäillyt kykyjään. Hämeen kansanopiston sijaisuuden aikana Oskari on kääntynyt melko yksityiskohtaisten kysymysten kanssa Nymanin puoleen. Tämä on kuitenkin vastauksissaan neuvojensa ohella kehottanut Manteretta luottamaan omaan harkintakykyynsä. Nyman on myös kirjeessään kehoittanut Manteretta tarkoituksenaan saada tämä luottamaan itseensä vanhempien kollegoiden kesellä. Jälleen uuden sijaisuuden koittaessa Mantere on ilmaissut epävarmuutensa suoriutua rehtorin tehtävistä, mutta Franssila ei ole Mantereen kykyjä epäillyt. Vaikka Mantere onkin hieman yli 20 – vuotiaana opiskelijana epäillyt omia valmiuksiaan, vanhemmat rehtorit ovat kuitenkin uskoneet häneen.

Lahden kansanopistossa vietetyn sijaisuuden aikana Mantere on lähetellyt ja saanut kirjeitä ystävältään Arvi Göösiltä sekä Naisasialiitto Unionissa toimineelta ystävältään. Rehtori

⁷² Franssila Mantereelle 16.6.1898, Nyman Mantereelle 16.6.1898. Mantereen arkisto, KA.

⁷³ Franssila Mantereelle 30.6.1898. Mantereen arkisto, KA.

Franssilalta ei Mantereelle ole tuon syksyn aikana kirjeitä tullut. Hänen ei siis joko ole tarvinnut neuvoa Manteretta samantapaisten asioiden kanssa kuin mitä Nyman teki tai sitten hän ollut kirjeiden saavuttamattomissa. Niin tai näin, Manteren kirjeenvaihdosta ei käy ilmi tietoja arkipäivän elämästä samaan tapaan kuin mitä Sääksmäen sijaisuuden aikana. Voi myös olla, että Mantere ei ole säilyttänyt ollenkaan Lahden kansanopiston viransijaisuuteen liittyvää kirjeenvaihtoa, sillä hänen arkistostaan ei löydy yhtään hänelle tuon viransijaisuuden puolesta osoitettua kirjettä.⁷⁴

Sijaisuudestaan huolimatta Mantere on jollain tapaa työstänyt omia opintojaan ja pitänyt yhteyttä yliopistolla opiskeleviin ystäviinsä. Arvi Göösin kanssa Mantere keskustelee opinnoista ja tutkimuksen teosta: Göös on pyytänyt Mantereelta apua laudatur-työnsä kanssa. Unionissa toiminut ystävä kertoilee kuulumisia Helsingistä ja kommentoi Manteren aikeita tehdä kandidaatin työnsä Aleksis Kiven käyttämästä kielestä.⁷⁵ Huhtikuussa 1899 Mantere on saanut Anna-nimiseltä henkilöltä kirjeen, jossa tämä kertoo ilahtuneensa suuresti kuullessaan, että Mantere tulee käymään kansanopistolla seuraavalla viikolla. Anna toivoo Manteren yöpyvän opistolla ja ottavan morsiamensa, neiti Sykärin mukaan. Kirjeen perusteella Oskari on kihlautunut tulevan vaimonsa Fanny Sykärin kanssa ilmeisesti keväällä palattuaan Lahdesta takaisin Helsinkiin.⁷⁶

Tämä on Hilja Nymanin toukokuussa 1898 lähettämän kirjeen ohella ainoa kirje, jossa mainitaan Manteren rakastuneen tai hänellä olevan mieltietty. Fannylta itseltään ei ole Manteren arkistossa säilynyt kirjeitä. Ei silti ole uskottavaa olettaa, ettei Mantere olisi mieltiettynsä kanssa ollut kirjeenvaihdossa, varsinkin jos he ovat tutustuneet toisiinsa jo keväällä 1898 niin kuin Hilja Nymanin kirje antaa ymmärtää. Todennäköisesti kirjeitä ei vain ole säilynyt tai Mantere on itse kokenut ne niin henkilökohtaisiksi, ettei ole niitä halunnut jälkipolville muun kirjeenvaihtonsa tapaan tallettaa.

Kirjeenvaihdon perusteella saa kuitenkin selville, että keväällä 1899 Manteren elämä on palannut tietyllä tapaa siihen, mitä se on ollut ennen Hämeen kansanopistoon lähtöä. Hän on asettunut takaisin Helsinkiin ja jatkanut opintojaan. Mantere on valmistunut kandidaatiksi keväällä 1899 eli

⁷⁴ Vrt. Mantereelle 1898 lähetetyt kirjeet. Arkistosta löytyy useampikin ”rehtori Mantereelle” osoitettu kirje, joissa käsitellään Hämeen kansanopiston arkeen liittyviä asioita. Manteren arkisto, KA.

⁷⁵ Syksyllä 1898 ja keväällä 1899 Mantereelle lähetetyt kirjeet, Manteren arkisto, KA.

⁷⁶ Anna Mantereelle 6.4.1899, Manteren arkisto, KA.

saanut Aleksis Kiven kieltä käsittelevän työnsä ja muut opintonsa valmiiksi. Yksi asia on kuitenkin muuttunut ratkaisevasti viransijaisuuksia edeltäneeseen aikaan verrattuna: Mantere on kihlannut mielitiettynsä Fanny Sykärin Helsinkiin palattuaan. Kansanopistoajat tekivät Mantereeseen huomattavan vaikutuksen ja muokanneet hänen käsitystään maaseudun koulutusmahdollisuuksista ja – oloista. Hän on myöhemmissä puheissaan palannut kansanopistojen tekemään tärkeään kansanvalistustyöhön. Puheessaan ”Kansakoulumme ja kansanopistomme aseman turvaaminen” vuodelta 1928 Mantere ylistää kansanopistoja. Etenkin maaseudun sivistysolojen kohottamisessa Mantere näkee kansanopistojen neljäkymmenvuotisen panoksen suurena.⁷⁷

Mantereen nuoruusvuosien kirjeenvaihto antaa kuvan Mantereesta luotettuna ja pidettynä ystävänsä sekä varovaisen tunnollisena nuorena rehtorina. Sijaisuuden ohella tehdyt opinnot viittaavat siihen, että valmistuminen yliopistosta on ollut koko ajan Mantereen tavoitteena kansanopistouran sijaan. Tähän kevääseen 1899 voidaan katsoa hänen nuoren aikuisikänsä päättyneen ja seuraavan elämänvaiheen alkaneen.

2.4 Mantere koulutuksen tutkijasta kehittäjäksi ja toimijaksi

Kansanopiston viransijaisuuksien jälkeen Oskari Mantere asui loppuelämänsä Helsingissä. Vuonna 1900 hän valmistui maisteriksi ja aloitti opettajan virassa Uuden yhteiskoulun historian ja suomenkielen opettajana. Viran saatuaan hän on mennyt naimisiin vuonna 1901 Fanny Sykärin kanssa ja heidän ensimmäinen lapsensa Marjatta on syntynyt 1902. Uuden vuosisadan ensimmäiset vuodet ovat Mantereen elämässä kuluneet opettajan ja rehtorin virkojen parissa sekä Helsingin yliopistossa kasvatustieteellistä tutkimusta tehden.

Opettajan työnsä ohella Mantere jatkoi tieteellisen tutkimustyön parissa. Mantereen kasvatustieteellisiä julkaisuille on tyypillistä näkemys kasvatuksen sosiaalietteisestä tarkoituksesta. Vuonna 1906 Mantere julkaisi ensimmäisen merkittävän kasvatustieteellisen teoksensa *Yksilöllisyys ja persoonallisuus kasvatuksessa Michel Montaignen mukaan*. Väitöskirjatutkimustaan varten Mantere teki vuonna 1902 opintomatkan Saksan Jenaan. Hän

⁷⁷ Puhekonsepti ”Kansakoulumme ja kansanopistomme aseman turvaaminen” vuodelta 1928. Mantereen arkisto, KA.

väitteli tohtoriksi vuonna 1907 kasvatustieteellisellä väitöskirjallaan *Histotianopetuksesta erittäin silmällä pitäen oppikouluja*, joka tarkasteli herbart-zilleriläisen metodin soveltamista historian opetukseen. Saksassa nopeasti suosioon noussut, hegeliläisyyden vastapainoksi kehittynyt uusi virtaus oli saanut alkunsa saksalaisista oppineista Johann Friedrich Herbartista (1776 - 1841) ja Tuiskon Zilleristä (1817 - 1882). He korostivat pelkän tietovaraston kokoamisen sijasta lujaa siveellistä kasvatusta ja monipuolisten harrastusten herättämistä oppilaassa. Opetuksessa tuli edetä asteittain konkreettisten havaintojen kautta käsitteiden maailmaan. Mantereen väitöskirja edusti siis 1900-luvun taitteen kasvatustieteellisestä muotisuuntausta, jota kasvatustieteellisen ja opetusopin professoriksi 1888 tullut Waldemar Ruin⁷⁸ oli levittänyt innokkaasti Suomeen. Mantereen vastaväittäjänä toiminut professori Ruin kiitteli väitöstilaisuudessa Manteretta tutkimuksellisesta otteesta, mutta oli pettynyt tutkimuksen jäätyä vain melko keskeneräiseksi johdatukseksi sinänsä vähän tutkittuun aiheeseen.⁷⁹

Mantereen 1900-luvun alun opintomatkat kertovat osaltaan hänen suuresta kiinnostuksestaan kasvatustieteeseen ja oman tutkimuksen tekoon. Jenan matkan lisäksi Mantere matkusti vuonna 1912 Alankomaihin ja vuonna 1925 Ruotsiin. Lisäksi hän kiersi Keski-Eurooppaa vuonna 1928. Samoina vuosina Mantere julkaisi useita kasvatustieteellisiä kirjoja ja artikkeleita sekä käänsi suomeksi ulkomaisia kasvatustieteellisiä teoksia. Vuonna 1914 Mantere julkaisi teoksen *Työkoulu tulevaisuuden koulu*, joka perustui John Deweyn⁸⁰ 1890-luvulla julkaisemiin pedagogis-psykologisiin tutkimuksiin. Mantere sai valmiiksi käännöstyönsä Friedrich Wilhelm Foersterin⁸¹ teoksesta *Nuorison kasvatustieteet* vuonna 1916. Kiuasmaan mukaan Foersterin ajatukset ovat vaikuttaneet Mantereen suuresti.⁸² Eniten julkisuutta saivat vuonna 1913 julkaistu *Äidinkielen*

⁷⁸ Waldemar Ruin (1857 -1938) oli yliopistolehtori ja kasvatustieteiden professori Helsingin yliopistossa. Ruin toimi yliopiston rehtorina vuosina 1915-1920. Ruin oli aatteellisesti lähellä fennomaaneja mutta varsinaiseen puoluepolitiikkaan hän ei koskaan ryhtynyt. Ks. lisää Aho, Jouko: Waldemar Ruin. Kansallisbiografian verkkojulkaisu, 2001. [<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/6369/>] Luettu 20.12.2014.

⁷⁹ Autio 2001; Kiuasmaa 1971, 120; Autio 1998.

⁸⁰ John Dewey (1859-1952) oli yhdysvaltalainen kasvatustieteiden filosofi ja psykologi, jonka tutkimukset ja teokset käsittelivät muun muassa demokratiaa kouluissa sekä taidekasvatusta.

⁸¹ Friedrich Wilhelm Foerster (1869-1966) oli saksalainen filosofista, poliittisista, uskonnollisista ja kasvatustieteellisistä kysymyksistä kiinnostunut tutkija ja kansalaisaktivisti. Hän ajoi aktiivista kansalaisuutta ja vastuullista kansalaisyhteiskuntaa. Foersterin kansalaiskasvatustieteellisistä ajatuksista lisää esim. Eqvist, Kristiina: *Kasvatustieteet haasteena demokratia – Friedrich Wilhelm Foersterin kansalaiskasvatustieteet ennen ensimmäistä maailmansotaa*. Artikkelit Kasvatustieteet & Aika – lehdessä, 1/2011.

⁸² Kiuasmaa 1971, 120.

kirjallisuus kouluopetuksessa, Työkoulu tulevaisuuden koulu sekä yhteistyössä Gunnar Sarvan⁸³ kanssa kirjoitetut historian oppikirjat.⁸⁴

Mantereen ja Sarvan historian oppikirjat käsittelivät sekä Suomen historiaa että maailmanhistoriaa. Kirjat pysyivät käytössä hyvin pitkään ja esimerkiksi kirjasta *Historian oppikirja kansakouluja varten* otettiin 24. painos vuonna 1957. Vaikka koulumiehet molemmat lasketaan yleensä herbartilaisen kasvatustavan kannattajiksi, heidän oppikirjansa poikkesivat aikanaan herbartilaisuuteen liittyneestä suurmiesajattelusta. Oppikirjojen voi sanoa kuvastavan tekijöidensä sivistysihannetta, sillä sotahistorian ja valtiollisen historian sijaan niihin on haettu paljon talous- ja sosiaalishistoriaa sekä lähihistorian näkökulmaa. Vaikka oppikirjoissa on ajalle tyypilliseen tapaan kuvattu historian suurmiehiä ja heidän tekojaan, Mantere ja Sarva ovat nostaneet oppikirjoihinsa myös kulttuuri- ja sosiaalishistoriallista näkökulmaa: Varsinkin Suomen historian oppikirjoissa on poliittisen historian kuvauksen lisäksi myös suomalaiskansallista näkökulmaa ja aihepiirit käsittelevät myös niin sanottua tavallista kansaa kuten torppareita.⁸⁵

Mantereen voidaan vastaavasti katsoa poikkeavan herbartilaisuuden kristillis-eettisestä tavoitteesta hänen painottaessaan puheissaan ja julkaisuissaan kansalaiskelpoisuutta, sosiaalisuutta ja yhteiskunnallista näkökulmaa uskonnollisuuden sijaan. Koulukasvatuksen aatteellisena pohjana 1920-luvulla oli suomalainen kulttuuri ja kristillinen humanismi. Opetus korosti kodin, uskonnon ja isänmaan merkitystä.⁸⁶ Mantereelle koulutuksen tavoitteena on ollut sosiaalisuus ja kansalaiskelpoisuus, ei niinkään kristillis-siveellisen luonteen muodostuminen. Tunnustuksellisen uskonnonopetuksen sijaan Mantere on ottanut asiaan kantaa muun siveysopin opetuksen puolesta muassa *Kasvatus ja koulu* -lehden kirjoittamissa artikkeleissaan⁸⁷. Näissä artikkeleissaan hän vetoaa Foersterin ajatuksiin. Myöskään oppikoulukomitean kokouksissa Mantere ei puolustanut tavoitteellista uskonnon opetusta, vaan vetosi Foersterin näkemyksiin kansalaiskasvatuksen tavoitteista.⁸⁸

⁸³ Tohtori Gunnar Sarva (1879–1952) oli rehtori ja kouluneuvos, joka kirjotti yhdessä Oskari Mantereen kanssa paljon pitkään käytössä pysyneitä historian oppikirjoja vuosina 1915–1916, 1925–1926 ja 1934. Oppikirjayhteistyön lisäksi Sarva toimi sihteerinä Mantereen johtamassa oppikoulukomiteassa vuosina 1927–1932. Poliittisesti Sarva oli liberaali ja Mantereen tavoin yhtenäiskoulun kannattaja. Ks. lisää mm. Kiuasmaa 1971, 123–128.

⁸⁴ Autio 2001.

⁸⁵ Alhonen 2005; 64–66. Ks. oppikirjojen historiasta lisää esim. Häkkinen Kaisa: *Suomalaisen oppikirjan vaiheita*. Suomen tietokirjailijat ry. Hakapaino oy. Helsinki 2002.

⁸⁶ Kuikka 1993, 87–89.

⁸⁷ Mantere, Oskari: Siveysopetuksesta. *Kasvatus ja koulu* 7/1914–1915. s. 324–331. Lisäksi Mantere, Oskari: Eräitä siveyskasvatuksen pääkysymyksiä. *Kasvatus ja koulu* 5/1914–1915, s. 223–230.

⁸⁸ Oppikoulukomitean pöytäkirjojen liitteet. Oppikoulukomitean arkisto, KA.

Tutkimustyön ja opettajuuden ohella Mantere toimi useilla eri portilla kouluhallinnossa vuodesta 1912 eteenpäin. Mantere oli Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen apulaistarkastaja vuosina 1912-1915. Uuden yhteiskoulun rehtoriuden jälkeen Mantere siirtyi vuonna 1915 entisen koulunsa SYK:n opettajaksi ja rehtoriksi. Tässä virassa hän ei kuitenkaan ehtinyt olla kuin kolme vuotta, sillä jo vuonna 1918 Mantere aloitti Kouluhallituksen oppikoulujaoston opetusneuvoksena. Manteretta oli ilmeisesti suositellut virkaan vastavalittu ylijohtaja Mikael Soininen. Mantere ja Soininen olivat kilpailleet keväällä 1917 Kouluhallituksen ylijohtajan viran täytöstä, mutta odotusten mukaisesti Soininen oli valittu virkaan. Manteretta olivat ylijohtajaksi kannattaneet etenkin vasemmistolaiset piirit, joissa Soininen nähtiin liian konservatiivisena. Kouluneuvoksena Mantere toimi uusimuotoisten kokeilukoulujen toimintaa seuraavan koekoulukomitean puheenjohtajana vuonna 1919. Helsinkiin ja Jyväskylään perustetuissa koekouluissa kokeiltiin ensimmäistä kertaa kansakoulun koko oppimäärään perustuvaa yhtenäiskoulumallia.⁸⁹

Soinisen sairastuttua vuonna 1924 Mantere seurasi häntä Kouluhallituksen ylijohtajana. Mantereen poliittisen uran voi katsoa alkaneeksi vuodesta 1918 kun hänet valittiin ensimmäisen kerran eduskuntaan. Hän jatkoi silti Kouluhallituksen ylijohtajana koko poliittisen uransa ajan aina vuoteen 1942 eli kuolemaansa asti.⁹⁰ Mantereen pedagoginen asiantuntemus ja suuri harrastuneisuus koululaitoksen kehittämistä kohtaan huomiotiin erityisesti yliopiston toimesta 1920-luvun lopulla, kun Manteretta pyydettiin toimimaan yhtenä asiantuntijoista kasvatusopin professorin virkaa täytettäessä Waldemar Ruinin jälkeen. Mantere ehdotti virkaan J. A. Holloa⁹¹, mutta viran sai ylimääräinen professori Albert Lilius⁹². Vaikka Lilius oli ollut Mantereen opiskelutoveri, he olivat kielellisesti eri leireissä.⁹³

⁸⁹ Kiuasmaa 1971,121; Autio 2001.

⁹⁰ Autio 2001.

⁹¹ Juho August Hollo (1885-1967) oli kääntäjä, kirjallisuudentutkija ja kasvatusopin professori. Hänet nimitettiin henkilökohtaiseksi ylimääräiseksi professoriksi 1930 ja kasvatus- ja opetusopin varsinaiseksi professoriksi 1937. J. A. Hollon tuotanto sivusi pedagogiikan yhteydessä estetiikkaa, filosofiaa ja kaunokirjallisuutta. Suomentajana hän teki ahkerasti työtä usean vuosikymmenen ajan. Ks. lisää Laitinen, Kai: Juho August Hollo. Artikkelit Kansallisbiografian verkkojulkaisussa. [<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/1264/>]. Luettu 12.12.2014.

⁹² Albert Lilius (1873-1947) nimitettiin vuonna 1920 kasvatus- ja opetusopin professoriksi modernin, luonnontieteellisen ja kokeellisen suuntautumisensa ansiosta. Hän oli 1900-luvun alussa positivistisen suuntauksen edustaja. Opettajakoulutuksen valvojana Lilius sovelsi kansainvälisen progressiivisen pedagogiikan virtauksia oppikouluun. Ks. lisää Autio 2001; Ahonen, Sirkka: Albert Lilius. Artikkelit Kansallisbiografian verkkojulkaisussa. [<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/6369/>]. Luettu 20.12.2014.

⁹³ Autio 2001.

Mantereen lukuisat luottamustoimet – yhteiskunnallinen näkemys nousee esiin

Työnsä ja tutkimuksen teon ohella Mantere ehti toimimaan uransa aikana lukuisissa eri luottamustoimissa. Jo vuonna 1904 hänestä on tullut Suomen kasvatustieteellisen yhdistyksen sihteeri. Mantere on ollut jäsenenä useissa eri kulttuurialan yhdistyksissä, kuten yksityiskouluopettajien yhdistyksen keskushallinnon jäsenenä vuodesta 1909, Suomen Laulun hallituksen puheenjohtajana vuosina 1912-1924, Suomen Kansallisteatterin johtokunnan jäsenenä vuodesta 1917 ja puheenjohtajana vuodesta 1937 sekä Suomen taideyhdistyksen johtokunnan puheenjohtajana vuodesta 1940. Hänen arkistossaan on hyvin paljon puhekonsepteja erityisesti 1930-luvulta taidenäyttelyiden avajaisista ja muista kulttuuritapahtumista.⁹⁴

Vuosina 1905 ja 1906 Mantere on pitänyt kansanjuhilla ja kesäjuhilla otsikoilla ”Nuoriso ja isänmaanrakkaus”, ”Nuoriso ja siveyspyrinnöt” sekä ”Mietteitä aseman johdosta”.⁹⁵ Jälkimmäinen puhe on hyvin pitkä, ja siitä käy hyvin havainnollistavalla tavalla ilmi Mantereen yhteiskunnalliset näkemykset, huolenaiheet ja muutosvaatimukset, sillä Mantere ottaa siinä voimakkaasti kantaa mahdollisuuksien tasa-arvon puolesta. Puhe on merkitty vuodelle 1905, mutta tarkempi päivämäärä puuttuu. Myöskään puheesta ei käy ilmi, minkä asemansa johdosta Mantere on puhetta pitänyt, mutta Mantere puhuu Suomea kohdanneista muutoksen ajoista ja uudesta aamunkoitosta. Vuosi 1905 ja puheen sisältö antavat vaikutelman, että puhe on liittynyt esimerkiksi suurlakkoon ja eduskunta-uudistukseen väliseen aikaan, sillä Mantereen mukaan ”nyt pyritään saavuttamaan äänioikeutta, yleistä ja yhtäläistä”.

Mantere vertaa puheessaan käsillä ollutta aikaa renessanssiin ja puhuu uudenlaisen kansalaishengen heräämisestä. Vaikka puheen pitopaikkaa ja siten kontekstia ei puheesta voi päätellä, huomionarvoista Mantereen puheessa on silti hänen puheensa kansasta. Hänen sanojensa mukaan veljeys ja tasa-arvoisuus kaikuvat jälleen vaatien ”vihdoin toteutumista inhimillisessä yhteiskunnassa”. Hänen mukaansa ”se kansanluokka ja sukupuoli, jotka tähän asti ovat saaneet pysyä syrjässä kansakunnan yhteisiä asioita ratkaistaessa, nousevat nyt suurella voimalla oikeuksiaan vaatimaan”. Mantere puhuu siis hyvin voimakkaasti koko kansaa koskevasta tasa-arvosta, sillä hänen mukaansa koko kansa on tähän ”oikeuden aamunkoittoon” ollut

⁹⁴ Erityisesti kansio 6, Mantereen arkisto, KA; Autio 2001.

⁹⁵ Puhekonsepteihin ei ole merkitty tarkkoja päivämääriä eikä puheenpitopaikoista ole muita merkintöjä kuin ”nuorisotalon vihkiäiset” tai ”juhlapuhe kesäjuhlassa”. Mantereen arkisto, KA.

myötävaikuttamassa. ”Koittakoon sen tähden myös oikeuden aamu koko meidän kansallemme” on alleviivattuna puhekonseptissa, mikä kertoo lauseen painokkuudesta Mantereen puheessa. Mantereelle puheet tasa-arvosta eivät selvästi ole pelkkiä yleisiä korulauseita, sillä hän jatkaa puheessaan vieläkin pidemmälle:

”Sanotaan myöskin, että vapaa kilpailu on edistyksen parhain kiihotin. Olkoon niin, mutta minä pyydän huomauttaa, että nykyisessä yhteiskunnassa, jossa on etuoikeutettuja kansalaisryhmiä säädyn ja sukuvarallisuuden perusteella, ei kilpailu voi olla eikä se ole vapaa sen sanan inhimillisessä merkityksessä, sillä toinen kilpailija on verrattoman paljon edullisemmassa asemassa kuin toinen kokonainen ihmisryhmä. Minä kysyn: kenenkö oikeudentuntoa voi sellainen kilpailu tyydyttää?”

Väitteensä perusteeksi Mantere esittää esimerkin eriarvoisista lähtökohdista ponnistavista lapsista: Toinen lapsi ilman lahjoja pääsee turvalliseen asemaan, ehkä vaikuttavalle paikalle yhteiskunnassa. Samaan aikaan köyhä lapsi, olkoon kuinka älykäs hyvänsä, jää näistä onnen ja sivistyksen antimista osattomaksi, vaikka luonto oli kätkenyt häneen suuret kehitysmahdollisuudet. Mantereen yhteenvetona vapaa kilpailu on kuvatun kaltaisilla ehdoilla ”ilmeistä ivaa”. Tämän huomion lisäksi Mantere jatkaa puheessaan, kuinka sivistys ja yhteiskunta kadottavat sellaisia voimia ja kykyjä, jotka olisivat voineet niitä hyödyttää. Mantere sanoo ajattelevansa, että ”suuremman tasa-arvoisuuden” voimaan päästyä syntyy oikeudenmukaisempi pohja vapaalle kilpailulle.⁹⁶

Tässä puheessa tulee ensimmäistä kertaa selkeästi esiin Mantereen näkemyksiä yhteiskunnasta ja tasa-arvosta. Hänelle epätasa-arvo ja toiveet tasa-arvon todellisesta toteutumisesta ovat liittyneet nimenomaan ”säätyn ja sukuvarallisuuden” luomiin varallisuuseroihin. Vaikka Mantereen puheessa vilahtaa myös maininta yleisestä ja yhtäläisestä äänioikeudesta, hänelle äänioikeutta suurempi ongelma on yhteiskunnan tarjoamat epäreilut mahdollisuudet. Ei varmasti ole sattumaa, että Mantere mainitsee esimerkissään lapset epätasa-arvon kohteina: Hän on kansanopistoaikoinaan ja varmasti senkin jälkeen opettajan työssään nähnyt, mitkä mahdollisuudet köyhillä ja varakkailta lapsilla on rakentaa elämäänsä. Väite siitä, että Mantereelle koulutuspolitiikasta tulee väline korjata tätä epätasa-arvoa, saa tukea hänen suhtautumisestaan äänioikeuteen: yleinen ja yhtäläinen äänioikeus ei Mantereen sanojen mukaan itsessään ole mikään päämäärä, vaan se on ”keino eli välikappale”. Puheen perusteella Mantereelle vapaus ei

⁹⁶ ”Puhe aseman johdosta” vuodelta 1905, Mantereen arkisto, KA.

tarkoita vapautta jostain vaan enemminkin vapautta johonkin: hänelle vasta mahdollisuuksien tasa-arvo on todellista tasa-arvoa.

Vankkumaton usko sivistyksen voimaan

Vaatimukset tasa-arvon puolesta säilyvät Mantereen puheissa 1900-luvun alusta eteenpäin. Tämän lisäksi usko sivistyksen ja valistuksen voimaan kulkee puheissa tiiviisti mukana. Mantereelle sivistys on pohja, johon vakaa yhteiskunta nojaa.

Tämä sivistysusko näkyy erityisesti Mantereen 1930-luvun puheissa ja esitelmissä. Hän on pitänyt puheen ”Henkinen kulttuurimme pula-aikana” vuonna 1932 useammassa tilaisuudessa. Mantere esittää puheessa huolensa supistetun kansakoulun yleistymisestä: Vaikka hän sanoo ymmärtävänsä talousahdingosta kärsiviä kuntia, supistettu kansakoulu on pelkästään tie suurempaan ahdinkoon. Mantereen mukaan valtion menojen supistukset ovat kohdistuneet ”sivistystyömaihin” eli koulutukseen, näyttämötaiteeseen ja kuvaamataiteeseen muita aloja enemmän, mikä on hänestä ”seisahdus ilahduttavassa kehityksessä”. Samassa puheessa Mantere ottaa kantaa uskonnonvapauden puolesta muistuttaen, kuinka pitkällä sivistystaistelulla on päästy siihen, että ”uskonto ja maailmankatsomus käsitetään persoonallisen vakaumuksen asiaksi”. Tämän turvaamiseksi on uskonnonvapaudesta säädetty lailla.⁹⁷

Puhe nostaa selkeästi esiin Mantereen käsityksen sivistyksen ja koulutuksen tavoitteista: hänelle kansanvallan ”pysyväisen säilymisen edellytyksenä on, että kansalaiset oppivat ajattelemaan selvästi ja terveesti”. Toisin sanoen Mantereen silmissä koulutuksen tuoma sivistys takaa yhteiskuntarauhaa ja demokratiaa.

Sivistysuskosta ja Mantereen kasvatusnäkemyksestä kertoo myös Mantereen puhe, jossa hän vastustaa supistettua kansakoulua. Talouslaman seurauksena 1930-luvulla kunnat siirtyivät järjestämään yhä enemmän supistettua kansakouluopetusta. Puheessaan ”Supistetun kansakoulun yleistymisen haitoista” vuodelta 1932 Mantere ottaa Kouluhallituksen ylijohtajana kantaa lepäämään äänestettyyn lakiesitykseen supistetusta kansakoulusta. Mantere on jyrkästi supistettuja kansakouluja vastaan ja erityisen huolissaan koulumallin yleistymisen johtavan

⁹⁷ Puhekonsepti ”Henkinen kulttuurimme pula-aikana” vuodelta 1932, Mantereen arkisto, KA.

alueelliseen eriarvoistumiseen. Eriarvoistumisen lisäksi Mantere vetoaa koulumallin pedagogisiin puutteisiin: Supistetuissa kansakouluissa opetettaisiin etupäässä pelkästään lukemista ja laskentaa, mikä on Mantereen mukaan täysin ”epäpsykologista ja epäpedagogista”. Kuvatun lainen opetus ei herätä Mantereen mukaan lapsissa minkäänlaista mielenkiintoa eikä ”vapauta heissä piileviä voimia”. Puheessaan Mantere korostaa, kuinka lapsille ei tule opettaa ensisijaisesti tiedon hankkimisen välineitä, vaan opetuksen on annettava havainnollisessa muodossa asiatietoa ja näin rikastaa oppilaiden sielunelämää. Näiden koulutuksen tehtäviin liittyvien perusteluiden jälkeen Mantere päättää puheensa toteamalla, kuinka supistettujen kansakoulujen myötä ei edes syntyisi todellisia säästöjä, sillä rahaa on jo käytetty olemassa oleviin koulurakennuksiin sekä kansakoulunopettajien kouluttamiseen.⁹⁸

⁹⁸ Puhekonsepti ”Supistetun kansakoulun yleisistä haitoista” vuodelta 1932. Mantereen arkisto, KA.

3 KOULUTUSPOLITIikka MANTEREEN AJAN SISÄPOLITIikkASSA

Valtiollisen koulutuspolitiikan alkuna voi Kuikan mukaan muodollisessa mielessä pitää Suomen itsenäistymistä. Suomalaisen koulutuksen perusrakenne oli kuitenkin syntynyt jo ennen itsenäistymistä Ruotsin hallinnon aikana ja kehittynyt myöhemmin Venäjän hallinnon aikana. Lampinen sijoittaaakin koulutuspolitiikan synnyn 1800-luvun lopulle, jolloin muotoutuivat nykyiset oppilaitostyytit ideologeineen. Ruotsin vallan aikana Suomeen oli perustettu ensimmäinen yliopisto vuonna 1640, samoin oppikouluverkosto syntyi varsinaisesti 1600-luvulla. Gezelius-piispat kehittivät Suomeen kansanopetusjärjestelmän ja valistuksen aikana kansanopetusta kehitettiin entisestään. Paikalliset kunnat ja seurakunnat vastasivat kansanopetuksesta 1800-luvulla. 1860-luvulla syntynyt rinnakkaiskoulujärjestelmä piti sisällään hyvin erilaisia koulumuotoja yksityisopetuksesta valtion kouluihin. Suomessa koulutusrakenteen varsinainen uudistaminen voidaan lukea osaksi Krimin sodan jälkeistä uudistusaaltoa, jossa monet yhteiskunnan perusinstituutiot saivat muotonsa. Vasta itsenäistynyt valtio koki 1917–1918 yhteiskunnan hajoamisprosessin, jonka jälkeen Suomi rakensi oppivelvollisuuslainsäädännön ja määritteli kansalaisilta vaadittavan perussivistyksen.⁹⁹

3.1 Yhtenäiskoulu-uudistuksen taustat ja opetuskäsitykset

Mantere peri yhtenäiskouluidean eräänlaisen oppi-isän asemassa olleelta Mikael Soiniselta. Soinisen ajattelumaailma on osaltaan vaikuttanut Mantereen käsityksiin. Mutta siinä missä yhtenäiskouluhankkeen voidaan katsoa olleen Soiniselle lähinnä utopia, ”tulevaisuuden koulu”, lähti Mantere oman puolueensa Edistyspuolueen kansanedustajana sekä Soinisen seuraajana Kouluhallituksen ylijohtajana aktiivisesti ajamaan läpi koulu-uudistusta politiikassa. Aution mukaan yhtenäiskoulu-uudistuksella tavoiteltiin soinilaisen koulureformin loppuunsaattamista, vaikka sisällöllisesti Mantereen johtaman komitean yhtenäiskoulumalli oli muokkaantunut jo hieman toisenlaiseksi Mikael Soinisen ajan näkemyksistä.¹⁰⁰

⁹⁹ Kuikka 1992, 156–157; Lampinen 1998, 12; Arola 2003, 1.

¹⁰⁰ Autio 1986; 261–262.

Iisalo on selvittänyt tutkimuksessaan oppikoulun opetussuunnitelman taustalla vaikuttaneita opetuskäsityksiä ja niissä tapahtuneita muutoksia vuosien 1890 ja 1920 välisenä aikana. Tarkastelujakson alussa vallitsevana opetuskäsityksenä on ollut uushumanismi, joka väistyi vähitellen herbartilaisuuden, utilitaristisen opetuskäsityksen ja reformipedagogiikan noustessa esiin. Varsinkin herbartilaisuus ja utilitaristin opetuskäsitys muokkasivat suomalaista koulujärjestelmää. Reaalilyseoihin muodostettiin uudeksi opetussuunnitelmalliseksi kokonaisuudeksi käsitetty keskikouluaste 1890-luvun aikana. Perinteinen klassinen lyseo syrjäytyi reaalilyseotyypin keskikoulun yleistyessä. Vuonna 1914 toteutettiin niin kutsuttu oppikoulureformi, jossa reaalilyseoiden aineyhdistelmä tuli vallitsevaksi käytännöksi. Muutos tapahtui käytännössä vuoden 1918 uudessa oppikoulun opetussuunnitelmassa. Vuoden 1914 reformi merkitsi todellisia muutoksia oppikouluissa: muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta klassiset lyseot muutettiin reaalilyseoiksi, joissa oli linjajakoiset keskikoulu- ja lukioasteen.¹⁰¹ Iisaloon mukaan vuoden 1914 reformin aikaan Kouluhallituksessa uushumanistisen opetuskäsityksen syrjäytti niin kutsuttu opetuksen utilitarismi eli hyödyllisen tiedon välittämistä korostava opetuskäsitys.¹⁰²

Normaalilyseoiden vaikutuksesta kasvatus- ja opetusopin professuurin asema korostui 1800-luvun lopulla. Käytännön opetustyön lisäksi professorien opetuskäsitykset välittyivät opettajille konferenssien ja julkaisujen välityksellä. Professori Z.J. Cleve toimi virassa vuosina 1862–1882 ja edusti uushumanistista opetuskäsitystä. Hänen seuraajansa oli vuosina 1888–1926 professori Waldemar Ruin, jonka katsotaan tuoneen herbartilaisen pedagogiikan Suomeen. Pedagoginen yhtenäiskulttuuri mureni jonkin verran 1900-luvun alussa. Professori Ruinkin luopui herbartilaisuuden lähtökohdista 1910-luvulla reformipedagogiikasta saamiensa vaikutteiden myötä. Herbartilaisuudella oli kuitenkin keskeinen asema 1900-luvun kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana, sillä esimerkiksi Mikael Soinisen herbartilaisuuteen nojanneet teokset säilyttivät asemansa kasvatustieteiden tutkintovaatimuksissa.¹⁰³

Savolaissyntyistä Mikael Soinista on pidetty Uno Cygnaeuksen jälkeen yhtenä merkittävimpänä kansakoulun kehittäjänä. Soinisen suurimmaksi saavutukseksi voidaan katsoa oppivelvollisuuslain toteutuminen vuonna 1921. Opetusministerinä ja kansanedustajana Soininen on ollut itsenäisyyden alkuaikojen kantavia kulttuuripoliittisia voimia. Jo Soinisen (silloin Johnson)

¹⁰¹ Yhdellä linjalla lukiossa säilyi mahdollisuus opiskella latinaa.

¹⁰² Iisalo 1984, passim. Ks myös Tähtinen 1993, 85–87, 89.

¹⁰³ Tähtinen 1993, 87; Iisalo 1984, passim.

väitöskirja *Koulutoimesta Pohjois-Amerikan Yhdysvalloissa I* oli voimakas ja kantaa ottava julistus suomalaisen koululaitoksen yhtenäistämisen puolesta. Aution mukaan Soinisen herbartilainen vaihe tuotti yliopistollisen opetus- ja tutkimustyön huipentumana uuden vuosisadan alussa valmistuneen teossarjan *Yleinen kasvatussoppi 1900* ja *Opetussoppi I - II 1901 - 1906*. Näillä kirjoillaan, luennoillaan ja lukuisilla artikkeleillaan Soininen juurrutti herbart-zilleriläisen suuntauksen Suomeen pitkäaikaiseksi valtavirtaukseksi. Soinisen dosentuurin aikoihin myös Oskari Mantere on innostunut herbart-zilleriläisyydestä. Mantere väitteli kasvatustieteiden tohtoriksi vuonna 1907 väitöksellään.¹⁰⁴

Mantereen tavoin Soinisella oli takanaan pitkä siviiliura opettajana, kansakouluntarkastajana ja yliopistomiehenä ennen poliittista toimintaa. Soininen tuli valituksi Suomalaisen Puolueen kansanedustajaksi Mikkelin läänin vaalipiiristä vuosina 1907 - 1910. Kansanedustajana Soininen ajoi erityisesti raittiuskysymykseen ja yleisen oppivelvollisuuden toteuttamiseen liittyviä lainsäädännön uudistuksia, mutta uudelleen voimistunut venäläistämispolitiikka teki uudistustyöstä mahdotonta. Tammikuussa 1917 Tokoin senaatti nimitti Soinisen kouluhallituksen ylijohtajaksi. Äänestystulos oli täpärä, sillä sosialistit kannattivat virkaan nuorempaa Oskari Manteretta. Vasemmiston mukaan Mantere edusti modernimpaa reaali- ja luonnontieteellistä koulusuuntausta ja Soinisen puolestaan liiaksi vanhaa uskonnollis-filologista traditiota. Aution sanojen mukaan ”aika erikoisen selityksen” tarkoituksena oli peitellä sitä, että Mantere oli sosialisteille poliittisesti mieluisampi ehdokas.

Kouluhallituksen ylijohtajana Soininen keskittyi viivästyneiden koulu-uudistusten toteuttamiseen. Samalla hän palasi politiikkaan, tällä kertaa tasavaltaista hallitusmuotoa kannattavan liberaalin Kansallisen Edistyspuolueen jäsenenä. Soinisesta tuli heti opetusministeri Ingmanin ensimmäiseen hallitukseen, ja hän pysyi tässä tehtävässä myös Castrénin ja Vennolan keskustahallitusten ajan. Opetusministerinä ja kansanedustajana Soininen otti tähtäimeensä ennen kaikkea yleistä oppivelvollisuutta koskevan lain aikaansaamisen. Pudottuaan eduskunnasta vuonna 1922 Soininen vetäytyi johtamaan Kouluhallitusta, joka ei ollut tuohon aikaan mitenkään helppo virasto johdettavaksi vahvojen kielellisten ja organisatoristen ristiriitojen takia.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Autio 1998.

¹⁰⁵ Autio 1998.

Professori Ruinin tavoin Soininen alkoi kritisoida herbart-zilleriläisyyden yksipuolisuutta uransa loppuaikoina.¹⁰⁶ Oskari Mantereen ajatuksista ei ole saatavilla tarkkaa tietoa. Mantereen oma kasvatustieteellinen tutkimuksen teko ja tuotanto keskittyi 1900-luvun alkuvuosiin ja hänen siviiliuransa aikoihin. Hänen poliittinen uransa on vienyt valtaosan ajastaan, eikä Mantereelta ilmestynyt kasvatustieteellisiä kirjoituksia vuoden 1914 jälkeen. Vaikka Kiuasmaa ja Autio katsovat Mantereen juuri herbartilaisuutta edustavaksi koulutuspolitiikoksi, voidaan herbartilaisuuden vaikutus Mantereen koulutuspoliittiselle näkemykselle osittain kyseenalaistaa. Mantere on ollut herbartilaisuuden kannattaja selkeimmin akateemisen uransa alussa eli aivan 1900-luvun ensimmäisinä vuosina. Oppikoulukomitea työskenteli näistä ajoista lähes kolmekymmentä vuotta myöhemmin. Kun vuosikymmenten aikana sekä kasvatustieteen professori Ruin että Mantereen kollega ja edeltäjä Soininen luopuivat osin herbartilaisuudesta, ei ole luultavaa, että yhä voimakkaammin tieteellisestä maailmasta valtakunnan politiikkaan siirtynyt Mantere olisi pitänyt ainakaan heitä lujemmin kiinni herbartilaisesta näkemyksestä. Herbartilaisuus on varmasti ollut Mantereelle vaikuttava kasvatustieteellinen lähtökohta 1900-luvun alussa, mutta muun muassa hänen siveysoppia uskonnonopetuksen sijaan puoltavat puheensa ja kirjoituksensa osoittavat hänen irtisanoutuneen ainakin osittain herbartilaisuuden kristillisyyttä korostavasta puolesta. Kuten kappaleessa 2.4 tuli mainittua, tiukan herbartilaisuuden sijaan Mantereen toiminnasta ja 1920- ja 1930-lukujen koulutuspolitiikassa on nähtävissä muita opetusnäkömääksiä ja arvoja, kuten esimerkiksi Foersterilta välittyneitä käsityksiä koulutuksen kansalaiskasvatuksellisesta luonteesta.

3.2 Oskari Mantereen poliittinen ura Edistyspuolueessa

Mantere oli ehtinyt tehdä pitkän siviiliuran rehtorina ja virkamiehenä ennen poliittista uraansa. Suomenkielisestä talonpoikaisperheestä ponnistavana hän on ollut nuoruudestaan asti lähellä suomalaisuusaatetta. Mantere kuului opiskeluaikoinaan yliopistossa muun muassa Suomen Nuija – nimiseen suomenmieliseen opiskelijajärjestöön¹⁰⁷. Hän on pitänyt esitelmiä Naisasialiitto Unionin tilaisuuksissa sekä Hämmäläisosakunnan tapahtumissa. Vaikkei Mantere

¹⁰⁶ *ibid.*

¹⁰⁷ Vares, Vesa 1993, 32. Vares mainitsee Oskari Mantereen esimerkkinä Suomen Nuijaan opiskeluaikoinaan kuuluneista Lauri Ingmanin aikalaispoliitikoista.

opiskeluaikoinaan kuulunut varsinaisiin järjestöaktiiveihin, hänen osallistumisensa kyseisten järjestöjen toimintaan kertoo osaltaan nuoren opiskelijan aatemaailmasta. Näin ollen on ymmärrettävää, että Mantere on aikuisiälläänkin toiminut nuorsuomalaisten liikkeiden parissa. Kiuasmaan mukaan suomettarelaiten linja olisi ollut Mantereelle vieras, minkä takia hän on kuulunut perustuslaillisiin nuorsuomalaisen puolueen jäsenenä.¹⁰⁸

Mantereen siviiliuran aikana oli tapahtunut vuoden 1905 suurlakko, eduskuntaudistus sekä toinen venäläistämispoliittikan aikakausi. Tapahtumat ovat olleet aikalaisille vaikuttavia. Mahdollisesti myös Mantereen innostus lähteä mukaan valtakunnan politiikkaan on osaltaan kummunnut ajan yhteiskunnallisesta murroshengestä. Hänen poliittinen ura on alkanut vuonna 1917 Helsingin kaupunginvaltuustossa. Mantere on ollut 1918 mukana perustamassa nuorsuomalaisen puolueen seuraajaa, Kansallista Edistyspuoluetta sekä Vapaamielisten Klubia¹⁰⁹.

Kansallinen Edistyspuolue syntyy osana hallitusmuotokiistaa

Mantereen edustama puolue eli Kansallinen Edistyspuolue pohjasi suomalaiseen liikkeeseen mutta perustettiin vasta osana valtiomuototaistelua 1918. Rauli Mickelsson jakaa suomalaisten puolueiden synnyn karkeasti kahteen jaksoon. Keskeisimmät nykyisistä suomalaisista puolueista syntyivät vuosien 1905–1907 yhteiskunnallisen murroksen aikana. Poikkeuksena ovat 1899 perustettu Työväenpuolue sekä oikeistopuolueiden uudelleen ryhmittyminen Kansalliseksi Kokoomukseksi ja Kansalliseksi Edistyspuolueeksi hallitusmuotokiistan aikaan. Näiden kahden oikeistopuolueen juuret ovat vanhasuomalaisissa ja nuorsuomalaisissa liikkeissä.¹¹⁰

Suomalainen puolue perustettiin kesäkuussa 1905. Mickelsson luokittelee Suomalaisen puolueen (eli vanhasuomalaiset) tyyppilliseksi porvarilliseksi kaaderipuolueeksi, joka syntyi parlamentissa – ei siis sen ulkopuolella- ja aktivoitui lähinnä vaalien edellä. Mickelsson pitää useiden muiden tutkijoiden tapaan puolueen vuoden 1906 ohjelmaa yksityiskohtaisempänä ja radikaalimpana kuin nuorsuomalaisten ohjelmaa. Suomalainen puolue halusi vedota koko äänioikeuden saaneeseen kansaan. Puolueohjelmassa oli laaja uudistusluettelo, jossa vaadittiin suomen kielen vahvistamista

¹⁰⁸ Kiuasmaa 1971, 119.

¹⁰⁹ Vapaamielisten Klubista on tehty pro gradu – tutkielma. Ks. lisää Reininmäki, Aki: *Tasavallan puolesta laittomuutta vastaan. Kansallisen Edistyspuolueen aktiivien toiminta Vapaamielisten Klubin piirissä lapuanliikkeen vuosina 1929–1932*. Poliittisen historian pro gradu – tutkielma. Helsingin yliopisto 2010.

¹¹⁰ Mickelsson, Rauli: *Suomen puolueet. Historia, muutos ja nykypäivä*. Vastapaino. Tampere 2007, 72–73.

ja saattamista virastokieleksi sekä kunnallisen äänioikeuden muuttamista yleiseksi ja yhtäläiseksi. Vanhasuomalaisten kouluohjelma oli kansansivistystä korostava. Maaseudun köyhemmän väestön, tilattomien ja tehdastyöläisten ongelmat huomioitiin ohjelmassa. Lisäksi vaadittiin naisten ja miesten välistä tasa-arvoa sekä kieltolain säätämistä.¹¹¹

Vanhasuomalaisten vastavoimaa, Nuorsuomalaista puoluetta ryhdyttiin organisoimaan suurlakon jälkeen marraskuussa 1905 ja puolueen ohjelma hyväksyttiin joulukuussa 1906. Puolueen perustajat olivat perustuslaillisia liberaaleja. Suomalaisen puolueen ohjelman tavoin nuorsuomalaisten ohjelma paneutui aikakauden keskeisiin kiistakysymyksiin eli kielikysymykseen, Venäjän politiikkaan ja Suomen autonomian asteeseen. Vanhasuomalaisten tapaan nuorsuomalaiset vaativat suomen kielen saattamista maan viralliseksi kieleksi. He halusivat parantaa tilattoman väestön ja työläisten asemaa ja ajoivat miesten ja naisten välistä tasa-arvoa. Kieltolakia ohjelmassa ei vaadittu. Nuorsuomalaiset kannattivat uskonnon vapautta ja yleistä oppivelvollisuutta.¹¹²

Suurlakosta alkanut yhteiskunnallinen murros hiipui vuonna 1908 alkaneen toisen venäläistämispolitiikan myötä. Puolueiden jäsenmäärät laskivat ja puolue toimintaa pyrittiin rajoittamaan. Seuraava yhteiskunnallinen murrosaika alkoi työväenliikkeen organisoimasta yleislakosta vuonna 1917. Sisällissodan jälkeen työväenliike hajosi, kun Sosiaalidemokraattisesta puolueesta erosi sen radikaali jäsenistö. Lisäksi sisällissodan jälkeisen valtiomuotokiistan myötä tasavaltalaisia ja kuningasmielisiä aatteita syntyi ajamaan kaksi puoluetta: Kansallinen Kokoomus sekä Kansallinen Edistyspuolue. Puolueiden perustamiskokoukset pidettiin peräkkäisinä päivinä joulukuussa 1918. Edistyspuolue kannatti tasavaltaa kun taas Kansallinen Kokoomus vaati hallitusmuodoksi perustuslaillista monarkiaa. Toisin kuin Edistyspuolueen ohjelmassa, jossa vaadittiin tilattomalle väestölle maata, torppareiden olojen parantamista, progressiivista verotusta sekä sukupuolten välistä tasa-arvoa, Kansallisen Kokoomuksen ohjelmassa muut kuin yhteiskuntamuotoon liittyvät asiat jäivät taka-alalle.¹¹³

Kansallista Edistyspuolettä perustivat yhdessä nuorsuomalaisten enemmistö, Kansallinen puolue sekä vanhasuomalaisten vähemmistö. Tyko Tarposen mukaan Edistyspuolue pyrki liberaalien tavoin ulkopolitiikassa puolueettomuuteen. Sisäpolitiikassa tärkeiksi arvoiksi muodostuivat

¹¹¹ Mickelsson 2007, 77–78.

¹¹² Mickelsson 2007, 79.

¹¹³ Mickelsson 2007; 83, 86–88.

yksilön arvon korostaminen, kansallinen yhtenäisyys, yhteiskunnallisen tasa-arvon toteutuminen kaikilla elämänaloilla ja laillisen yhteiskuntajärjestyksen voimakas korostus. Edistyspuolueen uskontopoliitiikka rakentui uskonnonvapauden pohjalle eikä valtion taholta saanut sekoittaa uskonnollista vieroksumista toisin ajattelevia kohtaan.¹¹⁴

Jenni Karimäki määrittelee Edistyspuolueen 1920-luvun poliittisen ohjelman vasemmistoporvarillisuudeksi. Puolueen kukoistuskauti oli ollut heti sen perustamista seuranneina vuosina 1910–1920-luvun taitteessa. Edistyspuolueen menestys ensimmäisissä eduskuntavaaleissa vuonna 1919, samana vuonna valittu edistyspuoluelainen presidentti ja hallitusvastuu olivat luoneet loistavan alun vuonna 1918 perustetulle puolueelle. 1920-luvun puolivälistä alkaen Suomen sisäpolitiikassa puhalsivat muutoksen tuulet, jotka eivät luvanneet puolueelle myönteisiä virtauksia. Mitä pidemmälle 1920-lukua mentiin, sitä enemmän menettivät merkitystään valtiomuototaistelun ja tasavaltalaisuuden puoluetta yhtenäistävät ja koossapitävät aatteet. Samalla puolueen keskeisimpien tavoitteiden – tasavallan voitto monarkiasta, edistyspuoluelainen presidentti ja sosiaalipoliittiset uudistukset – toteutuminen nurinkurisesti kääntyi puoluetta vastaan. Karimäen mukaan vuoden 1928 jälkeen Edistyspuolueella ei ollut enää selkeitä ongelmakohtia ajettavanaan, mikä karkotti kannattajia.¹¹⁵ Kansallista eheytymistä edistävän armahduspolitiikan merkitys hiipui 1920-luvun loppua kohden, mutta osaltaan samaa tavoitetta jatkavasta koulutuspolitiikasta ei nähtävästi ollut enää puoluetta yhtenäistäväksi ja massoja houkuttelevaksi aatteeksi.

Mantere edistyspuoluelaisena

Mantere valittiin eduskuntaan Edistyspuolueen kansanedustajana vuonna 1919. Mantere toimi puolueen puolueitoimikunnan puheenjohtajana vuosina 1918–1928 sekä 1931–1933 ja kansanedustajana aina vuoteen 1939.¹¹⁶

Talonpoikaisen taustansa vuoksi Mantere voidaan katsoa kuuluvaksi niin kutsuttuun ensimmäisen polven sivistyneistöön ja suomenkieliseen oppineistoon, jolle yliopiston ovet olivat kunnolla

¹¹⁴ Tarponen, Tyko: *Kansallinen Edistyspuolue, sen kannatuksen väheneminen ja puolueen loppu*. Lisensiaatin työ. Helsingin yliopisto 1955, 40–44.

¹¹⁵ Karimäki, Jenni: *Vastauksena vasemmisto-porvarillisuus. Kansallisen edistyspuolueen haasteet 1920-luvulla*. Artikkelit Historiallisessa Aikakauskirjassa 1/2014, 32, 40.

¹¹⁶ Autio 2001.

avautuneet 1800-luvun lopulla. Mantereen nousi urallaan itsenäistyneen nuoren valtion johtotehtäviin perinteisten ruotsinmielisen rinnalle ja tilalle. Hänen edustamansa puolue Kansallinen Edistyspuolue oli kykypuolue, jonka eduskuntaryhmä koostui 1920-luvulla korkeakoulutetuista ja ruotsin kieltä osaavista henkilöistä. Itsenäistynyt Suomi tarvitsi juuri Mantereen kaltaisia korkeakoulutettuja virkamiehiä rakentamaan nuorta valtiota. Mantere on ollut poliittisen uransa alkaessa sopivan ikäinen ja hänelle oli ehtinyt kertyä laajaa kokemusta opettajana, kasvatustieteilijänä ja virkamiehenä.¹¹⁷

Puolueen toiminnassa Mantere keskittyi sisä- ja kulttuuripoliittiseen työhön. Edistyspuolueen koulu- ja kasvatusohjelma on Kiuasmaan mukaan todennäköisemmin Mantereen kynästä, vaikka puolueeseen kuulunut Soininenkin on siihen voinut vaikuttaa.¹¹⁸ Ohjelmassa todetaan, kuinka ylempiasteisten oppilaitosten tulee olla alempiasteisten jatkumona. Kansakoulu olisi saatava yleiseksi pohjakouluksi ja oppikouluissa olisi toteutettava keskikouluuute. Nämä tavoitteet olivat toistuneet Mantereen ja hänen edeltäjänsä ja työtoverinsa Mikael Soinisen puheissa ja kirjoituksissa läpi 1900-luvun alun.¹¹⁹

Mantereen hallitus

Melkein vuoden istuneen Sunilan maalaisliittolaisen hallituksen kaaduttua loppuvuodesta 1928 presidentti Relander tarjosi hallitusvastuuta sosiaalidemokraateille, mutta nämä kieltäytyivät. Joulukuussa 1928 Oskari Mantere nousi pääministeriksi muodostaen kapeapohjaisen porvarillisen vähemmistöhallituksen. Hallituksessa oli kuusi edistyspuoluelaista ministeriä, kolme kokoomuslaista ministeriä ja kolme ammattiministeriä. Koska Kokoomuksen eduskuntaryhmä ei tunnustanut kolmea kokoomusministeriä edustajikseen, käytännössä hekin olivat ammattiministereitä. Virallisesti Mantereen hallituksella oli eduskunnassa takanaan vain Edistyspuolueen kymmenen edustajaa.¹²⁰

¹¹⁷ Klinge 1968, 2-3; Kiuasmaa 1971, 119; Karimäki 2014, 37; Autio 2001.

¹¹⁸ Kiuasmaa 1982, 245.

¹¹⁹ Esim. Kiuasmaa 1971, 121; Edistyspuolueen vaaliohjelma vuodelta 1918. POHTIVA, Poliittisten ohjelmien tietovaranto. [<http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?tunniste=keohjelma1918>] Luettu 29.12.2014.

¹²⁰ Kolumäki, Juha: *Jakautunutta vapaamielisyyttä. Kansallisen Edistyspuolueen sisäiset ristiriidat ja Kivimäen hallitus 1934-1936*. Historian pro gradu – tutkielma. Tampereen yliopisto 2013, 5-7; Autio 2001.

Mantereen hallitus katsoi tärkeimmäksi tehtäväkseen valtion virkamiesten palkkatason korjaamisen. Maan taloudessa tapahtuneet muutokset tekivät uudistuksen läpiviennistä haastavaa. Kesällä 1928 Suomea oli koetellut katovuosi, minkä seurauksena elintarvikkeiden tuonti ulkomailta kasvoi. Lisäksi Neuvostoliiton tulo puutavaramarkkinoille ja satamalakot häiritsivät vientiä. Seurauksena olivat maksutasekriisi, rahamarkkinoiden kiristyminen ja korkokannan nousu. Vaikeutuneessa taloudellisessa tilanteessa virkamiesten nostaminen palkkakuopasta kohtasi suurta vastustusta. Eduskunta torjui hallituksen palkankorotusesityksen, josta pääministeri Mantere oli tehnyt luottamusksymyksen. Niinpä presidentti Relander päätyi hajottamaan eduskunnan ja määräämään pidettäviksi uudet vaalit. Mantereen hallitus kaatui heinäkuussa 1929 istuttuaan vain seitsemän kuukautta. Virkamiesten palkkoja pidettiin melko vähäpätöisenä perusteena eduskunnan hajottamiselle. Taustalla lieneekin vaikuttanut presidentti Relanderin halu antaa porvaripuolueille näpätysten näiden kielikysymyksen vuoksi puutteellisesta yhteistyökyyvystä.¹²¹

Juha Kolumäen mukaan Edistyspuolueen kannatus kärsi tuntuvasti Mantereen hallituksesta ja sen epäsuosituista hankkeista kuten virkamiesten palkkauskysymyksestä, sillä vuoden 1929 vaaleissa Edistyspuolue sai vain 7 paikkaa eduskuntaan. Edistyspuolueen kannatus lähti kuitenkin nousuun 1930-luvun taitteessa: Se saavutti vaalivoitot vuosien 1930 ja 1933 vaaleissa ja edustajamäärä nousi yhteentoista. Lopulta Edistyspuolue oli mukana kaikissa 1930-luvun hallituksissa. Edistyspuoluelaiten johtama Kivimäen hallitus oli yksi pitkäikäisimpiä vähemmistöhallituksia 1920- ja 1930-luvuilla kestäen joulukuusta 1932 lokakuuhun 1936. Mantere toimi Kivimäen hallituksessa opetusministerinä.¹²²

3.3 Koulutuspolitiikka nousee osaksi kansan yhdistämistä

Suomen sisäpolitiikkaa leimasi läpi 1920-luvun sisällissodan ja hallitusmuotokiistojen jättämät rajalinjat. Vuoden 1918 sodan ja valtiomuototaistelun jättämät ristiriidat vaikuttivat 1920-luvun

¹²¹ Tarponen 1955, 243–251; Jussila Osmo, Hentilä Seppo & Jukka Nevakivi: *Suomen poliittinen historia 1809–1999*. WSOY. Helsinki 2000; Autio 2001; Mantereen hallitus, Valtioneuvosto [http://valtioneuvosto.fi/tietoa-valtioneuvostosta/hallitukset/vuodesta-1917/tulokset/fi.jsp?report_id=M1&multivalue.selectedCriterion.hallitus_id=16#statsAnchor] Luettu 19.1.2015.

¹²² Kolumäki 2013, 6; Autio 2001.

alun puolueyhteistyöhön ja hallituksiin. Sosiaalidemokraattinen puolue kieltäytyi hallitusvastuusta. Ruotsalainen kansanpuolue puolestaan katsoi Kansallisen Kokoomuksen sekä erityisesti Maalaisliiton ja Edistyspuolueen olevan liian suomalaisnationalistisia. Valtiomuotokiista oli saanut porvaripuolueet jakaantumaan eri leireihin. Kokoomus ja Ruotsalainen Kansanpuolue olivat ajaneet konservatiivisia ja monarkistisia arvoja, kun taas Maalaisliitto ja Edistyspuolue olivat korostaneet liberaaleja ja tasavaltalaisia arvoja. Lisäksi porvaripuolueita jakoi suhtautuminen vasemmistoon: Kokoomus piti koko vasemmistoa kumouksellisena. Edistyspuolueen liberaalimman maailmankuvan mukaan ainoastaan kommunistit edustivat kumouksellista sosialismia. Näin 1920-luvun alkuvuosikymmen sisäpolitiikkaa syntyi suuntaamaan Maalaisliiton ja Edistyspuolueen yhteistyö.¹²³

Suomen itsenäistyttyä ja vuoden 1918 sodan päätyttyä kansalaiskasvatus ja koulutuksen järjestäminen muuttuivat ajankohtaisiksi keskustelunaiheiksi. Kuikalle Suomen itsenäistymisen on ollut keskeinen rajapyykki suomalaisen koululaitoksen kehitykselle, sillä nyt suomalaisille tuli ensimmäistä kertaa tilaisuus rakentaa koululaitos itsenäisen valtiokäsityksen pohjalle. Koululaitoksesta tulikin Kuikan mukaan yksi keskeisimmistä keinoista rakentaa suomalaista yhteiskuntaa. Kiuasmaa katsoo itsenäisyyden alkuajalle olleen ominaista virkeä ja monitahoinen uudistustyö, jolla pyrittiin kehittämään oppivelvollisuuskoulua, yliopistoa ja oppikoululaitosta. Koulutuspolitiikka tuli eduskunnan keskusteluihin mukaan, kun kiireellisemmät kiistat hallitusmuodosta ja torpparikysymyksestä oli saatu ratkaistua. Nyt oli kasvatettava kansalaisia itsenäiseen Suomeen.¹²⁴

Arolan mukaan modernin kansalaisuuden käsitteen oli Suomessa määritellyt J. V. Snellman hegeliläisessä hengessä. Kansalainen määriteltiin Suomessa pitkään nimenomaan valtiokansalaisena. Tätä ajatusta vasten on helpompi ymmärtää myös kansalaiskasvatuksesta käytyä keskustelua. Ilman kansallisvaltiota ei tarvittaisi kansalaiskasvatustakaan. 1900-luvun vaihteessa suuret massaliikkeet kuten sosialismi horjuttivat ajattelumalleja. Usko valistuksesta periytyneeseen järjen voimaan alkoi horjua. Suomessa sisäpolitiikan kriisi ja vuoden 1918 sota loivat osaltaan taustaa nuoren valtion kansalaisajattelulle ja –kasvatukselle. Vuoden 1918 kriisin jälkeen keskustelu kansan kasvattamisesta nousi uudella tavalla tärkeäksi. Kansalaiskasvatus miellettiin yleistä vakautta luovaksi tekijäksi ja sen tavoitteeksi nousi yhteiskunnallisen kaaoksen

¹²³ Vares 1991, 43–45.

¹²⁴ Kuikka 1993, 86; Kiuasmaa 1982, passim.

estäminen. Oppivelvollisuuslainsäädännöllä pyrittiin Arolan mukaan lujittamaan demokratiaa ja estämään niin äärioikeiston kuin -vasemmistonkin voimistumista.¹²⁵

Erityisesti Mikael Soiniselle ja Oskari Mantereelle kansanvalta ja kansansivistys nivoutuivat toisiinsa. Oppivelvollisuus oli kansalaiskasvatuksen idean keskeinen perusta. Toimiva ja vakaa kansanvalta edellytti kansalaisiltaan laajaa pohjasivistystä. Tämä oli toteutettavissa ainoastaan oppivelvollisuuden kautta, jonka toteutumista odotettiin ja toivottiin. Eduskunta ei kuitenkaan päässyt yksimielisyyteen koulutusta koskevista periaatteista, vaan päätti säätää lain erikseen valtion oppilaitosten ja kansakoulun järjestysmuodon periaatteista. Päätöksen myötä rinnakkaiskoulujärjestelmä säilyi edelleen. Vuonna 1921 voimaan tullut oppivelvollisuuslaki ja vuonna 1923 syntynyt laki kansakoulutoimen järjestysmuodon perusteista olivat ensimmäisiä itsenäistymisen jälkeen toteutuneita laajoja koululainsäädäntöhankkeita.

Kuikan mukaan ”vähävaraisen maan oli valittava koulutusjärjestelmän kehittämisen painopiste”¹²⁶. Eduskunta halusi näin painottaa nimenomaan kansanopetusta, sillä jopa 40 % kansalaisista jäi säännöllisen opetuksen ulkopuolelle. Oppivelvollisuuslain myötä kaikille taattiin maksuton koulu sukupuoleen, kieleen tai säätyyn katsomatta. Käytännössä lain toimeenpanoaikaa annettiin kaupungeille viisi vuotta ja maaseutukunnille 16 vuotta, sillä uuden lain tiedettiin räsittävän kuntien taloutta. Oppivelvollisuuslainsäädännöllä Edistyspuolue, Maalaisliitto ja vasemmisto halusivat lujittaa demokratiaa ja säilyttää yhteiskuntarauhan. Varojen sijoittamista oppivelvollisuuteen perusteltiin muun muassa sillä, että se olisi kannattavampaa kuin sotalaitokseen sijoittaminen.¹²⁷

Vuoden 1918 sodan jälkeen kansalaiskasvatuksen ja koulujärjestelmän uudistamisesta perusteltiin ensisijaisesti keinona estää yhteiskunnallinen kaaoksen uudelleen leimahtaminen. Nämä perustelut toistuvat useissa Oskari Mantereen puheissa ja kirjoituksissa. Arola huomauttaa, että vaikka aikalaisten tulkinta oli tarkoitushakuinen, se kertoo heidän luottamuksestaan valistuksen voimaan yhteiskuntarauhan turvaajina.¹²⁸ Yhteys itsenäistymisen jälkeiseen kriisikauteen menetti 1920-luvun kuluessa vähitellen merkitystään, mutta usko valistuksen voimaan säilyi. Oppivelvollisuuden ja kansalaiskasvatuksen perusteluissa nousi esille yhä

¹²⁵ Arola 2003, 223.

¹²⁶ Kuikka 1993, 87.

¹²⁷ Kuikka 1993, 86–87, 92, 167. Myös oppikouluun saatiin 1918 uusi tuntijako ja oppiennätykset. Arola 2003, 21, 223.

¹²⁸ Arola 2003, 225.

enemmän Suomen tarve kehittyä sivistysvaltioksi sekä huoli kansainvälisessä kilpailussa pärjäämisestä.¹²⁹

Keskustelu kansalaiskasvatuksesta oli nimenomaan puoluepoliittista ja kiistakysymykset tämän politiikan välineitä. Arolan mukaan keskustelu ei siis ollut pohjimmiltaan ideologista tai pedagogista, vaan kansalaiskasvatusta käytettiin aseena puolueiden välisessä valtataistelussa. Suurimmat kiistat puolueiden välillä käytiin uskonnonopetuksesta ja maalaislasten oikeudesta kotitöihin koulunkäynnin kustannuksella. Sosialidemokraatit vaativat uskonnonopetusta poistettavaksi ja siveysopin ottamista tilalle. Kansalaiskasvatuksen ja oppivelvollisuuden tarpeellisuudesta oltiin Arolan mukaan puoluekentällä melko yksimielisiä, ja osaltaan tämän vuoksi keskustelu muuttui pikkuasioihin takertumiseksi ja puolueiden väliseksi valtapeliksi. Arola kuitenkin korostaa, että vuoden 1919 eduskuntavaalien jälkeen keskustelun avainhenkilöt, edistyspuoleen Mikael Soininen ja Oskari Mantere sekä sosialidemokraattien Julius Ailio ja maalaisliiton Santeri Alkio, lähtivät tekemään yhteistyötä. Aikaisemmassa tutkimuksessa on korostettu oikeiston ja sosialidemokraattien eripuraisuutta, mutta Arolan mukaan tärkeämpää oli yhteistyö oppivelvollisuuden saavuttamiseksi.¹³⁰

¹²⁹ Esimerkiksi Oskari Mantere perusteli yhtenäiskoulu-uudistuksen tarpeellisuutta muun muassa Suomen pärjäämisellä kansainvälisessä kilpailussa. Mantere 1932, 4.

¹³⁰ Arola 2003, 223–225.

4. YHTENÄISKOULULLA TASA-ARVOISEMPI YHTEISKUNTA

Niin kutsuttu pohjakoulukysymys syntyi jo autonomian aikana monien taustatekijöiden yhteisvaikutuksen tuloksena. Sana ”pohjakoulukysymys” oli jo aikalaisten käytössä, ja sen ympärillä on pyörinyt joukko aatteita, katsomuksia ja mielipiteitä mutta myös kansakoulun ja oppikoulun keskinäisiin suhteisiin liittyviä käytännön tavoitteita ja haasteita. Alkujaan 1890-luvulla syntynyttä pohjakoulukysymystä oli käsitelty tieteellisissä selvityksissä, senaatissa ja opettajankokouksissa kunnes se itsenäistymisen myötä laajeni pedagogisesta kysymyksestä yhteiskunnalliseksi ja puoluepoliittiseksi kysymykseksi.¹³¹

4.1 Yhtenäiskoulu-uudistus osana vanhaa pohjakoulukysymystä

Koululaitoksen rakenneuudistuksen taustalla olleet yhteiskunnalliset kysymykset liittyivät oppikoulun suomalaistamiseen ja yleissivistyksen demokratisointiin. Kiuasmaan mukaan ”omasta tehtävästään ja keskeisestä vaikuttajaroolistaan tietoisilla” kansakoulunopettajilla oli erityinen rooli koulujen lähentymispyrkimyksissä.¹³² Kansakoulun opettajat halusivat ammatillisesti lähentyä oppikoulunopettajia. Samaan aikaan myös oppikoulunopettajien yleiset kokoukset 1890 ja 1893 ottivat kantaa pohjakoulukysymykseen niin, että erityisesti suomenkieliset opettajat kannattivat uuden järjestelmän kokeilua. Epäilevät puheenvuorot puolestaan kyseenalaistivat kansakoulun kurssien soveltuvuuden oppikouluun. Kiuasmaa on päätellyt, että erityisesti nuorsuomalaiset opettajat olivat uudistusten kannalla, kun taas vanhasuomalaiset ja ruotsinmieliset vastustivat ajatusta koulujen yhdistämisestä. Vuoden 1893 yleisen opettajankokouksen päätöksellä perustettiin oppikoulunopettajien komitea, jonka puheenjohtajana toimi professori Waldemar Ruin. Komitean mietintö valmistui vuoden 1897 yleiseen oppikoulunopettajien kokoukseen. Mietinnön mukaan kansakoulun kaksi ylintä luokkaa voisivat muodostaa pohjan oppikoululle, mutta kuuden kansakoululuokan pohjakoulua ei kannatettu. Vuoden 1897 kokouksessa näin luovuttiin mallista, jossa koko kansakoulu olisi muodostunut pohjakouluksi oppikoululle, ajatus jäi silti elämään.¹³³

¹³¹ Kiuasmaa 1982, 48.

¹³² *ibid.*

¹³³ Kiuasmaa 1982, 48–51.

Myös valtiopäivillä käsiteltiin samana vuonna pohjakouluasiaa. Valtiosäädöt joutuivat ottamaan kantaa kansa- ja oppikoulujen lähentymiseen sekä moniin ratkaisuehdotuksiin. Äänestykseen päässyt ehdotus oli ollut hyvin maltillinen, ja sitä oli kannattanut lopulta vain porvarissääty. Valtiopäivillä vallinneen näkökulman mukaan säätyjako ei haluttu heikentää liittämällä oppineen koulua osaksi rahvaan kouluksi nähtyyn kansakouluun. Tätä näkemystä vasten esitettiin 1900-luvun kuluessa kuitenkin yhä enemmän sosiaalipedagogisia vaatimuksia, joiden taustalla oli nimenomaan ajatus kansankerrosten yhtenäistämisestä.¹³⁴

Oppikouluista oli säädetty vuonna 1872 annetussa asetuksessa, Koulujärjestyksessä. Vuonna 1905 annettiin asetus, jonka mukaan yläkansakoulun kaksi alinta vuosiluokkaa muodostivat oppikoulun pohjakoulun. Tämän oppimäärän sai suorittaa kansakoulujen ohella muissakin kouluissa tai itseopiskelun avulla. Kotiopetuksen rinnalle syntyi niin kutsuttuja yksityisiä valmistavia kouluja, joista edettiin suoraan oppikouluun. Valmistavat koulut keskittyivät valmentamaan oppikoulun pääsykokeeseen. Näiden valmentavien koulujen nähtiin olevan esteensä sosiaalisesti oikeudenmukaisen koulujärjestelmän luomisessa, sillä valmentavien koulujen oppilaista valtaosa tuli ylemmistä sosiaaliluokista. Työväestön lapsia valmentavissa kouluissa oli 1920-luvulla vain noin 10 prosenttia. Valmistavista kouluista puolet sijaitsivat Uudenmaan läänissä, minkä lisäksi valmistavia kouluja löytyi suurimmista kaupungeista. Varakkaampien perheiden lapset saattoivat käydä näitä yksityisiä valmistavia kouluja aina 1940-luvulle saakka, kunnes vuonna 1946 oppivelvollisuuslakia muutettiin siten, että oppivelvollista lasta ei saanut ottaa oppilaaksi kouluun, jossa opetusta ei ole yhtä monta viikkotuntia ja lukuvuotta kuin kansakoulussa. Lakimuutoksen jälkeen valmistavien koulujen määrä romahti.¹³⁵

Pohjakoulukysymys etenee yhtenäiskoulu-uudistukseksi

Oppivelvollisuuden toteuttamiseen ja kansakoulujen leviämiseen maaseudulle oli 1920-luvulla panostettu paljon voimavaroja. Keskeinen ongelma oli edelleen jatko-opetuksen järjestämisen hajanaisuus ja keskeneräisyys: Kansakoulun asema pohjakouluna ja samalla oppikoulun uudistus vaativat huomiota. Rinnakkaiskoulujärjestelmässä oli ongelmia, joista useimmat liittyivät

¹³⁴ *ibid.*

¹³⁵ Kiuasmaa 1982, 52–54.

kansakoulun kehittämiseen. Oppivelvollisuuslain jälkeenkin oppikoulun käyminen säilytti luonteensa arvostettuna kouluttautumisenä, jonne pyrittiin kansakoulun jälkeen. Kansakoulun ei haluttu olevan niin sanottu umpikujakoulu, vaan sieltä olisi oltava väylä niin oppikouluun kuin ammattikoulutukseenkin. Tämän ajatuksen pohjalta suunniteltiin yhtenäiskoulumallia, jossa kansakoulu olisi tullut kaikkien pohjakoulu. Osaltaan 1920-luvun keskustelu kansakoulun roolista yhteisenä pohjakoulusta oli näin jatkumoa jo 1860-luvulla alkaneeseen koulutusaatteelliseen keskusteluun.¹³⁶

Kun laki yleisestä oppivelvollisuudesta oli säädetty huhtikuussa 1921, Kouluhallituksen ylijohdaja Soininen oli pitänyt tärkeänä, että myös oppikoulun järjestysmuodon perusteista saataisiin laki. Hän otti asian esille Kouluhallituksessa loppuvuodesta 1921, jonka jälkeen Kouluhallituksessa laadittiin ehdotus järjestämislaiksi. Tämän ehdotuksen mukaan oppikoulut olisivat keskikouluja, kaksijaksoisia lyseoita, joihin sisältyisi keskikoulu ja lukioluokat tai yksijaksoisia klassillisia lyseoita. Keskikoulu ja lyseoiden keskikouluasteen olisivat lakiehdotuksen mukaan rakentuneet joko ylemmän kansakoulun kahden alimman luokan oppimäärälle tai koko kansakoulun oppimäärälle.¹³⁷

Kouluhallituksen esitys ei kuitenkaan ehtinyt käsittelyyn ennen kuin asia tuli eduskunnassa uudelleen harkinnan alaiseksi helmikuussa 1923. Tällöin eduskunta kehotti hallitusta toimimaan, jotta laki oppikoulun järjestysmuodon perusteista saataisiin valmiiksi. Taustalla oli vuonna 1919 hyväksytyt hallitusmuodon 79 §, jossa oli säädetty, että valtion oppilaitosten järjestysmuodot säädetään lailla. Kansakoulun järjestysmuodon perusteita koskeva lakiesitys oli otettu käsittelyyn jo vuonna 1921. Eduskunnan kehotuksen seurauksena Ingmanin toinen hallitus antoi eduskunnalle lakiesityksen helmikuussa 1925. Oskari Mantereella on ollut mahdollisuus vaikuttaa esitykseen, sillä hän toimi tässä hallituksessa apulaisopetusministerinä. Kyseinen lakiesitys erosi muutaman vuoden takaisesta Kouluhallituksen esityksestä siten, että siinä oppikoulut olisivat keskikouluja, lukioita, kaksijaksoisia täydellisiä lyseoita päättyvine keskikoulukursseineen sekä yksijaksoisia täydellisiä lyseoita. Oppimäärät perustuisivat joko ylemmän kansakoulun kahden alemman luokan oppimäärälle tai koko kansakoulun oppimäärälle. Verrattuna Kouluhallituksen esitykseen, tässä lakiehdotuksessa opiskelu-aika oli selvemmin määritelty. Lisäksi tämä

¹³⁶ Kiuasmaa 1982, passim., Jauhiainen 2002, passim.

¹³⁷ Autio 1986; 261–262; Oppikoulukomitean mietintö 1932, 50; Kuikka 1993, 93–94. Kuikka mainitsee hieman virheellisesti, että 1930-luvun yhtenäiskoulusuunnitelman takana olisivat olleet Maalaisliitto ja sosiaalidemokraatit unohtaen Edistyspuolueen kokonaan.

lakiehdotus antoi yhtenäiskoulumallille enemmän painoa kuin Kouluhallituksen esitys, sillä nyt yksijaksoisetkin koulut olisivat voineet rakentua kansakoulun koko oppimäärälle.¹³⁸

Mantereen puheenvuoroista käy ilmi, kuinka hänelle koululaitoksen järjestämismuoto oli ennen kaikkea sosiaalis-pedagoginen kysymys, mutta hän on ajanut asiaa sovittelevaan tai peräti varovaiseen sävyyn. Lakiesityksen lähetekeskustelussa Mantere korosti, ettei hallituksen esitys ollut kumouksellinen, vaan rakennettu vallitsevien olojen vankalle pohjalle. Lisäksi Mantere toteaa laaditun lakiesityksen olleen kompromissi: Vaikka Mantereen mukaan kansakoulun ja oppikoulun suhde olisi pitänyt saada entistä kiinteämmäksi, hänen mukaansa asian olisi tärkeää antaa vielä kypsyä. Tästä kommentista käy ilmi paitsi Mantereen molempia näkökantoja ymmärtävä sovittelevuus, myös hänen oma kokonaisnäkemyksensä siitä, kuinka koululaitoksen tulisi niveltä eri osissaan yhdeksi kokonaisuudeksi, Mantereen sanoin ”koululaitoksen tulisi muodostaa elimellinen kokonaisuus”. Kiuasmaan mukaan Mantereen ajattelu nojaa tässä Comeniuksen ja Pestalozzin esittämille ajatuksille koulutuksen tasa-arvoisuudesta. Väitteeseen on helppo yhtyä, sillä Mantere vetoaa suoraan Comeniuksen ja Pestalozzin malleihin vuonna 1932 julkaisemassaan Kohti yhtenäiskoulua – kirjasessaan.¹³⁹

Eduskunnan lähetekeskustelun lisäksi Mantere joutui puolustamaan hallituksen lakiesitystä myös Suomen Kasvatusopillisen yhdistyksen¹⁴⁰ kokouksessa. Hallituksen lakiesityksestä oli kiinnostuttu yhdistyksessä, jonka 20.3.1925 pidettyyn kokoukseen oli pyydetty kaksi alustusta lakiesityksestä. Kouluneuvos Saxénin ja lehtori Pontánin alustukset suhtautuivat molemmat torjuvasti: Pontánin mukaan vallinnut oppikoulujärjestelmä edisti riittävästi tasa-arvoa ja Saxén oli jyrkästi sitä mieltä, etteivät mitkään pedagogiset syyt puoltaneet kansakoulua pohjakouluksi. Molempien alustajien puheenvuoroista käy ilmi, etteivät he Mantereen tavoin nähneet, että vallinneessa koulujärjestelmässä olisi ollut minkäänlaisia epätasa-arvoa aiheuttavia rakenteita. Erityisesti Saxén kritisoi Manteretta siitä, että lakiehdotuksella pyrittiin ainoastaan ajamaan yhtenäiskoulumalli läpi. Koska uudistukselle ei hänen mielestään ollut pedagogisia perusteita, Saxén katsoi uudistuksen ajajien liioittelevan lakiesityksen yhteiskunnallisia vaikutuksia sekä ajattelevan yksinomaan kansakoulun asemaa. Tästä esimerkkinä hän nosti esiin Mantereen

¹³⁸ Oppikoulukomitean mietintö 1932, 50–51; Autio 2001; Kiuasmaa 1971, 29–31.

¹³⁹ Kiuasmaa 1971, 30–31, Oppikoulukomitean mietintö 1932, 50, Mantere 1932, 3.

¹⁴⁰ Suomen Kasvatusopillinen yhdistys oli perustettu vuonna 1864 ja sen ensimmäisenä puheenjohtajana toimikasvatusopin professori Z. J. Cleve (1820-1900) vuoteen 1877 asti. Mantere oli kasvatusopillisen yhdistyksen sihteeri 1904-1905, varapuheenjohtaja 1915-1921 sekä puheenjohtaja vuodesta 1932 kuolemaan asti. Kivirauma, J. & Rinne, R. (1997) *Suomalaisen kasvatustieteen historia - lyhyt oppimäärä*. Turun yliopiston kasvatustieteiden laitos, tutkimuksia A:182. Turun yliopisto: Turku; Autio 2001.

eduskunnassa pitämän puheenvuoron, jossa Mantere oli maininnut, että tavoitteena olisi raivata koulutietä todellisille kyvyille eli kaikille lahjakkaille oppilaille. Kuten Pontán, myös Saxén katsoi että mahdolliset sosiaaliset epäkohdat kyllä korjaantuisivat vallinneen koulujärjestelmän myötä.¹⁴¹

Sivistysvaliokunnassa lakiehdotus jakoi puolueita. Rinnakkaiskoulua kannattanut poliittinen oikeisto oli valiokunnassa vähemmistössä. Valiokunnan enemmistö koostui sosialisteista, maalaisliittolaisista ja edistyspuoluelaisista. Tämä enemmistö kannatti lakiesitystä pitäen sitä kuitenkin liian varovaisena. Valiokunta päätyi suosittamaan lakiesityksen hylkäämistä ja ehdotti uuden komitean perustamista. Uuden komitean toivottiin tekevän esitys, jossa ehdotettaisiin oppikoulun perustuvan koko kansakoulun varaan. Valiokunta toivoi erityisesti, että uudessa komiteassa olisi kouluasiantuntijoiden lisäksi taloudellinen ja yhteiskunnallinen elämä vahvasti edustettuina.¹⁴²

4.2 Mantereen oppikoulukomitea pohtimaan yhtenäiskoulukysymystä

Käsittelyn jälkeen eduskunta hylkäsi joulukuussa 1926 Kallion toisen hallituksen jättämän esityksen oppikoulun järjestämislaita. Ingmanin toinen hallitus oli tosin vaihtunut joulukuun alussa Väinö Tannerin sosialistiseen vähemmistöhallitukseen. Tannerin hallituksessa opetusministerinä toimi Julius Ailio, jonka mukaan lakiesityksen hylkääminen olisi perusteltua: Sen lisäksi, että Ingmanin hallituksen lakiesityksestä puuttui täytäntöönpanoasetus, Ailion mukaan tuleva koulu-uudistus oli hyvin voinut olla pidemmälle menevä. Eduskunnan vastauksessa Ingmanin hallituksen esitykseen kehoitettiin Tannerin hallitusta asettamaan komitea, jonka tehtävänä olisi laatia yksityiskohtainen ehdotus oppikoulun uudelleen järjestämisestä. Vastauksessa myös esitettiin toive, että tuleva oppikoulu tulisi mahdollisimman pian järjestymään kansakoulun koko oppimäärälle. Eräänlaisena myönnytyksenä lakiehdotuksesta käydyn keskustelun kriittisille näkökulmille, joiden mukaan kansakoulu ei olisi

¹⁴¹ Kiuasmaa 1971, 32–33; Kiuasmaa 1982, 251.

¹⁴² Kiuasmaa 1982, 251.

vielä valmis ja riittävä oppikoulun pohjakouluksi, eduskunnan perusteluissa edellytettiin perusteellisen selvityksen tekoa.¹⁴³

Väinö Tannerin hallitus asetti oppikoulukomitean selvittämään oppikoulun uudelleenjärjestämistä maaliskuussa 1927. Opetusministeriön hahmottelemien suuntaviivojen mukaan uuden oppikoulukomitean tehtävänä oli laatia ehdotus sekä uudesta oppikoulun järjestämislaista että täyteen panon asetuksesta. Komitean puheenjohtajaksi kutsuttiin Kouluhallituksen ylijohtaja Oskari Mantere ja muiksi jäseniksi kouluneuvos Gunnar Sarva, kouluneuvos Lauri Puupponen, professori Johannes Valmari, Maalaisliiton kansanedustaja Antti Kukkonen, lehtori Tyyne Lassila, filosofian tohtori Karl Bruhn, filosofian maisteri Yrjö Laine sekä filosofian tohtori Kaaperi Kivialho. Vuonna 1928 Antti Kukkonen ja Yrjö Laine poistuivat komiteasta. Heidän tilalleen kutsuttiin sosiaalidemokraattien kansanedustaja, filosofian tohtori Julius Ailio sekä pankinjohtaja Tyko Reinikka.¹⁴⁴

Kiuasmaan tulkinnan mukaan komiteaan kutsutut henkilöt olivat poliittisesti ”kaikkea muuta paitsi Kokoomusta lähellä”¹⁴⁵. Väitteelle on helppo löytää tukea komiteajäsenten poliittista taustaa tarkastelemalla: Sarva, Mantere ja Kivialho kuuluivat Edistyspuolueeseen, Kukkonen Maalaisliittoon ja uutena jäsenenä mukaan nimitetty Julius Ailio sosiaalidemokraattiseen puolueeseen. Oppikoulukomitean pöytäkirjoissa Antti Kukkoson titteliksi on merkitty kansanedustajan sijaan maanviljelijä. Kuitenkin Kukkoson poliittinen tausta on ollut todennäköisin syy sille, että hänet on pyydetty komitean jäseneksi. Lehtori Lassilan ja maisteri Laineen poliittisesta sitoutuneisuudesta en löytänyt tietoa.¹⁴⁶ Ottaen huomioon sen, kuinka Kokoomus oli vastustanut sivistysvaliokunnassa edellistä yhtenäiskoulua ehdottavaa lakiesitystä, on ymmärrettävää, että sosiaalidemokraattien opetusministeri Ailio halusi komiteaan keskustan ja vasemmiston edustajia.

Komitean ensimmäinen kokous pidettiin 8.huhtikuuta 1927. Paikalla olivat puheenjohtaja Mantere, kouluneuvos Puupponen, professori Valmari, maanviljelijä Kukkonen, lehtori Lassila, tohtori Bruhn, maisteri Laine ja pankinjohtaja Kivialho sekä sihteerinä toiminut Gunnar Sarva. Ensimmäisessä kokouksessa puheenjohtaja Mantere oli esitellyt komitealle ministeriön

¹⁴³Kiuasmaa 1971, 37; 40–41.

¹⁴⁴ Oppikoulukomitean mietintö 1932, 4; Kiuasmaa 1971, 41.

¹⁴⁵ Kiuasmaa 1971, 41.

¹⁴⁶ Oppikoulukomitean pöytäkirjat, KA.

tehtävänannon ja komitean tehtävät. Komitean tehtävänä olisi laatia mietintö sekä uuden koulujärjestelmän sisältävästä laista että sen toimeenpanoasetuksesta. Komitea päätti aloittaa varsinaisen työskentelynsä vasta jonkin verran tuonnempana, jotta jäsenillä olisi tilaisuus perehtyä asiaa koskevaan kirjallisuuteen. Puheenjohtajan ja sihteerin tehtäväksi annettiin hankkia lähetysten avulla tietoa koululaitoksen nykyisestä järjestysmuodosta tärkeimmissä sivistysmaissa. Komitean jäsenille oli hankittava alan kirjallisuutta perehtymistä varten. Työjärjestyksen puolesta päätettiin, että ensin komitea sopisi oppikoululaitoksen yleisestä järjestysmuodosta ja vasta sen jälkeen asetettaisiin pienempi työvaliokunta laatimaan yksityiskohtaista ehdotusta.¹⁴⁷

Ensimmäisessä kokouksessa keskusteltiin Valmarin aloitteesta siitä, pitäisikö kansakoululaitoksen muotoa miettiä, jotta oppikoulu voitaisiin muodostaa sen pohjalle. Sarva ja Kivialho olisivat halunneet jättää kansakoulun kokonaan rauhaan. Bruhnin näkemyksen mukaan kansakouluissa olisi jossain aineissa pitänyt opiskella intensiivisemmin, jotta oppilaat olisivat olleet valmiimpia oppikouluun siirtyessään. Komitean pöytäkirjojen liitteistä käy kuitenkin ilmi, että ”kansakoulun uudistamista ei komitea ole voinut ajatella”, koska silloin oppikoulun uudistaminen olisi lykkääntynyt epämääräiseen aikaan. Keskusteluissa oli päädytty siihen, että komitea olisi pitänyt uusia kokoonpanoltaan tai kokonaan uusi komitea olisi pitänyt asettaa, mikäli kansakoulun järjestysmuotoa olisi haluttu uudistaa.¹⁴⁸

Komiteamietintö ja Mantereen perustelut uudistukselle

Kun oppikoulukomitean työ on ollut vielä kesken, Mantere on pitänyt puheen, jossa hän esittää yhtenäiskoulumalliin siirtymisen olevan välttämätöntä ja samalla pitkäaikaisen kehityksen tulos. Mantereen mukaan jo vuosisadan vaihteessa oli esitetty ajatus opetuksen järjestämisestä niin, että kansakoulun koko oppimäärä tulisi päätyvaatimukseksi oppikoulun ensimmäiseen luokkaan pyrkijälle. Tällöin muodostunut lyhempi oppikoulu säästäisi muun muassa valtion kustannuksia. Lisäksi kaikille yhteinen pohjakoulu lähentäisi eri kansankerroksia toisiinsa ja etenkin syrjäseutujen lapset pääsisivät osallisiksi sivistyksen antimista. Mantere esittää perusteluinaan vuonna 1919 perustetut kokeilukoulut, jotka osoittavat kansakoulun koko oppimäärälle perustuvien koulujen menestyksen. Seuraavaksi Mantere tuo ilmi, kuinka eduskunta käsitellessään kysymystä oppikoulun uudesta järjestämisestä on esittänyt mielipiteenään,

¹⁴⁷ Oppikoulukomitean pöytäkirjat, KA.

¹⁴⁸ Oppikoulukomitean pöytäkirjat, KA.

että edellä kuvattujen uusimuotoisten koulujen tulee ”kehittyä vallitsevaksi tyypiksi”. Mantere jatkaa, kuinka tälle pohjalle hallituksen asettama komitea suunnittelee uutta oppikoulujärjestelmää. Mantereen mukaan ”Koululaitoksemme on yhä enemmän muotoutunut elimelliseksi kokonaisuudeksi”. Puheen perusteella Mantere on uskonut oppikoulukomitean valmistumassa olevan ehdotuksen menevän läpi eduskunnassa.¹⁴⁹

Monien muiden yhtenäiskoulua kannattaneiden tavoin Mantere on nähnyt käsillä olevan koulu-uudistuksen olleen vääjäämätön lopputulos vuosikymmenten keskusteluille. Mantere on ollut hyvin vakuuttunut koulu-uudistuksen tarpeellisuudesta. Aution mukaan yhtenäiskoulu-uudistuksella tavoiteltiinkin niin sanotun soinilaisen koulureformin loppuunsaattamista, vaikka sisällöllisesti yhtenäiskoulumalli oli muokkaantunut jo hieman toisenlaiseksi Mikael Soinisen ajan näkemyksistä.¹⁵⁰

Tannerin hallituksen asettama oppikoulukomitea sai mietintönsä valmiiksi viiden vuoden ja kahdeksan kuukauden työskentelyn jälkeen syksyllä 1932. Valtioneuvosto oli puuttunut kirjeellä vuoden 1931 huhtikuussa komitean toimintaan pyytäen selostusta siihenastisesta toiminnasta. Elokuussa 1932 valtioneuvosto määräsi oppikoulukomitean saattamaan työnsä päätökseen saman vuoden loppuun mennessä. Mantereen komitean viimeinen virallinen istuntokerta oli 3. marraskuuta 1932.¹⁵¹

Komitean vuosia kestänyttä työskentelyä selittää suurimmalta osalta annetun tehtävän laajuus. Puitelain luomisen ohella komitean oli kiinnitettävä huomiota uuden koulumallin rakenteeseen, opetussuunnitelmaan ja menetelmiin sekä arvioitava koulu-uudistuksen toteuttamisen budjetti sekä aikataulu.¹⁵² Kiuasmaan arvion mukaan komitean tehtävänanto on ollut laajuudeltaan ja monitahoisuudeltaan poikkeuksellisen haastava. Hänen mukaansa tehtävänantoon nähden komitean lähes kuusivuotta kestänyt työskentely ei ole ollut epätavallisen pitkä aika.¹⁵³

¹⁴⁹ Nimeämätön puhekonsepti vuodelta 1930. Mantereen arkisto, KA.

¹⁵⁰ Autio 1986; 261–262.

¹⁵¹ Tämän jälkeen työskentelyä jatkoi vielä erikseen nimetty tarkistusvaliokunta, johon kuului puheenjohtaja Mantere, sihteeri Sarva sekä Ailio. Tarkistusvaliokunnan tehtävänä oli huolehtia komiteamietinnön painatus- ja julkistamisasioista. Oppikoulukomitean mietintö 1932, 6.

¹⁵² Oppikoulukomiteanmietintö 1932, 4-7.

¹⁵³ Kiuasmaa 1971, 42.

Komitean työskentelyaikaa tarkastellessa on kuitenkin otettava huomioon, ettei komiteatyö ollut sen jäsenten ainoa tehtävä, mikä on osaltaan hidastanut komitean työskentelyä.¹⁵⁴ Eryityisesti puheenjohtaja Mantereen yhtä aikainen toimiminen Kouluhallituksen ylijohtajana ja Edistyspuolueen kansanedustajana on varmasti vaikuttanut komitean toimintaan. Mantereen pääministeriys joulukuusta 1928 seuraavan vuoden heinäkuuhun on mitä luultavimmin vienyt hänen huomiotaan ja aikaansa pois komiteatyöskentelystä. Mantereen hallitus oli hyvin kapeapohjainen vähemmistöhallitus, jolla oli eduskunnassa vain kymmenen edistyspuoluelaisen kansanedustajan tuki. Hallitus kaatui virkamiesten palkkakysymykseen. Komiteamietinnön valmistumisen jälkeen Mantere toimi Kivimäen hallituksessa opetusministerinä joulukuusta 1932 vuoden 1936 lokakuuhun asti.¹⁵⁵ Oppikoulukomitea oli kuitenkin järjestänyt työskentelynsä jakautumalla jaostoihin, minkä ansiosta selvitystyö on edennyt tahoillaan puheenjohtajan kiireistä huolimatta.¹⁵⁶

Loppuvuodesta 1932 valmistuneessa mietinnössään oppikoulukomitea suositti yhtenäiskoulumalliin siirtymistä eli oppikoulun perustamista kansakoulun koko oppimäärälle. Jäsenten eriävät lausunnot mukaan luettuina mietintö on lähes 500 sivua pitkä.

Mietinnön ensimmäinen pääluke on ”Yleiset perustelut” ja ensimmäinen alaluke ”Kansakoulu pohjakouluna”. Komitean perustelut ovat hyvin seikkaperäiset, ja perusteluluku ilman lakiehdotuksia on jo itsessään lähes 140 sivua pitkä. Perusteluiden aluksi todetaan, että tehtävänä on ollut laatia suunnitelma niin, että kansakoulu kokonaisuudessaan on oppikoulun pohjana. Toisaalta seuraavaksi todetaan, kuinka ”komitealle on myönnetty mahdollisuus, mikäli se niin katsoo sen asianmukaiseksi, suunnitella eduskunnan edellyttämän vallitsevan koulumuodon rinnalle muunlaisiakin koulumuotoja”. Näin ollen komitea oli katsonut tarpeelliseksi selvittää, mitä etuja ja haittoja on havaittavissa sellaisessa koululaitoksen rakenteessa, jossa oppikoulu perustuu kansakoulun oppimäärälle. Komitean taustaselvitykset on jaettu kolmeen osaan, joista ensimmäinen ”Koululaitoksen rakenne ulkomailla” kuvaa otsikon mukaisesti ulkomaiden koulujärjestelmiä. Seuraavissa osiossa ”Yhtenäiskouluatteen kehitys Suomessa” on tarkasteltu yhtenäiskouluatteen historiaa ja viimeisessä osiossa ”Yhtenäiskouluosio ja rinnakkaiskoulujärjestelmä” on eritelty yhtenäiskoulumallin etuja.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Komitean jäsenistä kaksi on toiminut yhtä aikaa kouluneuvoksina ja kaksi kansanedustajina, minkä lisäksi jäsenissä on ollut pankinjohtaja, professori sekä lehtori. Oppikoulukomitean mietintö 1932, 4.

¹⁵⁵ Autio 2001.

¹⁵⁶ Oppikoulukomitean pöytäkirjat vuodelta 1927. Oppikoulukomitean arkisto, KA.

¹⁵⁷ Oppikoulukomitean mietintö 1932, 11, 12–45, 45–53, 53–64.

Ulkomaita kuvaava osio näyttää yhtenäiskoulumallin olleen suosittu useimmissa kuvatuissa maissa. Kuten komitean pöytäkirjoista kävi ilmi, ulkomaiden koulujärjestelmistä olivat hankkineet tietoa pääasiassa puheenjohtaja Mantere ja sihteeri Sarva. Mietinnön varsinaisen koulupoliittisen kannanmäärityksen muodostaa viimeinen, yhtenäiskoulumallia ja rinnakkaiskoulujärjestelmää vertaileva osio. Ensimmäinen kohta on otsikoitu ”Yleiskasvatukselliset ja yhteiskunnalliset näkökohdat”, mikä jo osaltaan kertoo siitä, kuinka yhtenäiskoulu-uudistus on ollut kannattajiensa silmissä enemmän yhteiskunnallinen kuin pedagoginen uudistus. Mietinnössä nousee voimakkaasi esiin sosiaaliset perusteet: komitean mukaan koululaitos on järjestetty oikeudenmukaisesti silloin, kun ”mitään koulumuotoa ei voida pitää alempien kansankerrosten tai parempiosaisten erityiskouluna”. Mietinnössä todetaan, kuinka ei ole vaikeaa osoittaa yhtenäiskoulujärjestelmän vastaavan parhaiten nykyaikaisen yhteiskunnan kansanvaltaista rakennetta. Komitea näkee tasa-arvoa uhkaavana asiana kaupungeissa toimivat valmistavat koulut. Sielläkin, missä ei ole valmistavia kouluja, rinnakkaiskoulujärjestelmä itsessään tekee kansakoulusta huonompiosaisten koulun.¹⁵⁸

Kiuasmaa on todennut, että mietinnössä esitetyt taloudelliset perustelut olivat hyvin lähellä sosiaalisia perusteita. Väite pitää paikkansa, sillä taloudellisissa perusteissa mainittu kouluajan lyheneminen perustellaan erityisen hyväksi ja tarpeelliseksi asiaksi maaseudun lapsille. Tämän lisäksi mietinnössä on yksityiskohtaisia laskelmia siitä, kuinka valtio säästäisi rahaa yhtenäiskoulun myötä. Vasta sosiaalisten ja taloudellisten syiden jälkeen mietinnössä nostetaan opetukselliset näkökulmat esiin. Kansakoulun opetuksen tason kirjavuus nähdään ongelmana, jonka yhtenäiskoulu muuttaisi.¹⁵⁹

Loppujen lopuksi mietinnössä suositetaan yhtenäiskoulumallia maan koulujärjestelmäksi. Komitean mukaan rinnakkaiskoulujärjestelmän kouluja tosin voisi olla niillä paikkakunnilla, joilla on vähintään yksi yhtenäiskoulumallin mukainen koulu. Mahdollisuus rinnakkaiskoulujärjestelmän sallimiseen on ilmeisesti ollut komitealta kompromissi ja kädenojennus yhtenäiskoulumallia karsastavien suuntaan. Komitean mietinnöstä käy ilmi, että yhtä aikaa toimivista erilaisista koulujärjestelmistä yhtenäiskoulumalli muuttuisi joka tapauksessa

¹⁵⁸ Yhteiskunnallisista näkemyksistä erityisesti sivut 53 ja 54, Oppikoulukomitean mietintö 1932, KA; Kiuasmaa 1971, 46.

¹⁵⁹ Oppikoulukomitean mietintö 1932, 58–59.

jossain vaiheessa ainoaksi koulumalliksi. Tässä muutosprosessi myös valmistavat koulut tulisivat katoamaan.¹⁶⁰

4.3 Kohti yhtenäiskoulua – Mantereen vetoamus koulu-uudistuksen puolesta

Vuonna 1932 Oskari Mantere kirjoitti lyhyen, noin parikymmensivuisen kirjasen *Kohti yhtenäiskoulua*, jossa hän esitteli perusteluja sille, miksi Suomessakin olisi siirryttävä rinnakkaiskoulujärjestelmästä yhtenäiskouluun. Veli-Matti Aution mukaan kirja oli Mantereen ”viimeinen, henkilökohtainen yritys” kääntää asenteita yhtenäiskoulua puoltaviksi. Aution tekstistä ei käy selväksi, tarkoittaako hän Mantereen pyrkineen kirjallaan pehmittämään suuren yleisön kantoja, vai yrittikö Mantere Aution mielestä vaikuttaa ensisijaisesti asiaa pohtivien poliitikkojen asenteisiin.¹⁶¹

Aution päätelmää voi pitää muutamasta syystä pitää hieman virheellisenä. Mikään oppikoulukomitean pöytäkirjoissa ei viittaa siihen, että komitea olisi suuresti epäillyt esityksensä läpimenoa. Heidän opetusministeriöltä tulleen tehtävänantonsa mukaan tarkoitus oli ollut selvittää, miten yhtenäiskoulumalliin siirtyminen pitäisi toteuttaa sen sijaan, että komitea pohdiskelisi yleisemmällä tasolla erilaisten koulujärjestelmien mahdollisuuksia. Kun otetaan huomioon oppikoulukomitean perustamisen taustatekijät – edellinen lakiesitys oli hylätty liian maltillisena ja lisäksi komitean toivottiin mietinnössään laativan lakiesityksen lisäksi myös toimeenpanoasetus- oppikoulukomitea on todennäköisesti ollut ennemminkin neutraali tai peräti optimistinen kuin pessimistinen ehdotuksensa läpimenon suhteen.¹⁶² Aution päätelmään on varmasti vaikuttanut tieto siitä, että oppikoulukomitean esitys joutui seuraavina vuosina vastatuuleen eikä sitä lopulta hyväksytty. Tämän tiedon perusteella ei kuitenkaan voi väittää, että Mantere olisi jo vuonna 1932 tehnyt viimeisen yrityksensä yhtenäiskoulun puolustamiseksi: komiteamietintöhän tuli painosta vasta vuonna 1933 eli Mantere on kirjoittanut oman kirjasensa ennen komiteamietinnön julkistamista. Valmistumisensa jälkeen komitean esitys on ollut usean

¹⁶⁰ Oppikoulukomitean mietintö 1932, 64–67.

¹⁶¹ Autio 2001.

¹⁶² Oppikoulukomitean tehtävänanto löytyy komitean mietinnöstä. Oppikoulukomitean mietintö 1933, 3-4.

vuoden lausuntokierroksella ja sen käsittely on eduskunnassa lykkääntynyt. Vasta lokakuussa 1936 esiteltiin eduskunnalle oppikoulun järjestämismuodosta lakiesitys, joka rakentui kokonaisuudessaan komitean suunnitelmalle.¹⁶³ Mantere on varmasti joutunut puolustamaan komiteansa esitytä, mutta Aution mainitsema asenneilmapiirin muutos on todellisuudessa muotoutunut vasta vuodesta 1933 eteenpäin.

Mantere on todennäköisesti halunnut kirjasellaan saada myönteistä julkisuutta oppikoulukomitean esitykselle. Kirjanen on ilmeisesti tehty tarkoituksella hyvin lyhyeksi, jotta sen sisältöihin ja argumentteihin voisi tutustua nopeasti ilman, että lukijalla tarvitsisi olla laajaa käsitystä aiheen ympärillä pyörineestä akateemisesta tutkimuksesta. Sivumäärästä johtuen kirjassa ei ole sisällysluetteloja, eikä kirjan kappaleita ole erikseen nimetty. Mantere ei myöskään ole käyttänyt viitteitä, eikä kirjan lopussa ole kirjallisuusluetteloja. Kyseessä ei siis ole tieteellinen julkaisu, joka olisi suunnattu tiedeyhteisön asiantuntijoille, vaan pikemminkin kansantajuinen yhtenäiskoulu-uudistusta vaativa pamfletti¹⁶⁴. Väitteelle antaa tukea myös tieto siitä, että Mantere on komiteamietinnön valmistumisen jälkeen yrittänyt saada aikaan keskustelua komitean lakiehdotuksesta arvovaltaisessa Suomen Kasvatusopillisessa yhdistyksessä. Hän on toimittanut itse komiteamietinnön yhdistykselle perusteellista pohdintaa varten. Mantere oli toivonut kesälle 1933 yleistä oppikoulunopettajien kokousta, jonka aiheena olisi ollut oppikoulukomitean mietinnön käsittely.¹⁶⁵

Koska Mantereen kirjan on julkaissut Oy Valistus sarjassaan Kasvatusopillisia ajankysymyksiä, sen ensisijainen lukijakunta ovat todennäköisesti olleet opettajat. Todennäköisesti Mantereen on ollut helppo saada kirjasensa julkaistuksi juuri alan kirjallisuuteen keskittyneen kustantamon kautta. Vastaavasti Mantereen kirjanen on kustantajan kautta saanut paljon kaivattua näkyvyyttä opettajakunnan keskuudessa. Kustantaja Oy Valistus oli aikaisemmalta nimeltään Kansanopettajain Osakeyhtiö Valistus, joka oli perustettu 1900-luvun alussa kustantamaan Opettaja-lehden edeltäjää Opettajain Lehteä. Oy Valistus on ollut aikanaan niin sanotussa monopoliasemassa oppimateriaalien ja kasvatusopillisen kirjallisuuden kustantajana.¹⁶⁶

¹⁶³ Kiuasmaa 1971, 79.

¹⁶⁴ Vaikka sanalla pamfletti yleensä tarkoitetaan nitomatonta kiistakirjoitusta, voi *Kohti yhtenäiskoulua* laskea pamfletiksi sen lyhyen sivumäärän, mielipiteisiin vetoavan tekstityypin sekä aikanaan ajankohtaisen julkaisuajan vuoksi. Nykysuomen sanakirja [www.suomisanakirja.fi] Luettu 11.12.2014.

¹⁶⁵ Kokous siirtyi kuitenkin vuoteen 1934. Mantere toimi Suomen Kasvatusopillisen yhdistyksen puheenjohtajana vuodesta 1932. Kiuasmaa 1971, 63.

¹⁶⁶ Ks. Lisää Möttönen, Tuomas 2011: *Kauppaneuvos Väinö F. Virtanen (1888–1969), Oy Valistuksen toimitusjohtaja*. Kansallisbiografian verkkojulkaisu. [http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/?iid=829] Luettu 11.12.2014.

Mantereen tekstistä saa vaikutelman, kuinka ajankohtainen asia koulujärjestelmän uudistaminen on ollut ja kuinka tarve uudistukselle on ollut perusteltu. Kirjoitus on puheenvuoro aikalaisten käymään keskusteluun koulujärjestelmän tulevaisuudesta. Mantere piti kansakoulun keskeisimpinä puutteina sitä, että sen tarjoama sivistys ei ollut yleinen ja sekä alkuopetus että jatko-opetus olivat puutteellisia. Hän kuitenkin myönsi kansakoulun saavutukseksi sen, että kansan sivistystaso oli korkeampi kuin viisikymmentä vuotta aiemmin.¹⁶⁷ Mantere ei kirjassaan kirjoita siitä, pitäisikö koulujärjestelmää uudistaa, vaan hän esittää syitä, miten koulujärjestelmää tulisi muuttaa. Jo kirjan nimikin *Kohti yhtenäiskoulua* tuo ilmi, että Mantereen mukaan yhtenäiskouluun siirtyminen on ainoa varteenotettava vaihtoehto koulutusjärjestelmää uudistaessa.

Mantereen argumentit Kohti yhtenäiskoulua -kirjasessa

Selkein huomio Mantereen kirjaa lukiessa on se, että Mantere on valinnut kantaansa tukeviksi perusteluiksi enemmän yhteiskunnallisia näkökulmia kuin pedagogisia tai kasvatusteoreettisia seikkoja. Mantereen kirjanen osoittaa vahvistaa käsitystä siitä, kuinka suuri rooli hänellä on ollut oppikoulukomitean päätöksen muodostumisessa ja erityisesti siinä, millä argumenteilla komitea on päätöstään perustellut. Mantereen oman kirjan rakenne ja sekä yhtenäiskoulumallia puoltavat argumentit noudattavat lähes identtisesti oppikoulukomitean mietinnön yleisissä perusteluita.

Mantere on rakentanut lyhyen tekstinsä taitavasti. Hän esittelee useita ja moninaisia syitä yhtenäiskoulujärjestelmälle vedoten niin historian kehitykseen, suuriin kasvatustieteellisiin, Suomea edistyneempiin sivistysmaihin että sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen ja kansankunnan etuun. Jälkimmäiset argumentit ovat viimeisinä myös Mantereen tekstissä. Hän on selvästi jättänyt painavimmat ja tärkeimmät argumenttinsa kirjoituksen loppuun ikään kuin viimeiseksi iskuksi lukijalle, joka ensin on tutustunut muiden yhtenäiskoulua puoltavien ajatusten runsauteen.

Kirjasen aloituskappaleella Mantere pohjustaa lukijalle yhtenäiskouluajatuksen ideaa esittelemällä auktoriteettien eli tunnettujen kasvatustieteilijöiden Comeniuksen ja Pestalozzin samankielisiä kirjoituksia. Pestalozzista Mantere ei pelkästään löydä itselleen läheistä aatemaailmaa,

¹⁶⁷ Mantere 1932, 18–19.

vaan Pestalozzi on jopa käyttänyt jopa samoja argumentteja, joiden perusteella Mantere näki yhtenäiskoulun parhaaksi ja oikeudenmukaisimmaksi ratkaisuksi.¹⁶⁸ Mantereen valitseman sitaatin mukaan Pestalozzi tuomitsi aikansa koulujärjestelmän, jossa lukematon joukko ihmisiä eristettiin jäämään vaille opintojen suomaa parempaa elämää. Pestalozzin ajattelu on varmasti vaikuttanut myös Mantereen kasvatustieteenfilosofiaa, sillä tältä suurelta kasvatustieteilijältä löytyi Mantereen tarkoitusperiin ja muuhun argumentointiin täydellisesti istuva näkemys ja valmis vertauskuva.

Tuotuaan esiin kasvatustieteen suurten nimien saman mieliset kannat, Mantere nivoo ne osaksi omaa sanomaansa huomauttamalla, kuinka kotimaassakin ”uudelleen ja uudelleen on esitetty vaatimus koululaitoksen järjestämisestä siten, että ylempi aste luontevasti, elimellisesti liittyisi alempaan eikä kulkisi rinnan sen kanssa”¹⁶⁹. Näin Mantere asettuu suurten nimien jo kauan sitten esittämän idean jatkajaksi. Hän jatkaa huomauttamalla, kuinka Suomessa on kansakoululaitoksen perustamisesta asti harkittu kansakoulun soveltuvuutta myöhempien aikojen pohjakouluksi. Vetoamalla siihen, kuinka hänen ajamallaan idealla on vahvat ja pitkät juuret menneisyydessä, Mantere selvästi pyrkii tekemään tyhjäksi vastalauseita, jotka syyttävät yhtenäiskouluideaa radikaaliksi ja epärealistiseksi. Tämän kaltaiset vasta-argumentit ovat todennäköisesti olleet tyypillisimpiä yhtenäiskoulun vastustamiseen käytettyjä perusteluja, koska Mantere on tekstissään hyökännyt ensimmäiseksi niitä vastaan.

Seuraavaksi Mantere jatkaa kuvaamalla melko seikkaperäisesti Suomessa aiheesta käytyä keskustelua. Hän rakentaa lukijalle kuvaa siitä, kuinka yhtenäiskouluajatus on ollut esillä jo pitkään ja toteutuminen on odottanut ainoastaan suotuisaa aikaa. Mantere nitoo vuoden 1872 oppikoulujärjestykseen kirjatun säännöksen, vuoden 1893 oppikoulunopettajain kokouksessa tehdyn aloitteen ja vuoden 1912 valtiopäivien yhtenäiskoulua ajaneen anomusehdotuksen yhteen osaksi yhtenäiskoulun idean vähittäistä mutta vääjäämätöntä jalostumista. Mantere esittää, että vaikka vuoden 1872 säännös jäikin vielä nimelliseksi, sisälsi se jo ajatuksen oppikoulun rakentumisesta kansakoulun pohjalle periaatteellisen hyväksymisen. Vastaavasti vuoden 1912 anomusehdotuksen hylkääminen ei Mantereen mukaan kerro siitä, ettei hankkeen idea ollut oikea. Hän toteaa,

¹⁶⁸ Mantere nostaa tekstissään esiin Pestalozzin talovertauksen, jolla hän oli kuvannut aikansa koulujärjestelmää. Kuvauksessa talon alimmassa kerroksessa on suuri ihmislauma: ”..jolla on täysin yhtä hyvä oikeus saada auringonpaistetta ja raitista ilmaa kuin yläkerroksissa asuvilla. Mutta heidät jätettiin oman onnensa nojaan, kiellettiin pä kurkkimastakin ylempien kerrosten loistoa. — Näin Pestalozzi lausui tuomionsa koulurakenteesta, jossa eri asteet toimivat toisistaan”. Mantere 1932, 3.

¹⁶⁹ Mantere 1932,4.

kuinka yhtenäiskoulujärjestelmän toteutuminen venäjänkielen ollessa valta-asemassa oppikouluissa olisi ollut ylivoimainen tehtävä.

Varsinaista erittelyä siitä, miksi yhtenäiskoulu on vaihtoehtona parempi kuin vallinnut rinnakkaiskoulu, Mantere ei suoraan omilla sanoillaan tuo vielä kirjan alussa ilmi. Sen sijaan hän antaa auktoriteettien puhua puolestaan. Tämä valinta/ratkaisu vahvistaa oletusta siitä, että kirjanen on suunnattu erityisesti yhtenäiskouluhanketta vastustaneille opettajille. Osoittaakseen heidän epäluuloaan ja karsastustaan aiheettomaksi, Mantere on päättänyt vedota paitsi suuriin kasvatustieteilijöihin, myös aiempien sukupolvien opettajakollegoihin. Yhtenäiskoulujärjestelmän erinomaisuudesta kertovat seikat tulevat tekstissä esitellyksi vuoden 1893 oppikoulunopettajain kokouksessa ajatusta kannattaneita lainaten:

”[yhtenäiskouluajatusta kannattaneet] huomauttivat ehdotuksensa tueksi, että siten korkeamman sivistyksen tielle pääseminen tulisi lahjakkaille rahvaan lapsille helpommaksi, että kansallinen yhteenkuuluvaisuuden tunne vahvistuisi kaikkien lasten saadessa saman alkuvalmistuksen, että maaseudulta kotoisin olevat lapset saisivat olla kauemmin vanhempiansa välittömässä huollossa, että kansakoulusta oppikouluun siirtyvien lasten on havaittu olevan opiskeluun kehittyneempiä kuin valmistavista kouluista saapuvat ja että yhteisen pohjakoulun järjestäminen tuottaisi valtiolle rahallista säästöä.”¹⁷⁰

Perustelujen hakeminen historiasta on ollut Kiuasmaan mukaan Mantereelle tyypillinen retorinen keino.¹⁷¹ Kronologinen etenemistapa lieneekin ollut Mantereen kaltaiselle historian opettajalle luonteva tapa esitellä asiaansa. Näiden seikkojen lisäksi kyseessä lienee kuitenkin Mantereen tarkkaan harkitsema tapa tuoda näkemyksensä ilmi. Vaikka yhtenäiskoulujärjestelmän hyvät puolet tulevat tekstissä luetelluiksi, Mantere on todennäköisesti punninnut kohderyhmänsä kääntämisen vaatineen puoltavien asioiden esittelyn lisäksi painavampia argumentteja. Kirjasen rakenne on esimerkki tästä: Ensimmäinen puolisko hakee yhtenäiskoulun idealle perusteluita historiasta ja esittelee suomalaisen koulukehityskeskustelun lineaarisena kehityskulkuna, jonka myötä lukijalle syntyy vaikutelma siitä, kuinka kehityksen huipentumana ei voi olla muu kuin toteuttamistaan odottanut yhtenäiskoulujärjestelmä. Kirjasen loppupuolisko keskittyy jälleen seikkaperäisellä ja tyhjentävällä tavalla esittelemään naapurimaiden ja muiden ”sivistyskansojen” tapaa järjestää kouluolonsa yhtenäiskoulujärjestelmän mukaan. Mantere käy nopean luettelomaisesti

¹⁷⁰ Mantere 1932, 6.

¹⁷¹ Kiuasmaa 1971, 221.

läpi Suomen naapurimaat sekä muita Euroopan maita todeten, kuinka kehitys kaikkialla on kulkenut yhtenäiskouluuutteen yhä täydellisempään toteutumiseen.

Vähän ennen loppukappaletta Mantere mainitsee yhtenäiskoulua vastustavia mielipiteitä vain osoittaakseen nämä kokonaisuuden kannalta vähäpätöisiksi seikoiksi. Esimerkiksi eroja kansakoulujen ja oppikoulujen opetussaavutuksissa ei voida pitää niin suurina, että niille olisi annettava ratkaiseva merkitys.¹⁷²

Vasta viimeisillä sivuilla, ikään kuin loppuhuipennuksena, Mantere mainitsee suoraan syitä nähdä yhtenäiskoulu Suomessakin tulevaisuuden kouluna. Hän kertoo, kuinka uudenaikaisissa oikeusvaltioissa yleinen ja yhtäläinen äänioikeus on tehnyt kansalaiset tasavertaisiksi ja kuinka näistä samoista periaatteista johtuu vaatimus yhteiskunnan kaikkien jäsenten oikeuteen tyydyttää opintarvettaan. Mantereen mukaan yhtenäiskoulua vaativat sekä oikeudenmukaisuus että kansakunnan yhteinen paras. Lapsen lahjakkuuden tulisi ratkaista hänen koulunkäymisensä, ei hänen vanhempensa varallisuuden tai aseman. Vastaavasti koko kansan edistymiselle olisi eduksi, että lahjakkaimmat ja kyvykkäimmät koulutetaan johtaviin asemiin. Mantere päättää kappaleen: ”Ei kukaan tahtone väittää, että älyllisesti ja siveellisesti kyvykkäitä lapsia on vain varakkailta vanhemmillä”¹⁷³. Vasta lopuksi, viimeisenä ja painokkaimpana perusteenaan hän tuo ensimmäistä kertaa selkeästi ilmi, kuinka epäoikeudenmukainen ja toimimaton vallitseva koulujärjestelmä on.

4.4 Lausuntokierros ja yhtenäiskouluhankkeen kaatuminen

Kuten kappaleen 4.3 alussa todettiin, valmistumisensa jälkeen komitean esitys oli usean vuoden lausuntokierroksella ja sen käsittely on eduskunnassa lykkääntynyt. Vasta lokakuussa 1936 esiteltiin eduskunnalle oppikoulun järjestämismuodosta lakiesitys, joka rakentui kokonaisuudessaan komitean suunnitelmalle.¹⁷⁴

Komitean mietintöä puitiin vuonna 1933 useaan otteeseen Suomen kasvatusopillisen yhdistyksen kokouksissa. Erityisesti oppikoulun opettajat ja aineenopettajat olivat mietintöä vastaan. Kiuasmaa kuvaa, kuinka yhdistyksen aikauskirjan sivuilla käytiin kovasanaista väittelyä komitean

¹⁷² Mantere 1932, 10–14.

¹⁷³ Mantere 1932, 15.

¹⁷⁴ Kiuasmaa 1971, 79.

mietinnöstä. Koko komitean nimeämistä arvosteltiin puoluepoliittiseksi ja sen tehtävänantoa liian yksipuolisenä. Kiuasmaa on tulkinnut, että oppikoulupiireissä mietintöä pidettiin liian radikaalina. Toisaalta kritiikistä saa kuvan, kuinka koulu-uudistusta on haluttu siirtää kauemmas tulevaisuuteen.¹⁷⁵

Opetusministeriö pyysi muun muassa Kouluhallitukselta lausuntoa oppikoulukomitean mietinnöstä. Vuonna 1934 valmistuneessa lausunnossa todetaan, ettei Kouluhallitus usko mietinnössä esitetyn yhtenäiskoulumallin voivan antaa samoja kasvatusta- ja oppimistuloksia kuin vallinnut kahdeksanluokkainen oppikoulu. Kouluhallitus katsoi, ettei kansakoulu soveltuisi pohjakouluksi. Kouluhallitus ei myöskään nähnyt valmistavissa kouluissa samanlaista ongelmaa kuin mitä komitea oli nähnyt, vaan esitti säätykierron olleen niin vilkasta, ettei yhtenäiskoulu olisi tuonut siihen mitään muutosta. Kiuasmaan mukaan Kouluhallituksen ja Kasvatusopillisen yhdistyksen jäsenten näkemyksiä yhdisti konservatiivinen ja varovainen suhtautuminen esitettyyn koulu-uudistukseen.¹⁷⁶

Pitkän lausuntokierroksen jälkeen viimein vuoden 1936 valtiopäivien viimeisellä istuntokaudella hallitus esitti lakiesityksensä uudeksi oppikoulunjärjestämislaiksi. Hallituksen esitys rakentui Manneren oppikoulukomitean esitykselle tietyin muutoksin. Lakiesityksen voimaantuloksi oli esitetty elokuulle 1939, jonka jälkeen olisi ollut 12 vuoden siirtymäkausi. Hallituksen esitys oli jälleen kompromissi, jossa yhdisteltiin komiteamietinnön yhtenäiskoulumallia rinnakkaiskoulujärjestelmää puoltaneiden mielipiteisiin.¹⁷⁷ Eduskunta lähetti lakiesityksen sivistysvaliokuntaan joulukuussa 1936. Sivistysvaliokunnan selvittely on ollut Kiuasmaan mukaan hyvin perusteellista, mutta ei erityisesti viittaa siihen, että sivistysvaliokunta olisi ainakaan näkyvästi epäillyt lain hyväksymistä. Lakiesityksen käsittelyssä tapahtui käänne vuonna 1938. Kivimäen pitkäaikaista hallitusta oli seurannut lokakuusta 1936 Kallion maalaisliittolainen hallitus. Kallion hallitus vaihtui kuitenkin jo maaliskuussa 1937 Cajanderin kolmanteen hallitukseen, jonka pääministerinä toimi maalaisliittolainen Uno Hannula. Helmikuussa Cajanderin valtioneuvosto puolsi tasavallan presidentille, että hallituksen esitys vuodelta 1936 peruutettaisiin. Presidentti Kallio teki asiasta päätöksen ja lakiesitys julistettiin peruutetuksi 21. helmikuuta 1938.¹⁷⁸

¹⁷⁵ *ibid.*, 63–64, 66.

¹⁷⁶ Kiuasmaa 1971, 68, 70.

¹⁷⁷ *ibid.*, 79–80.

¹⁷⁸ *ibid.*, 82–83.

Mantereen ensimmäisen opetusministeriajan lakiesityksestä oli kulunut 13 vuotta ja oppikoulukomitean perustamisesta oli kulunut yli kymmenen vuotta, kun yhtenäiskoulu-uudistusta ehdottava lakiesitys peruutettiin eduskunnassa. Koulu-uudistukselle myönteinen 1920-luvun optimismi taittui talouslaman myötä yhtenäiskouluhankkeelle vastaiseksi 1930-luvun lopun konservatismille. Siinä missä yhtenäiskoulu-uudistusta kannatettiin sosiaalisista ja yhteiskunnallisista syistä, sitä vastustamista perusteltiin ensisijaisesti pedagogisilla syillä. Kiuasmaan arvion mukaan myös kansakoulun keskeneräisyys oli koulu-uudistuksen hidaste: Hänen mukaansa koulu-uudistajien olisi pitänyt lähteä uudistustyöstään riittävän alhaiselta tasolta eli kansakoulusta oppikoulun muuttamisen sijaan. Kiuasmaen mukaan myös yliopistoväen vastustamisella oli merkitystä yhtenäiskouluhankkeen kaatumiselle.¹⁷⁹

Aution mukaan Cajanderin hallituksen opetusministeri Uno Hannulan rooli oli keskeinen yhtenäiskouluhankkeen kaatumisessa. Hannula halusi säilyttää rinnakkaiskoulujärjestelmän niin, että keskikoulun osuus olisi lyhennetty nelivuotiseksi. Hannulan lakiesityksen tarkoituksena oli saada aikaan käytännöllisempi keskikoulu suureneville ikäluokille. Hannulan lakiesitys ei kuitenkaan koska ehtinyt astua voimaan, sillä talvisota keskeytti syksyllä 1939 kouluhankkeet. Autio korostaa omassa tulkinnassaan Mantereen komitean esityksen olleen aikalaisille liian epäuskottava ja ideologisesti väritynyt. Tulkinta on hieman erheellinen, jos otetaan huomioon, missä olosuhteissa Mantereen oppikoulukomitea sai tehtävänantonsa: komitean odotettiin laativan uusi yhtenäiskoulua puoltava lakiesitys, sillä edellinen lakiesitys oli ollut eduskunnalle liian kompromissimaisen varovainen.¹⁸⁰

Kaiken kaikkiaan yhtenäiskouluhankkeen kaatumiseen on vaikuttanut asian venynyt käsittelyaika. Vuosikymmenen taitteessa levinnyt talouslama sekä poliittisten voimasuhteiden muutos eduskunnassa yhdessä veivät pohjaa yhtenäiskoulu-uudistuksen tavoitteilta. Itsenäistymisen ja sisällissodan jälkeinen uudistusinto ja tavoitteet kansan yhtenäistämiseksi olivat vaihtuneet 1930-luvulla yhteiskunnan uuteen jakautumiseen. Vielä 1920-luvun lopulla tai vuosikymmenen taitteessa Mantereen komitean esitys olisi todennäköisemmin mennyt läpi.

¹⁷⁹ Kiuasmaa 1971, 132–134.

¹⁸⁰ Autio 2001.

5. KANSAKUNNAN KASVATTAJA - OSKARI MANTEREEN ARVOT

Oskari Mantereelle oikeudenmukaisuus, tasa-arvo ja sivistysusko ovat olleet tärkeimpiä politiikkaa ohjaavia arvoja. Hänelle koulutuspolitiikka on ollut ensisijaisesti väline, jolla ajaa suurempia tavoitteita kuten oikeudenmukaisuutta ja yhteiskuntarauhaa.

Mantereen oma, verrattain vaatimaton tausta sekä poliittista uraa edeltäneet työt kansanopistoissa ja kouluissa ovat muokanneet hänen yhteiskunnallista näkemystään ja sivistysihannettaan. Oppikoulu-aika suomalaisessa yhteiskoulussa Lucina Hagmanin ja Mikael Soinisen opissa on selkeästi syyttänyt Mantereessa innon sekä opiskeluun ja suomalaisuuteen. Mantereen kirjoittaessa ylioppilaaksi julkisuudessa esitettiin vaatimuksia opiskelun demokratisoimiseksi ja koulukysymys oli ajankohtainen ympärillä. Hämäläis-osakuntalaisuus on vahvistanut hänen suomalaisuusaatettaan. Kansanopistoajat ovat vaikuttaneet Mantereen näkemyksiin maaseudun koulutusmahdollisuuksista ja – oloista. Erityisesti Mantereen yritykset auttaa vähävaraista opiskelijaa osoittavat, kuinka Mantereen vaatimukset sosiaalisen oikeudenmukaisuuden puolesta pohjaavat hänen omiin kokemuksiinsa rehtorin sijaisena kansanopistossa. Mantereen myöhemmässä poliittisessa toiminnassa näkyvä vahvan sosiaalisen ja alueellisen oikeudenmukaisuuden ja tavallisen kansan puolustamisen on näin perustelua sanoa pohjaavan hänen omaan elämänpolkuunsa ja opettajan uraansa. Yhteiskunnassa tapahtuneet muutokset yhdessä kertyneen asiantuntijuuden kanssa johdattivat Mantereen mukaan politiikkaan. Edistyspuolueen kautta toimiminen on tehnyt Mantereelle mahdolliseksi ajaa tärkeiksi kokemiaan asioita. Hänen toimintansa politiikassa on ollut sovittelevaa ja maltillista. Asioiden perusteellinen selvittäminen sekä kaikkien osapuolien kuuleminen on ollut Mantereelle tyypillinen tapa toimia.

Mantereen kasvatustieteelliset julkaisut ja oppikirjat kertovat hänen sivistysihanteestaan sekä uskostaan koulutuksen mahdollisuuksiin luoda vakaa yhteiskunta. Mantereen silmissä koulutuksen tuoma sivistys takasi yhteiskuntarauhaa ja demokratiaa. Vaikka aiemmissa tutkimuksissa Mantere on usein nopeasti niputettu herbartilaisuuden kannattajaksi, on perusteltua väittää, että herbartilaisuuden ohella hän omaksunut aatteita myös muilta aikansa kasvatustieteilijöiltä. Erityisesti uskonnonvapauden puolustaminen ja koulutuksen käytännöllisyyden korostaminen kertovat siitä, että Foersterin ajatukset ovat vaikuttaneet Mantereen näkemyksiin herbartilaisuutta enemmän.

Vaikka Mantere peri yhtenäiskouluatteen vanhemmilta kollegoiltaan, vasta hänen johdosta yhtenäiskoulu-uudistusta lähdettiin 1920-luvulla aktiivisesti toteuttamaan. Mantereelle yhteiskoulu-

uudistus ja sen myötä syntynyt kysymys kansakoulusta koko kansan pohjakouluna oli enemmän sosiaalipedagoginen ja yhteiskunnallinen asia kuin kasvatusteoreettinen hanke. Hänen johtamansa oppikoulukomitea perusteli yhtenäiskouluun siirtymistä eniten yhteiskuntapoliittisena ratkaisuna ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden toteutumisena. Myös Mantereen omissa puheissaan ja perusteluissaan yhtenäiskoulu-uudistuksen välttämättömydestä nousevat aina ensimmäisinä esiin yhteiskunnalliset ja sosiaaliset näkökulmat ennen pedagogisia perusteluja. Mantereen toiminnasta ja argumentaatiosta on nähtävissä, kuinka hänelle muun muassa sosiaalinen ja alueellinen oikeudenmukaisuus on ollut individualismia tärkeämpää. Tasa-arvoisen koulujärjestelmän ja kaikkien kansanosien sivistämisen seurauksena hän on nähnyt vakaan ja menestyvän valtion. Toisin sanoen Mantereelle koulupolitiikka on ollut keino saada yhteiskunnasta tasa-arvoisempi. Mantere työskenteli pitkään yhtenäiskoulu-uudistuksen puolesta, sillä hän uskoi syvästi sen olevan tarpeellinen ja perusteltu uudistus.

6. LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Arkistolähteet:

Kansallisarkisto (KA)

Oskari Mantereen arkisto
-saapuneita kirjeitä
-puhekonsepteja
-muistiinpanoja

Oppikoulukomitean arkisto
-pöytäkirjat muistiinpanoineen
-saapuneita kirjeitä

Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA)

Hausjärven seurakunnan arkisto
Rippikirjat 1875-1884
Valokuvattu mikrofilmi osoitteesta:
[http://www.digiarkisto.org/sshy/kirjat/Kirkonkirjat/hausjarvi/rippikirja_1875-1884_mko89-113/413.htm] Luettu 5.4.2014.

Painetut lähteet:

Kansallisen Edistyspuolueen yleisohjelmat vuosilta 1918 ja 1929. POHTIVA, Poliittisten ohjelmien tietovaranto.

[<http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?tunniste=keyleis1929>]. Luettu 12.12.2014.

Mantere, Oskari: *Eräitä siveyskasvatusopin pääkysymyksiä*. Kasvatus ja koulu 5/1914–1915.

Mantere, Oskari: *Siveysopetuksesta*. Kasvatus ja koulu 7/1914–1915.

Mantere, Oskari: *Kohti yhtenäiskoulua*. Oy Valistus. Helsinki 1932.

Oppikoulukomitean mietintö 1932:16. Valtion painatuskeskus. Helsinki 1933.

Pääministeri Oskari Mantereen hallituksen ohjelma, Valtioneuvosto.

[http://valtioneuvosto.fi/tietoa-valtioneuvostosta/hallitukset/vuodesta-1917/tulokset/fi.jsp?report_id=M1&multivalue.selectedCriterion.hallitus_id=16#statsAnchor] Luettu 19.1.2015.

Tutkimuskirjallisuus:

Alhonen, Antero: "Oskari Mantere – omaa aikaansa edellä", teoksessa *Hämeenmaa XIX*. Hämeen heimoliiton julkaisuja. Hämeenlinna 2005.

Arola, Pauli: *Tavoitteena kunnan kansalainen. Koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa 1917–1924*. Kasvatustieteiden väitöskirja. Helsingin yliopisto 2003.

Autio, Veli-Matti: *Ensimmäisen tasavallan kulttuuripolitiikka 1917–1944. Opetusministeriön historia IV*. Opetusministeriö. Helsinki 1986.

Borg Olavi: *Suomen puolueet ja puolueohjelmat 1880–1964*. WSOY. Helsinki 1965.

Blomsted, Yrjö: *K.J. Sthålborg – valtiomieselämäkerta*. Otava. Helsinki 1969.

Elomaa, Hanna: "Mikrohistoria johtolankojen jäljillä". Teoksessa Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuurihistoria – Johdatus tutkimukseen*. SKS. Helsinki 2001.

Eqvist, Kristiina: *Kasvatuksen haasteena demokratia – Friedrich Wilhelm Foersterin kansalaiskasvatus ennen ensimmäistä maailmansotaa*. Artikkelit Kasvatus & Aika – lehdessä, 1/2011.

Hautala, Kustaa: *Hyvinkään seudun historia 1860 – 1950*. Forssan kirjapaino oy. Forssa 1951

Hinkkanen, Marja-Liisa: "Oman elämänsä sankaritar?", teoksessa Kuparinen, Eero (toim.): *Työkalut riviin. Näkökulmia yleisen historian tutkimusmenetelmiin*. Turun yliopisto. Julkaisuja 43. Turku 1997.

Hyrkkänen, Markku: *Aatehistorian mieli*. Vastapaino. Tampere 2002.

Häkkinen Kaisa: *Suomalaisen oppikirjan vaiheita*. Suomen tietokirjailijat ry. Hakapaino oy. Helsinki 2002.

Häyry, Heta & Häyry, Matti: *Hyvä, kaunis, tosi. Arvojen filosofiaa*. Yliopistopaino. Helsinki 1997.

Iisalo, Taimo: *Suomen oppikoulun opetussuunnitelma vuosina 1890–1920. Tutkielma opetuksesta vallinneista käsityksistä ja niiden muutoksista*. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A:100. Turku 1984.

Iisalo, Taimo: *Kouluopetuksen vaiheita. Keskiajan katedraalikoulusta nykyisiin kouluihin*. Otava. Helsinki 1991.

Jauhiainen, Annukka: *Työväen lasten koulutie ja nuorisokasvatuksen yhteiskunnalliset merkitykset: kansakoulun jatko-opetuskysymys 1800-luvun lopulta 1970-luvulle*. Annales Universitatis Turkuensis C 187. Turun yliopisto 2002.

Jussila Osmo, Hentilä Seppo & Jukka Nevakivi: *Suomen poliittinen historia 1809–1999*. WSOY. Helsinki 2000.

Karimäki, Jenni: *Porvaripuolueet mentaliteettien murroksessa. Porvaripuolueiden ideologinen uudelleenajattelu puolueiden välisten suhteiden muokkaajana Väinö Tannerin sosiaalidemokraattisen vähemmistöhallituksen aikana 1926–1927*. Historian pro gradu – tutkielma. Tampereen yliopisto 2006.

Karimäki, Jenni: *Vastauksena vasemmisto-porvarillisuus. Kansallisen edistyspuolueen haasteet 1920-luvulla*. Artikkelit Historiallisessa Aikakauskirjassa 1/2014.

Keravuori, Kirsi: *Itseoppineet kirjoittajat, kirjeenvaihdon kulttuuri ja kirjeet egodokumentteina. Tutkimus Janssonin laivuriperheen kirjeenvaihdosta 1860- ja 1870-luvulla*. Suomen historian lisensiaatintutkimus. Turun yliopisto 2012.

Kiuasmaa, Kyösti: *Oppikoulun järjestysmuotokysymys 1920- ja 1930-luvuilla*. Tampereen yliopiston kasvatustieteen laitos. Julkaisusarja A: Tutkimusraportit No 2. Tampereen yliopisto 1971.

Kiuasmaa, Kyösti: *Oppikoulu 1880–1980. Oppikoulu ja sen opettajat koulujärjestyksestä peruskouluun*. Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen, Oulu 1982.

Kivirauma, J. & Rinne, R.: *Suomalaisen kasvatustieteen historia - lyhyt oppimäärä*. Turun yliopiston kasvatustieteiden laitos, tutkimuksia A:182. Turun yliopisto 1997.

Klinge, Matti: *Ylioppilaskunnan historia. Kolmas osa 1872 – 1917*. Helsingin yliopiston ylioppilaskunta. Werner Söderström osakeyhtiön kirjapaino. Porvoo 1968.

Kolumäki, Juha: *Jakautunutta vapaamielisyyttä. Kansallisen Edistyspuolueen sisäiset ristiriidat ja Kivimäen hallitus 1934-1936*. Historian pro gradu – tutkielma. Tampereen yliopisto 2013.

Korhonen Anu: ”Mentaliteetti ja kulttuurihistoria”, teoksessa Immonen Kari, Leskelä-Kärki Maarit (toim.) *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. SKS. Helsinki 2001.

Kuikka, Matti T.: *Suomalaisen koulujärjestelmän vaihteita*. Otava. Helsinki 1993.

Kuuliala, Ilari: *Päivölä. Kansanopisto aikuiskoulutuskeskus 100 vuotta*. Karisto oy. Hämeenlinna 1994.

Kuusisto, Seppo: *Kansallishenkeen uskoen. Hämmäläis-Osakunnan historia 1. 1865 – 1918*. Hämmäläis-Osakunta. Vaasa oy. Vaasa 1978.

Lampinen, Osmo: *Koulujärjestelmän kehitys*. Gaudeamus. Helsinki 1998.

Leskelä-Kärki, Maarit: ”Tutkimusprosessi ja tunteet”, teoksessa Latvala Johanna, Peltonen Eeva, Saresmaa Tuija (toim.): *Tutkija kertojana. Tunteet, tutkimusprosessi ja kirjoittaminen*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 79. Jyväskylän yliopisto 2004.

Leskelä-Kärki, Maarit (toim.): *Kirjeet ja historiantutkimus*. SKS. Helsinki 2012.

Niiniluoto, Ilkka: *Järki, arvot ja välineet. Kulttuurifilosofisia esseitä*. Otava. Helsinki 1994.

Nurmi Veli: *Uno Cygnaeus - Suomalainen koulumies ja kasvattaja*. Valtion painatuskeskus. Helsinki 1988.

Putkonen, Lauri (toim.): *Rakennettu HÄME. Maakunnallisesti arvokas kulttuuriperintö*. Hämeen liitto. Karisto oy. Hämeenlinna 2003.

Reininmäki, Aki: *Tasavallan puolesta laittomuutta vastaan. Kansallisen Edistyspuolueen aktiivien toiminta Vapaamielisten Klubin piirissä lapuanliikkeen vuosina 1929–1932*. Poliittisen historian pro gradu – tutkielma. Helsingin yliopisto 2010.

Saarikoski, Vesa: ”Henkilöhistoriallisen tutkimuksen luonteen ja metodiikan ongelmia”, teoksessa Koivunen Mari, Soikkanen Hannu (toim.): *Yksiö ja yhteisö. Henkilöhistoriallisia artikkeleja*. Turun yliopisto. Julkaisuja C:48. Turku 1994.

Sarjala, Jukka: *Järki hyvä herätetty. Koulu politiikan pyörteissä*. Kirjapaja. Helsinki 2008.

Tarponen, Tyko: *Kansallinen Edistyspuolue, sen kannatuksen väheneminen ja puolueen loppu*. Painamaton liseniaatin työ. Helsingin yliopisto 1955.

Tähtinen, Juhani: *Askel menneisyyteen. Näkökulmia kasvatuksen historian tutkimukseen*. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A:14. Turku 1993.

Tähtinen Juhani & Skinnari Simo (toim.): *Kasvatus- ja koulukysymys Suomessa vuosisatojen saatossa*. Kasvatusalan tutkimuksia 29. Suomen kasvatustieteellinen seura. Helsinki 2006.

Vares Vesa: *Itsenäisyys ja poliittisen mentaliteetin muutos. Konservatismista elitismistä massa- ja luokkapohjaiseen demokratiaan (1919–1933)*. Turun yliopisto. Poliittinen historia C:35, Typopress. Turku 1991.

Vares Vesa: *Vanhasuomalainen Lauri ja Ingman ja hänen poliittinen toimintansa*. WSOY. Helsinki 1996.

Vares, Vesa (toim.): *Valta, vapaus, edistys ja kasvatus: Liberaalisten liikkeiden ja liberaalisen ajattelun vaiheita Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvulta 1960-luvun puoliväliin*. Kopijyvä. Jyväskylä 2002.

Internet-lähteet:

Aho, Jouko: *Waldemar Ruin*. Kansallisbiografian verkkojulkaisu. SKS 2001.
[<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/6369/>] Luettu 20.12.2014.

Ahonen, Sirkka: *Albert Lilius*. Kansallisbiografian verkkojulkaisu. SKS 2000.
[<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/6369/>]. Luettu 20.12.2014.

Autio, Veli-Matti: *Oskari Mantere*. Kansallisbiografian verkkojulkaisu. SKS 2001.
[<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/650/>] Luettu 29.11.2014.

Autio, Veli-Matti: Ylioppilasmatrikkeli 1853 – 1899: Antti Ahlström. Helsingin yliopisto 2003 - 2010.
[<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/henkilo.php?id=25091>] Luettu 29.3.2014.

Autio, Veli-Matti: Ylioppilasmatrikkeli 1853 – 1899: Oskari Mantere. Helsingin yliopisto 2003 - 2010.
[<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/henkilo.php?id=24738>] Luettu 29.3.2014.

Autio, Veli-Matti: Ylioppilasmatrikkeli 1853 – 1899: Severi Nyman. Helsingin yliopisto 2003 – 2010.
[<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/henkilo.php?id=22482>] Luettu 29.3.2014.

Autio, Veli-Matti: Ylioppilasmatrikkeli 1853 – 1899: Fredrik Saltzman. Helsingin yliopisto 2003 – 2010.
[<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/henkilo.php?id=17662>] Luettu 29.3.2014.

Autio, Veli-Matti: Ylioppilasmatrikkeli 1853 -1899: Emma Saltzman. Helsingin yliopisto 2003 – 2010.
[<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/henkilo.php?id=25850>] luettu 29.3.2014.

Autio, Veli-Matti (c): Ylioppilasmatrikkeli 1853 – 1899: Fanny Sykäri. Helsingin yliopisto 2003 - 2010.
[<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/henkilo.php?id=25466>] luettu 29.3.2014.

Laitinen, Kai: *Juho August Hollo*. Kansallisbiografian verkkojulkaisu. SKS 1999.
[<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/1264/>]. Luettu 12.12.2014.

Möttönen, Tuomas: *Kauppaneuvos Väinö F. Virtanen, Oy Valistuksen toimitusjohtaja*.
Kansallisbiografian verkkojulkaisu. SKS 2011.
[<http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/?iid=829>] Luettu 11.12.2014.

Ollila, Anne: *Lucina Hagman*. Kansallisbiografian verkkojulkaisu. SKS 1998.
[<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/2705/>] Luettu 13.11.2013.

Salminen, Jari: *Suomen yksityisten oppikoulujen digitaalinen matrikkeli*. Jari Salminen ja Yksityiskoulujen Liitto 2005.
[<http://www.yksityiskoulut.fi/yksityiskoulujenmatrikkeli/index.htm>] Luettu 29.3.2014.